

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MAHMUT TOPTAŞ'IN TEFSİRİNİN METOD
AÇISINDAN İNCELENMESİ

Fadime BULİÇ

Danışman
Prof. Dr. Muammer ERBAŞ

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Mahmut Toptaş’ın Tefsirinin Metod Açısından İncelenmesi’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/10/2019

Fadime BULİÇ

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Mahmut Toptaş'ın Tefsirinin Metod Açısından İncelenmesi
Fadime BULİÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Programı

Bu çalışma Mahmut Toptaş'ın Şıfa Tefsiri'ni yöntem ve muhteva bakımından incelemiştir.

Çalışma, bir giriş kısmı, üç ana bölüm ve bir sonuç kısmından müteşekkildir. Giriş bölümü Mahmut Toptaş'ın hayatını, ilmi kişiliğini, daha önce yazmış olduğu eserlerini ve tefsirini yazmadan önce geçirdiği ilmi aşamaları ele almıştır. Ayrıca, esere yapılan takrizler ve tefsirin adı ile ilgili hikâyeye de yer verilmiştir.

Birinci Bölümde, eser; tefsir, hadis, fıkıh, tarih, lügat ve tasavvuf kaynaklarını gösterme yönünden ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, eser Kur'an İlimleri açısından incelenmiştir. Toptaş'ın tefsirinde işari kavramlara yüklediği farklı yorumlar ele alınmıştır. Kendine özgü bir tarz ile yaptığı bu yorumlar onu diğer mutasavvıflardan ayırmıştır.

Üçüncü Bölümde, eser yöntem açısından incelenmiş; Toptaş'ın çalışması, tefsirine aldığı kaynakları kullanma tarzı, rivayet ve dirayet yönünden ayetleri inceleme metodu açısından ele alınmıştır.

Sonuç kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toptaş, Şıfa Tefsiri, Metod, Rivayet, Dirayet, Tasavvufi Kavramlar.

ABSTRACT

Master's Thesis

Studying Mahmut Toptaş's Qur'an Interpretation in terms of its Methodology

Fadime BULİÇ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Hermeneutics Program

In this study Mahmut Toptaş's Şifa Tafsir (Interpretation of Healing) has been evaluated under the title *Analysis of Mahmut Toptaş's Şifa Tafsir (Interpretation) in terms of its methodology*.

Our study is composed of five chapters including an introduction part, three main parts and a conclusion part. In Introduction Part, the life of Mahmut Toptaş, his personality as a scholar his previous works and the scholarly stages he experienced before writing his Qur'an Interpretation (Şifa Tafsir). In addition, appreciation for the work and the story of the name of the work is given.

In the First Chapter, Toptaş's study is analysed in terms of the method of evaluating of the Qur'anic verses from the point of heresay and sagacity (dirayat and riwayat interpretations).

In the Second Chapter, the work is examined in terms of Qur'anic sciences. The different interpretations and the meanings used as symbolic concepts which Toptaş stated in his work is studied. The interpretations he made through his specific style has differentiated him from other exegetes.

In the Third Chapter, his work is examined in terms of methodology. Toptaş's work has been discussed in terms of the way he uses the sources he has interpreted, the method of examining the verses in terms of heresay and sagacity

In Conclusion Chapter, a general evaluation of the work has been made.

Keywords: Toptaş, Şifa Tafsir (Interpretation), Method, Heresay, Sagacity, Sufistic Concepts.

MAHMUT TOPTAŞ'IN TEFSİRİNİN METOD AÇISINDAN İNCELENMESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
A- Mahmut Toptaş	1
1- Hayatı ve İlmi Şahsiyeti	1
2- Eserleri	2
B- Şıfa Tefsiri'ne Genel Bakış	3
1-Tefsirine Başlamadan Ön Hazırlık İçin Yazdığı Eserler	3
2- Şıfa Tefsiri'ne Yapılan Takrizler	4
3- Tefsir'in Adı Hakkında	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLARI AÇISINDAN ŞİFA TEFSİRİ

I. TEFSİR KAYNAKLARI	6
II. HADİS KAYNAKLARI	11
III. FIKİH KAYNAKLARINI GÖSTERME YÖNTEMİ	15
IV. TARİH KAYNAKLARI	18
V. ARAPÇA LÜGAT KAYNAKLARI	20
VI. TASAVVUF KAYNAKLARI	21

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN İLİMLERİ AÇISINDAN ŞİFA TEFSİRİ

I- KUR'AN TARİHİ	25
A. Kur'an'ın İndiriliş Şekli	25
B. İlk ve Son İnen Ayet ve Sureler	26
C. Ayet Sayılarına Göre Sureler	26
D. Kur'an-ı Kerim'in Korunması	27
II- MEKKİ-MEDENİ	28
III- KUR'AN'IN VE SURELERİN FAZİLETİ	30
A. Kur'an'ın Fazileti	30
B. Surelerin Fazileti	31
IV. ESBÂB-I NÜZÛL	33
V- NESH	36
VI- MUHKEM-MÜTEŞÂBİH	38
A. Huruf-u Mukattaa	40
B. İstiva ve Arş	41
VII- GARİBU'L KURAN	44
VIII- KISSALAR	46
IX- İSRAİLİYYAT	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM AÇISINDAN ŞİFA TEFSİRİ

I-RİVAYET YÖNTEMİ	50
A-Kur'anın Kur'an İle Tefsiri	50
B- Kur'an'ın Kıraatlerle Tefsiri	52
C- Kur'an'ın Sünnet İle Tefsiri	53
D- Kur'an'ın Sahâbe Görüşleriyle Tefsiri	55
E- Kur'an'ın Tabiun Görüşleriyle Tefsiri	56
II-DİRAYET YÖNTEMİ	57
A. Dilbilim Açısından Şifa Tefsiri	57
1- Kelimelerin Sözlük Anlamından İstifade	58

2- Cahiliyye Arap Şiirinden İstifade	59
B- Fıkıh İlmi Yönüyle Şıfa Tefsiri	61
1- Fıkıh Usulü Konularına Bakış	62
a- Ayetlerin İbaresı, İşareti, Delaleti, İktızası:	62
b- Emirler:	63
c- Nehyler:	63
d- Hass ve Âmm:	64
e- Mutlak ve Mukayyed:	64
C. Kelam İlmi Yönüyle Şıfa Tefsiri	69
D- Tasavvuf İlmi Yönüyle Şıfa Tefsiri	71
1. Kalb	72
2. Ruh	73
3. Heva ve Nefs	74
4. Tevbe	76
5. Zikir	78
6. Tesbih	80
7. Şükür ve Hamd	81
8. Takva	82
9. Havf ve Reca	84
10. Sabır	86
11. Tevekkül	88
12. Uzlet/Halvet/Çile/Erbain	91
13. Şefaât	94
14. Veli	95
15. Rabıta	97
16. İhsan	98
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	102

KISALTMALAR

as.	Aleyhisselam
b.	Bin
bkz.	Bakınız
cc.	Celle Celalihu
ev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
nşr.	Neşreden
.	Ölüm Tarihi
s.a.s.	Sallallah Aleyhi ve Sellem
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar arası
ths:	Tarihsiz
thk:	Tahkik
trc:	Tercüme
vb.	Ve benzeri
y.y.	Yüzyıl

GİRİŞ

A- Mahmut Toptaş

1- Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

1947 yılında Karaman'ın Göçer Köyü'nde dünyaya gelen Mahmut Toptaş biri kız, üçü erkek, dört kardeşin en küçüğüdür. İlkokulu 1959 yılında yaşadığı köyde bitirdi.

Süleyman Hilmi Tunahan'ın ilk öğrencilerinin açtığı Kur'an kursunda eğitim aldı. Bu kursta Süleyman Efendi'nin ilk öğrencilerinden Hafız Necati Öğüt, Müftü Abdurrahman Bengi ve Mehmet Çakır Hoca Efendilerden Emsile, Bina, Avamil, Maksud, İzhar, Kafiye, Nuru'l-İzah, Kûdurî, Telhis, Menar, İsaguci, Alâka gibi kitapları okudu.

Daha sonra İmam Hatip Okulu'nu dışarıdan bitirdi. 1966-1967 yılında imam olarak Karaman'ın Bucak Kışla nahiyesinde görev yaptıktan sonra 27 ay askerlik yaptı. Askerlik dönüşü 1969 yılında Karaman'da Uyanış Dergisi'ni çıkardı. 1970 yılında Karaman Cömmen ve Larende camilerinde imamlık yapmaya devam etti. 1973 yılında imam hatiplik vazifesinden istifa ederek bir süre için Fransa'ya gitti.

Türkiye'ye geldiğinde Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nü kazandı. 1979 yılında mezun oldu. 1980 yılında Mersin'in Mut ilçesine vaiz olarak atandı. O yıl Diyanet İşleri Başkanlığı'nın açtığı iki yıllık Haseki Eğitim Merkezi imtihanlarına katıldı ve yirmi yedi ay, Haseki Eğitim Merkezi'nde Mehmet Savaş, Halil Gönenç, Ahmet Muhtar Çınar gibi hoca efendilerden Arapça, Tefsir, Hadis ve Fıkıh dersleri aldı. Haseki'de dersler devam ederken 1981-1982 yılları arasında üniversite öğrencilerine akşam saatlerinde camilerde dini dersler verdi. Haseki'den sonra bir buçuk yıl Balıkesir'in Edremit ilçesinde vaiz olarak görev yaptıktan sonra İstanbul'a gitti.

Mahmut Toptaş 1984 yılından beri İstanbul'da yaşamaktadır. Haftanın farklı günlerinde, değişik dalda okuyan üniversite öğrencilerine sohbetler verdi. Talebe hareketlerine başkan seçildi. Milli güreşçi olan kayınbiraderi Muzaffer Can ile beraber 1984 yılında Candaş Yayınları'nı kurdu. 1987 yılında Ayasofya Cami imamı olarak atandı, fakat camii kapalı olduğundan vaiz olarak görev yaptı. 1991 yılında caminin küçük bir bölümü ibadete açılınca iki ay kadar bu göreve devam etti. Bir süre daha imamlık yaptıktan sonra 1995 yılında İstanbul Merkez Vaizliği'ne atandı ve 1999 yılında resmi vaizlikten emekli oldu.

Mahmut Toptaş aktif olarak dini hizmetler vermeye devam etmektedir. Halen haftanın beş iş günü Milli Gazete’de ve Gerçek Hayat Dergisi’nde köşe yazarlığı, Cuma sabahları Marmara FM 105. 3’de ‘Şifa Tefsiri’ sohbetleri yapmakta ve hafta sonları ise İstanbul dışına konferanslara gitmektedir.

Şifa Tefsiri yalnızca Cantaş Yayınları’nın baskısıyla sınırlı kalmamış, ayrıca eserin internette bazı farklı uygulamalar ile daha geniş kitlelere ulaştırılması da amaçlanmıştır. Örneğin, Play Google android uygulaması ile eserin kullanıcıların kişisel bilgisayarlarına indirilmesi mümkün hale getirilmiştir. Ayrıca, Youtube adlı internet sitesinde müfessirin tefsir sohbetlerini takip etme olanağı sağlanmıştır. Bunun yanında tefsirin daha çok insana ulaşabilmesi için Cantaş Yayınları’nın dışında pek çok internet sitesinde satışı yapılmaktadır. Bazı internet siteleri ise eserin 2. el olarak da satışını gerçekleştirmektedir. Yine, Şifa Tefsiri’nin Gerçek Hayat dergisi tarafından da basımının yapıldığı bilinmektedir.

2- Eserleri

a-Tefsire Dair Eserler:

Şifa Tefsiri 8 Cilt (1993-1998).

Namaz Sureleri ve Yasin Suresi Tefsiri(1988)

Nüzul Sırasına Göre Kur’an Mesajı, 5 Cilt (2000-2004)

Mevlâna’nın Diliyle Kur’an Tefsiri (2000)

Kur’an’ı Anlama yolu (1987)

b-Hadise Dair Eserler:

Sünnet Savunması (1988)

Nevevi’nin Kırk Hadis Tercümesi; Türkçe, Arapça ve İngilizce basıldı.

c-Arapça’ya Dair Eserler:

Arapça Konuşma Kılavuzu ve Hac Rehberi

Arapça Konuşma Kılavuzu (1988)

Arapça-Türkçe, Türkçe-Arapça Lûgat (1989)

Modern Arapça Lûgatı (1985)

Mektupla Arapça Öğretimi (1985)

d- Siyer’e Dair Eserler:

Allah Rasulü’nün Diplomatları (1970)

Modern Hayatta Nebevi Mücadele (1990-2001)

Medine Devletine Giden Yol (1990)

e- Fıkıh'a Dair Eserler:

İslam Hukukunun Önemi, Özellikleri ve Evrenselliği (1991)

f- Akaid'e Dair Eserler:

İman ve Altı Esas (1988)

İslam ve Beş Esası (1988)

g- Diğer Konulara Dair Eserler:

İhsan (1988)

Köleliğin Alfabetesi, Hürriyetin Elifbası (1988)

İnsan Enerjisi ve İsrafi (1989)

Küfür Cephesinde Yeni Bir Şey Yok (1991)

Nefretin Anatomisi (1992) Makaleler.

Hız. Havva'nın Kızları (1992) (Rusça Baskısı 1999)

Zenginlere ve Zengin Olmak İsteyenlere Nasihat (1993)

el-Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi, (2000)

Mevlâna'nın Cihad Anlayışı (1989)

Akif'in Diliyle Açıklamalı İstiklâl Marşı (1999)

Hoca Ahmed Yesevi'nin Diliyle İslâm (2000)

Konferanslar (2003)

B- Şifa Tefsiri'ne Genel Bakış

1-Tefsirine Başlamadan Ön Hazırlık İçin Yazdığı Eserler

Müfessir, aşağıdaki eserleri tefsirde hata yapmamak için ön hazırlık mahiyetinde yazdığını söylemiştir.¹

- 1- Kur'an'ı Anlama Yolu: Tefsir ve Fıkıh Usûlü kitaplarını okuyarak hazırlamıştır.
- 2- Cezeri'nin Mukaddimesinin Tercüme ve Şerhi: Tecvid kaideleri, harflerin özellikleri, vakf ve ibtida yerlerini öğrenmek amacıyla hazırlamıştır.
- 3- Allah'a İman: Akaid konularına vâkıf olmak için hazırlamıştır.
- 4- Beykuni'nin Manzumesini tercüme ve şerh edip yayınlamıştır. Ayetleri hadislerle yanlış tefsir etmemek için hadis usulü kitaplarını okumuştur.

¹ Toptaş, I, 12

- 5- Türkçe-Arapça, Arapça-Türkçe Lügat: Kur'an'da geçen kelimelerin Türkçe'ye en yakın olanını bulmak ve kelime hazinesini geliştirmek için hazırlamıştır.
- 6- Arapça Sarf ve Nahiv konusunda iki kitap hazırlamıştır.²

2- Şifa Tefsiri'ne Yapılan Takrizler

Muzaffer Can: “Cantaş Yayınevi olarak takdim edilen ve Kasımpaşa Camii'nde cemaat talebelerinin dört yıl boyunca metodik olarak takip ettiği bu tefsir, Kur'an'ın çağımızın meselelerine dönük izahlarının kaleme alınmış şeklidir. Böylece günümüzde metot bakımından ilk orijinaliteyi teşkil etmektedir. Tefsirde geçmiş müfessirlerin mütalaaları göz önünde tutulduğu gibi, Kur'an'ın devrimize dönük yönü çok usta bir üslupla kaleme alınmıştır. Böylece Muhammed Abduh'un ardından vaaz yöntemi ile tefsirin ikincisine tanıklık ediyoruz. Fakat yöntem Abduh'tan tamamen farklıdır.”³

Ahmet Ümit Aydınlar (Avukat): “Mahmut Toptaş hocamızın konuya olan vukufu, Kur'an'ı tefsir etme metodunda ayeti ayetlerle ve hadislerle anlatması ve bunu prensip edinmesi, özellikle şahsi kanaatlerini açıklamaktan yani *bana göre* demekten sürekli ve ısrarla sakınmış olması, gerektiğinde ve zaruret hâsıl olduğunda bilinen tefsir ulemasının görüş ve eserlerine atıfta bulunması, Mahmut hocamızın derslerine olan yoğun ilginin diğer haklı sebebidir. Hocamızın o güzel üslubunu özellikle her yaş, her meslek, her yöre insanımızı sarıp sarmalayan kendisine has duru ve yaşayan Türkçesini aynen yansıttığını görmekteyiz.”⁴

Salim Dereli (Bankacı): “Bu eserin müellifi hocamızın derslerini mütemadiyen eleştiri nazarı ile dinledim. Çünkü hocamla konuşma imkânım vardı. Hoşlanmadığım bir yönü olsa da ona belirtsem dedim. Fakat derslerin çok güzel bir halk dili ile anlatılışını, özellikle menkıbe ve İsrailiyyat türü söylemlere yer verilmemesini, müspet ilim ve keşiflere Allah'ın ayetlerini delil gösterme konusundaki hassasiyetini takdir ettiğimi belirtmek isterim. Hocamızın anlattıklarını güzel bir üslupla sözü çokça uzatmadan ilk olarak ayeti ayetle tefsir edip daha sonra da sünnete

² Toptaş, I, 15.

³ Toptaş, I, 9.

⁴ Toptaş, I, 18-22.

müracaat edip, Peygamber efendimizin açıklamalarıyla genişletmesi ve nedenlerine girip halkın anlayacağı örneklere dayandırarak yazıya aktardığını müşahede ettim.”⁵

3- Tefsir’in Adı Hakkında

Mahmut Toptaş tefsirini hukuki, sosyal, siyasal, ekonomik, ahlaki, ferdi, ailevi, üretim, tüketim, yönetim vb. hastalıklara şifa olur inancı ile adını İsrâ Suresi’nin 82. ayetinden⁶ ilham alarak **Şifa Tefsiri** olarak isimlendirmiştir.⁷

⁵ Toptaş, I, 23-24.

⁶ İsrâ 17/82 وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ “Biz Kur’an’dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir.”

⁷ Toptaş, I, 16-17.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLARI AÇISINDAN ŞİFA TEFSİRİ

Sayın Toptaş, tefsirinde farklı alanlara ait pek çok eserden istifade etmiştir.

Teknik olarak Şıfa Tefsiri'nde, kaynak alınan şahısların ölüm tarihleri belirtilmemiştir. Ayrıca kaynaklar hakkında detaylı bilgi de verilmemiştir. Tefsirin sonunda şahıs isimleri ile kitap isimleri ayrı başlıklar altında, farklı sayfalarda verilmiştir. Şahıs isimleri ile birlikte kitap isimleri olarak hazırlanmış düzenli bir tablo verilmemiştir. Üstelik şahıs isimleri ya kısaltılarak verilmiş ya da ilgili şahsın meşhur olduğu isim kullanılmıştır. Bu da kaynaklara sağlıklı bir şekilde ulaşmayı zorlaştırmaktadır.⁸

I. TEFSİR KAYNAKLARI

Toptaş, tefsirinde çeşitli tefsirlerden faydalandığını ifade edilmiştir.⁹ Bu tefsirler¹⁰ ve müfessirler şunlardır:

- 1- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721) -*Tefsiru Mücahid*¹¹
- 2- en-Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/ 915) -*Kitâbü't-Tefsîr* (Tefsîrü'n-Nesâî)¹²
- 3- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî el-Bağdâdî (ö. 310/923) -*Câmi'î'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Şur'ân*¹³

⁸ Şıfa Tefsiri'nde kaynak olarak verilen şahısların ölüm tarihleri de eklenerek düzenli bir tablo haline getirilmiştir.

⁹ Toptaş, I, 15.

¹⁰ Toptaş, VIII, 571-575. bkz. Kitap İsimleri Fihristi.

¹¹ Mücahid, Tabiinin önde gelen müfessirlerindendir. Kur'an tefsirini İbn Abbas'tan öğrendiği bildirilir. Fıkıh, tefsir ve hadiste imam olduğu kabul edilir. Ayrıca güvenilir olması açısından da ittifak edilmiştir. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Beyrut, 1985, V, 466; Mizzi, Cemaleddin Ebu'l-Haccac Yusuf (742/1341), **Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'Ricâl**, I-VIII, thk. Beşşâr A. Marûf, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2010, V, 38; Zehebi, **Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl**, I-IV, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1963, III, 440.

¹² Nesai, Kütüb-i Sitte'de yer almış muhaddislerden biridir. Hadis tahsili için birçok ilim merkezine giden Nesai, Sünen'in yazarıdır. Hadis ilminde bir otorite olan Nesai birçok âlimden ilim öğrenmiştir. Âlimler, hıfz ve işini sağlam yapmasından şüphe duymamıştır. Ebu'l-Fida ismail b. Kesir el-Kura ed-Dimaşkî, **el-Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih**, Mısır, 1351/1932, XI, 123; Tacüddin Ebunnasr Abdülvehhab b. Takıyyiddin, Ali b. Abdilkâfî b. Temmam es-Sübki eş-şâfiyyi, **Tabakatü's-Şâfiyetü'l-Kübra**, I. Baskı, Mısır, II, 83-85.

¹³ Taberi, Câmi'ü'l-Beyân ve Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakihtir. Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'**, Beyrut, 1413, XIV. 267-269; Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, Beyrut, 1995, VII. 113-114; Yûsuf b. Tağriberdî, **en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire**, Kahire, Mısır, trs, III. 205.

4- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373) -*Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*¹⁴

5- es-Semerkandi, Alâeddin Ali b. Yahya (ö. 860/1456)-*Bahru'l-Ulum*¹⁵

6- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed (ö. 1250/1834)-*Fethu'l-Kadir Tefsiri*¹⁶

7- el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî (ö. 1270/ 1854)-*Ruhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-sebi'lMe'âni*.¹⁷

8- Seyyid Kutub (ö. 1967)-*Fi Zilali'l Kur'an*¹⁸

9- Mevdudi (ö. 1979)-*Tefhimu'l Kur'an*¹⁹

Şifa Tefsirinde kaynak ve eser adı vermeden sadece ismini kullandığı müfessirler²⁰ şunlardır:

1- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144)²¹

2- İbn ü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201)²²

¹⁴ İbn Kesir, Şâfiî fakihidir. Tarihçi, müfessir, muhaddistir. Hocaları Zehebi ve İbn Teymiyye'den etkilenmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, Şihabuddin Ahmed b. Ali, **ed-Dureru'l-kâmine fî ayâni'l-mietî's-sâmine, Dâru'lceyl**, Beyrut ths, I, 374-375.

¹⁵ Semerkandi, Hanefî fakihidir. Ayrıca müfessir ve zâhid olarak da tanınmaktadır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, Cilt: 36, 470-471.

¹⁶ Şevkânî, çok yönlü İslâm âlimi, müctehiddir. Hâdevî kültüründen etkilenmiş fakat zamanla eserlerinde bu kültürün izlerinin azaldığı ve ehl-i hadîs selefililiğinin etkisinin arttığı gözlenmiştir. Eserleri, modern dönem İslam dünyasında rağbet görmüş ve kendisine atıf yapılmış bir isimdir. Eyyüb Said Kaya-Nail Okuyucu, "Şevkani", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 39, ss. 22-28

¹⁷ Âlûsî ailesinden müfessir, fakih, edip ve şairdir. Kuvvetli hâfızası, sağlam mantığı, keskin zekâsı ve muhakemesi sayesinde devrinin en büyük âlimlerinden biridir. Muhammed Eroğlu, "Alusi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1989, Cilt: 2, ss. 550-551.

¹⁸ Yaşantısı, eserleri, düşüncesi ve idamı ile Yirminci yüzyılın ortalarında gelişen islami hareket üzerinde büyük bir tesir bırakan Mısırlı düşündürdür. H ilal görgün, "Seyyid Kutub", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, Cilt: 37, ss. 64-68.

¹⁹ Cemâat-i İslâmî teşkilâtının lideri. Pakistanlı âlim ve düşünür XX. yüzyıldaki İslâmî hareketlerin teşekkülünde etkili olmuş, eserleri çeşitli dillere çevrilmiştir. Savunduğu toplumsal değişim projesi birçok ülkedeki müslüman aydınlarla ve siyasilere tesir etmiştir. Anis Ahmad, "Mevdûdi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2004, Cilt: 29, ss. 432-437.

²⁰ Toptaş, VIII, 555-570. bkz. Şahıs İsimleri Fihristi.

²¹ Zemahşerî, Arap dili ve edebiyatı alanında çalışmaları ile tanınmıştır. Mu'tezile âlimidir ve el-Keşşâf adlı tefsiri ile ünlüdür. Suyûtî, **Tabakâtu'l-müfessirîn**, Beyrut, ths, 104-105; Zehebî, **Mizânü'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl**, thk. Ali Muhammed el-Becevî, Beyrut, ths, IV, 78.

²² Cevzî, Hanbelî âlimidir. İslâmî ilimlerin hemen her alanında çalışmalarıyla tanınmıştır. Ebü'l-Abbas Şemseddin İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman**, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sâdir, 1397/1977, III, 140.

3- er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) *Fahrüddîn* Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (ö. 606/1209)²³

4- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942)²⁴

Şıfa Tefsiri'nde hadis kaynağı açısından izlenilen dört yöntem tespit edilmiştir

Birinci Yöntem: Tefsir'de, sadece şahıs ismi kullanılmış, eser adı verilmemiştir.

Örnek 1: Tefsirde Elmalılı'nın sadece ismi verilmiştir. Mevdudi'nin ise hem ismi hem de tefsirinin adı birlikte zikredilmiştir.

Toptaş, Yusuf Suresi'nde geçen ve Hz. Yusuf'un sözlerine yer veren ayeti nakleder: Yusuf dedi ki: “*Beni ülkenin hazineleri üzerine yönetici kıl. Şüphesiz ben çok iyi korur ve (yönetmesini) bilirim.*”²⁵ Müfessirler, Hz. Yusuf'un maliye bakanlığına talip olduğunu ifade etmektedirler. Fakat Toptaş bu görüşe katılmamaktadır. Ona göre, ayeti bu şekilde tefsir etmek yanlıştır. Çünkü devletin tüm hazinelerine talip olmak demek her şeyini yönetmek demektir. Burada tekil olarak ifade edilen hazine değil çoğul olarak ifade edilen *hazain* kelimesidir. Tüm hazineler, devletin sahip olduğu tüm güçler anlamına gelmektedir. Buradan çıkan anlam ise küçük bir görev olan maliye bakanlığı değil büyük bir görev olan devlet başkanlığıdır. Toptaş, görüşüne destek almak için Elmalılı ve Mevdudi'den istifade etmiştir.²⁶

Mevdûdî, tefsirinde, Hz. Yusuf'un devlet başkanı olduğunu anlatırken Kitab-ı Mukaddes ve Talmud'dan alıntılar yapmıştır. Tekvin²⁷'den yaptığı alıntıya göre, halkın Yusuf'un emriyle yönetileceği ancak Firavun'un tahtta kalacağı bilgisi yer almaktadır.²⁸ Elmalılı'nın Tefsirinde Firavun'un, sadece mali işlerde Hz. Yusuf'un emrine ve re'iyine tabi olduğu açıklanmıştır.²⁹

²³Fahreddin er-Râzî, Zekâsı, hâfızası ve hitabetiyle tanınmış VI. (XII.) y.y en büyük düşünürlerindendir. Kelâm, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi çağının hemen bütün ilimlerini öğrenmiş ve bu alanlarda eserler vermiş bir âlimdir. Bu bakımdan “allâme” unvanıyla da tanınmıştır. Birçok sahada eser vermiştir. 200 kadar eseri söylenmektedir. İbn Hacer, **Lisânü'l-Mizân**, Beyrut 1971, IV, 426-429; Subkî, Tacuddin Ebu'n-Nasr Abdülvehhâb b. Ali, **Tabakâtü's-Şafiyye**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ths. V, 35; İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, **Vefeyâtü'l Â'yân ve enbâi ebnâi'z-Zemân**, Beyrut, 1977, IV, 248-252

²⁴ Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsiriyle tanınmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişip Cumhuriyet'in ilk yıllarını bilen, felsefî, itikadî, fıkıhî, tasavvufî ve içtimâî konular üzerinde etraflica düşünen bir din âlimidir. Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, Cilt: 11, ss. 57-62.

²⁵ Yusuf Suresi, 12/55. قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْهَا

²⁶ Toptaş, IV, 162.

²⁷ Tekvin 41: 40-45.

²⁸ Mevdudi, **Tefhimü'l Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, Cilt: 2, s. 442.

²⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1936, IV, S. 2877-2878.

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Firavun'un, Yusuf'a yüksek yetkiler verdiği doğrudur. Fakat Firavun, tüm yetkilerini Yusuf (a.s.)'a devretmemiş ve tahttan çekilmemiştir. Ayrıca Şıfa Tefsiri'nde, verilen kaynak dipnotta gösterilmediği için söz konusu bilgiyi nereden aldığı bilinmemektedir.

Örnek 2: Toptaş, bazı yerlerde *Fahreddin Razi*'nin ismini vermekle yetinmiştir.

Toptaş, En'am Suresi'nde geçen, "*İşte onlar kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiklerimizdir.*"³⁰ âyetini tefsir ederken Fahreddin Razi'nin "Tüm adı geçen peygamberlere kitap verilmiş fakat bize bildirilmemiştir" sözüne yer verdikten sonra hadislerde kitap verilen peygamber sayısının dörtle sınırlandırılmış olduğunu söyleyerek Fahreddin Razi'nin bu görüşünü eleştirmiştir.³¹

Ancak şu hususun açıklanması gerekir, Fahreddin Razi'nin tefsirinde, âyeti bu şekilde açıklayan böyle bir bölüm bulunamamıştır. Fahreddin Razi'den bulunan açıklama şu şekildedir: "Kur'an'da geçen on sekiz peygamberden her birine belli ve hususi ilahi bir kitap indirilmemiştir." Toptaş'ın yukarıda eleştiri konusu yaptığı bilgiye ulaşamamıştır. Üstelik yeterli kaynak bilgisi de verilmediği için bu konu kapalı kalmıştır.³²

İkinci Yöntem: Kaynağın belirsiz olmasıdır.

Örnek, Meryem Suresi'nde geçen "*Onların ardından yerlerine öyle kötü bir soy geldi ki namazı terk ettiler, nefislerinin arzularına uydular. Onlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır*"³³ âyetini Toptaş şu şekilde açıklamaktadır: "Beslenmek amacıyla pislik çukuruna giren sinek, karnı doyduktan sonra uçmak istese de pislik çukurunda battığı için kurtulamaz. Günaha batmış insanlar da Ğayya Deresi'nden bu şekilde kurtulamayacaklar. Toptaş, bu açıklamasına şu hadisi eklemiştir: "Bu derede yanan insanlar kan ve irinleriyle kaynamış haldedirler." Daha sonra şu şekilde kaynak verilmiştir: **(Tefsiru İbni Mesud 2/418)**.³⁴ Tarafımızca yapılan araştırma sonucu, müfessir ve sahabe Abdullah b. Mesud'un, müstakil olarak kendine ait herhangi bir tefsir kitabı bulunmamaktadır.³⁵ Şıfa Tefsirinde, verilen bu kaynak hakkında herhangi bir açıklama da yapılmamıştır.³⁶

³⁰ En'am 6/89. *أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ*

³¹ Toptaş, III, 84.

³² Fahrüddin er-Razi, **Tefsir-i Kebir Mefatihü'l- Gayb**, Tahran, thş, XIII-XIV, s. 68.

³³ Meryem Suresi 19 /59. *فَخَلَفَ مِنْ بَٰعِدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا*

³⁴ Toptaş, V, 28.

³⁵ Abdullah b. Mesud'un tefsiri ile ilgili verilen rivayetler, Taberi Tefsiri'nde dağınık şekilde bulunmaktadır.

³⁶ Kaynak, tarafımızca araştırılarak buraya eklenmiştir. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, 1954, XV-XVII, s. 99.

Üçüncü Yöntem: Kaynak, metinden sonra parantezler içinde verilmiştir.

Örnek 1: Toptaş, Fatiha Suresi'nde geçen “*Hamd, Âlemlerin Rabbi olan Allah’adır*”³⁷ ayetini tefsir ederken Vehb b. Münebbih’in “On sekiz bin âlem var” rivayetine yer vermiş ve ardından da şu kaynağı eklemiştir:³⁸ (**Tefsirü’l-Kur’ani’l-Azim, İbn Kesir**)³⁹

Örnek 2: Toptaş, Fatiha Suresi’nin birçok adının olmasının sebebini açıklarken Fahreddin Razi’den şu bilgiyi aktarmaktadır: “Sevilenin özelliği ve güzelliği çok olduğu için sevenler, sevilenlere birçok güzel isimler verir. İşte Fatiha Suresi’nin birçok ismi olması bundandır.” Kaynak metinden sonra parantez içinde şu şekilde bir bilgi verilmiştir. (Bak Tefsir-i Kebir, Fahreddin Razi, Fatiha Suresi Tefsiri)⁴⁰

Fahreddin Razi Tefsiri’nde, Fatiha’nın isminin çok olmasının sebebi ile ilgili Razi’nin şu sözlerinden başka bir söz bulunamamıştır: “İsimlerin fazlalığı da isim sahibi varlığın onuruna delillik eder”⁴¹ Toptaş, zannımızca Razi’nin bu sözlerini detaylandırarak yukarıdaki gibi açıklamıştır.

Dördüncü Yöntem, Tefsircilere göre cümlesi, Toptaş’ın verdiği genel bir hitap tarzıdır. Bu tefsirciler hakkında herhangi bir kaynak veya bilgi vermemiştir.

Örnek 1: Toptaş, Enbiya Suresi’nde geçen, “*Onu (İbrahim’i) ve Lut’u herkes için mübarek kıldığımız yere ulaştırdık*”⁴² âyetini açıklamadan önce “*Tefsircilere göre*” ibaresi vermiş ve daha sonra şu alıntı kısmı ilave etmiştir: “Mübarek yerler Şam ve Filistin’dir. Mübarek olarak nitelendirilme sebebi ise birçok peygamberin burada yaşayıp, dinini burada yaymış olmasıdır.”⁴³

Örnek 2: Toptaş, Enbiya Suresi’nde geçen, “*İsmail, İdris ve Zü-l-Kıfl’e de (lutfettik). Hepsi sabredenlerdendi*”⁴⁴ âyetinin tefsir kısmında “tefsircilere göre” cümlesinden sonra şu alıntıya yer vermektedir. “İdris, Şit’in oğludur.”⁴⁵

³⁷ Fatiha 1/2 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

³⁸ Toptaş, I, 64.

³⁹ Kaynak, tarafımızca araştırılarak buraya eklenmiştir. Bu bilgi Mısır baskısında vardır. Diğer baskısında bu bilgi yoktur. Mısır baskısı olan orijinaline ulaşamadık. İbn Kesir, **Tefsirü’l-Kurani’l-Azim**, Terc. Savaş Kocabaş, Thk, Abdürezzak el-Mehdi, Karınca-Polen Yayınları, İstanbul, 2010, Cilt: 1, s.167.

⁴⁰ Toptaş, I, 62.

⁴¹ Şıfa Tefsiri’nde yer alan Razi’nin bu sözlerine ait kaynağın sayfa numarası verilmediği için tarafımızca bulunan kaynak buraya eklenmiştir. Fahrettin Razi, I-II, s. 173.

⁴² Enbiya 21/71. وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ

⁴³ Toptaş, V, 165.

⁴⁴ Enbiya 21/85. وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِّنَ الصَّابِرِينَ

⁴⁵ Toptaş, V, 178.

Sonuç olarak Şifa Tefsiri'nde, tefsir kaynağı yeterli ve ulaşılır biçimde düzenli bir metod takip edilerek verilmemiştir. Bu bakımdan kaynağa ulaşmada sıkıntılar yaşanmıştır.

II. HADİS KAYNAKLARI

Şifa Tefsiri'nde, yer verilen hadis kaynakları tarafımızdan aşağıdaki şekilde düzenlenerek verilmiştir.⁴⁶

1- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/ 887) *es-Sünen*⁴⁷

2- Malik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795) *-el-Muvatta*⁴⁸

3- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849)- *Musannef fi'l-Ehadis ve'l-Aşar*⁴⁹

4- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Muhammed b. eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855)- *el-Müsned*⁵⁰

5- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870) - *el-Edebü'l-Müfred ve el-Câmi'u's-Sahîh*⁵¹

6- el-Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî (ö. 261/ 875)-*el-Câmi'u's-Sahîh*⁵²

7- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/ 889)-*es-Sünen*⁵³

⁴⁶ Toptaş, VIII, 571. bkz. Kitap İsimleri Fihristi.

⁴⁷ İbn Mâce, Kütüb-i Sitte'de kitabı olan es-Sünen'in müellifi, hadis hâfızıdır. Hem tarihçi hem de Müfessir olarak da bilinmektedir. Ez Zebîdî, **Tâcü'l-'arûs** (nşr. Hüseyin Nassâr), Beyrut 1369/1969, IV, 221.

⁴⁸ Malik b. Enes, Büyük müctehid, Mâlikî mezhebinin imamı ve muhaddistir. İsa b. Mes'ûd ez-Zevâvî, **Menâkıbü seyyidinâ el-İmâm Mâlik**, Kahire 1325.

⁴⁹ Ebi Şeybe, Tarihçi, müfessir, hadis hafızıdır. el-Musannef adlı eseriyle tanınmıştır. Ali Yardım, **Hadis**, İstanbul 1997, I, s. 138-139; II, ss. 52, 55, 59, 67, 75, 107, 117, 128.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, Muhaddis, fakih, Hanbelî mezhebinin imamıdır. İbn Manzûr, **Muhtasaru Târîhi Dimaşk**, nşr. Riyâz Abdülhamîd Murâd, Dimaşk 1404/1984, III, ss. 240-257.

⁵¹ Buhari, Kütüb-i Sitte'de yer alan muhaddislerdendir. Kur'an'dan sonra en güvenilir kitap kabul edilen el-Câmi'u's-Sahîh adlı eseriyle tanınmıştır. İbn Kuteybe, **el-İhtilâf fi'l-lafz**, nşr. M. Zâhid Kevserî, Kahire 1349, ss. 63-64; Kirmânî, **el-Kevâkibü'd-derârî**, Beyrut 1401/1981, I, ss. 70, 111, 121, 141, 176.

⁵² Müslim, Kütüb-i Sitte'de yer alan muhaddislerden olan Müslim'in el-Câmi'u's-Sahîh isimli eseri, Şahîh-i Buhârî ile beraber Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir iki kaynak olarak kabul edilmiş ve bu kaynaklar Şahîhain olarak anılmıştır. Müslim, buhari ile birlikte anılmıştır. Zehebî, **A'lâmü'n-Terâcimü'l-e'immeti'l-kibâr ashâbi's-sünen ve'l-âsâr**, nşr. Fehmî Sa'd, Beyrut 1413/1993, ss. 137-147.

⁵³ Ebû dâvûd, Kütüb-i Sitte'de yer alan muhaddislerden olan Ebû dâvûd, es-Sünen'in yazarıdır. Hadisler arasından zayıf ve sağlam olanı ayırma, rivayetlerde bulunan ince kusurları tanıma ve hadis râvilerini

8- et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) (ö. 279/892) -*el-Câmi'u's-Sahih*⁵⁴

9- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/ 915)-*Amelü'l Yevm Ve'l-leyle*⁵⁵

10- Ebû Ya'lâ Mevsilî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî (ö. 307/919)-*el-Müsned*⁵⁶

11- Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938)-*el-Cerh ve't-Ta'dîl* ⁵⁷

12- el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014)-*el-Müstedrek* ⁵⁸

13- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî es-Sünnü'l-Kebir (ö. 458/1066)-*Delâ'ilü'n-Nübüvve*⁵⁹

14- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) - *Katfu'l-Ezhari'l Mütenasir fi'l Ahbari'l Mütevatir*⁶⁰

Şîfa Tefsiri'nde hadis kaynağı açısından izlenilen dört yöntem tespit edilmiştir.

Birinci Yöntem: Hadisin sonunda parantez içinde kaynak verilmesi:

Örnek, Toptaş, Kureyş Suresinin giriş bölümünde şu hadisi vermiş, ardından parantezler içinde kaynağını vermiştir: “Cihadı terk eder, öküzün kuyruğuna yapışır, ziraata razı olursanız Allah üzerinize zillet indirir. Yeniden dine dönünceye kadar o zilleti kaldırmaz.” (Ebu Davut K. Büyû, Bab: 54)⁶¹ Toptaş, bu hadisin kaynağını büyü bölümünde vermiştir. Biz ise, bu hadisi aradaki nüsha farklılığı nedeniyle icâre bölümünde bulduk.⁶²

tenkit etme konusunda meşhur olmuş bir âlimdir. Uleymî, **el-Menhecü'l-ahmed**, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid – Âdil Nüveyhiz, Beyrut 1403/1983, I, ss. 256-258

⁵⁴ Tirmizi, Kütüb-i Sitte'de yer alan Muhaddislerden olan Tirmizi, el-Câmi'u's-sahîh'in yazarıdır. Öğrendiği hadisleri ezberleme, müzakere etme, derleme ve tasnif etme gibi özellikleri bulunmaktadır. Mecdüddin İbnü'l-Esîr, **Câmi'u'l-uşûl**, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût, Beyrut 1403/1983, I, s. 193.

⁵⁵ 14. dipnotta bilgi verilmiştir.

⁵⁶ Erken yaşta hadis tahsili yapmaya başlayan Ahmed b. Hanbel ile birlikte Ali b. Ca'd'dan hadis rivayet eden bir âlimdir. İbn Hibbân, Dârekutnî, Hâkim, Zehebî hadis açısından onun güvenilir olduğunu söylemektedirler. Mücteba Uğur, “Ebû Ya'lâ el-Mevsilî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994, Cilt: 10, ss. 258-259.

⁵⁷ el-Cerh ve't-ta'dîl adlı eseriyle tanınmıştır. Hadis hâfızı, müfessir ve fakihtir. Raşit Küçük, “İbn Ebû Hâtim”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, Cilt: 19, ss. 432-434.

⁵⁸ Hadis hâfızıdır. El-Müstedrek adlı eseri ile tanınmıştır. M. Yaşar Kandemir, “Hâkim en-Nisaburi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, Cilt: 15, ss. 190-193.

⁵⁹ Beyhaki,

⁶⁰ Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimidir. (Halit Özkan, “Suyûtî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 38, ss. 188-198).

⁶¹ Toptaş, VIII, 381.

⁶² Ebu Davud, İcâre, 54; Ahmed b. Hanbel, II, 84.

İkinci Yöntem: Şifa Tefsiri'nde, hadis kaynağı bu kez yukarıdaki hadis kaynağı gibi parantezli değil, parantezsiz olarak ve metnin sonunda verilmiştir.

Örnek: Toptaş'ın, (Buhari Kitabı'l-ehadisi Enbiya) şeklinde vermiş olduğu rivayet şu şekildedir: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: *“Allah beni Âdem'in neslinden, en hayırlılarından yarattı”* rivayeti verildikten sonra şu açıklama yapılır: *“Âdem'den, Âdem'in en hayırlı çocuğuna, ondan da Abdullah'a ondan da peygamberimize geçti.”*⁶³ Toptaş'ın Kitâbu'l-Ehadis olarak vermiş olduğu bu kaynağın metin olarak farklı olan Kitabı'l-Menâkıb bölümüne ulaştık. Hadis, Saîd el-Makburî'den, O da Ebû Hüreyre'den tahdis etti. Peygamber şöyle dedi: *“Ben çağdan çağa ve âileden âileye geçen Âdemoğulları nesillerinin en pak olanından naklolundum. Nihayetinde içinde bulunduğum topluluktan meydana geldim”*⁶⁴

Üçüncü Yöntem: “Peygamberimiz bir hadisinde” ibaresi kullanıldıktan sonra metinden önce kaynak zikredilmiş, (Tirmizi C. 4. s. 292) bilahare metin şu şekilde ifade edilmiştir. “Kabileler arasından en değerli kabileden geldiğini, evler arasından en hayırlı evde dünyaya geldiğini ve insanların da en hayırlısı olduğunu ifade etmektedir.”⁶⁵ Bu hadis, aralarında az bir farkla, iki ayrı metin şeklinde bulunmuştur. Tirmizi bu iki hadis için de hasen⁶⁶ demiştir. İki hadisi de İbn Abbas (ö. 68/687-88)⁶⁷ rivayet etmiştir.

Dördüncü Yöntem: Kaynaksız Hadis Verilmesi

Örnek: Toptaş, Peygamberimizin (s.a.v) “Dünyaya çıplak geldiler çıplak olarak diriltilecekler” sözünü verdikten sonra Hz. Aişe validemizin, Ya Rasulallah “Birbirlerine bakmazlar mı, utanmazlar mı?” sorusunu sorduğunu, Peygamberimizin de cevap olarak “Herkes kendi derdine düşecek ve kimse etrafını göremeyecek” sözünü aktarmıştır.⁶⁸

⁶³ Toptaş, VIII, 432.

⁶⁴ el-Buhârî, Menâkıb, 64.

⁶⁵ et-Tirmizi, Menâkıb, 1.

⁶⁶ Makbul hadis çeşidi ve dini konularda delil olarak kullanılabilir. Sahih hadis ile zayıf hadis arasındadır. Ancak sahih hadise daha yakındır. Sözlükte, Hüsn (güzel olmak) kökünden geldiği için iyi ve güzel manasındadır. Mücteba Uğur, “Hasen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, Cilt:16, ss. 374-375.

⁶⁷ İbn-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî. Fıkıh ve tefsir ilimlerinde otorite olarak kabul edilmiştir. Peygamber'in amcasının oğludur. Birçok hadis rivayet etmiştir. Sahabidir. İ. Lutfi Çakan-Muhammed Eroğlu. “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt: 1, s. 76-79.

⁶⁸ Toptaş, V, 197. Müslim, Cenne 14. Tefsirde kaynaksız verilen bu hadis tarafımızca araştırarak buraya eklenmiştir. Buhârî, Rikâk 45, Enbiya 8, 44, Tefsir, Mâide 14, 15, Tefsir, Enbiya 2; Müslim, Cenne 57; Timizî, Kıyamet 4; Nesâ, Cenâiz 118, (4, 114).

Sonuç olarak Müellifin, Kütüb-i Sitte’de yer alan hadis kaynaklarından bolca faydalandığı tespit edilmiştir. Ancak, tefsir bölümünde olduğu gibi hadis bölümünde de bazen kaynaklı bazen de kaynaksız bilgi verdiği görülür. Ayrıca kaynaklar dipnotta gösterilmemiştir. Şifa Tefsiri’ni kaynak açısından incelediğimiz zaman, hadis aktarma metodu itibarıyla belli bir sistemin takip edilmediği görülmüştür.

Şifa Tefsirinde Hadis Tahlilleri

Toptaş, bazı hadisleri kitabında tahlil etmiştir.

Örnek 1: Toptaş, Ebu Hüreyre’den rivayet edilen bir hadis aktarmıştır: Hz. Peygamber “İbrahim Peygamber, üç yerde doğruyu söylememiştir. 1- Putları kendisi kırdığı halde bu büyük put kırdı, ona sorun demiştir. 2- Putlara ibadet etme günü olan bir bayram gününde ben hastayım demiştir. 3- Kavminden ayrılıp giderken zalim bir yöneticinin toprağından geçtiği sırada yönetici Hz. İbrahim’in hanımına göz koymuştur. Zalim yöneticinin İbrahim’e bu kim diye sorması üzerine Hz. İbrahim “Bu benim kız kardeşimdir demiştir”. Bu rivayetten sonra şu kaynakları vermiştir: (Buhârî, Enbiya 8; Ebu Dâvud, Talak 16; Nesai, Menakib; Müslim, Fezail 154)

Toptaş, yukarıda aktarılan hadis hakkında şu bilgilere yer vermiştir: “Hz. İbrahim’in hanımına, “kız kardeşim” dediği bölüm, Tevrat’ın Tekvin Bölümü’nde geçer. Fahrettin Razi, peygamberler yalan söylemez düşüncesi ile hadisi zayıf kabul etmiştir. Hadisin sahih, ravilerin de güvenilir olduğu hatırlatıldığı zaman Razi: “Hadisi ve ravisini yalancı kabul etmiyorsunuz da peygamberi mi yalancı kabul ediyorsunuz?” demişti. Toptaş, buradan şu sonuca varmaktadır: “Razi hadisin zayıf olduğuna hükmetmiştir”.⁶⁹

Örnek 2: Toptaş, “Devlet başkanlarınız sizin amellerinizdir.” (Keşf-ul Hafa 2/27, Taberani’den nakil) rivayetini verdikten sonra, bu hadisin *zayıf* olarak nitelendirildiğini ifade etmiştir. Ancak niçin veya kimler tarafından zayıf olarak nitelendirildiğinden bahsetmemiştir.⁷⁰ Hadisi, Kütüb’ü Sitte’de araştırmamıza rağmen bulamadık. Bu durum hadisin zayıf olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Örnek 3: Toptaş, tefsirinde Taberi’den şu rivayeti aktarmıştır. “Ebu Zer el-Ğıfari Hz. Muhammed’e şöyle sordu: “Ya Rasulallah, Allah kaç kitap indirdi?

⁶⁹ Buhârî, Enbiya 9, Büyü’ 100, Hibe 36, Nikâh 12, İkrâh 6; Müslim, Fezâil 154; Ebu Dâvud, Talâk 16; Tirmizî, Tefsir, Enbiya. (Toptaş, V, 164)

⁷⁰ Toptaş, V, 308.

Peygamberimiz, “Yüz sayfa ve dört kitap” şeklinde cevap verdi. “On sayfa Âdem’e, elli sayfa Şit’e, otuz sayfa İdris’e, on sayfa İbrahim’e”. O, ayrıca “Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan” diye ilave etti. Rivayetten sonra da kaynağı şu şekilde vermiştir. (Tarihu-t-Taberi, cilt: 1, sayfa: 96, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1987)

Toptaş, bu hadis hakkında İbn Hibban’ın yaptığı şu tahlile yer vermiştir: Hadis sahih ve raviler sikadır.⁷¹ Hadis hakkında yaptığımız araştırmada başka kişilerin yaptığı tahlillere de ulaştık. Ebu Tahir Makdisi, hadis hakkında zayıf demiştir. Ebu Hatem sika⁷² değil demiştir. Taberani sika demiştir. Elbani Sahiha, Gımarî Fethu’l Vehhab ve Zehebi metruk⁷³ demiştir. Busayri zayıf demiştir. Ravilerden İbni Ebi Zekeriya hakkında ise, Ebu Davud ve İbni Hibban zayıf olarak değerlendirmiştir.⁷⁴

Sonuç olarak; Toptaş’ın eserinde, hadis tahlillerine de yer verdiği görülmektedir. Bu da onun hadis tahlili konusundaki hassasiyetini gösterir. Ancak verilen tahliller yeterli değildir. Tahlillerin yanında hadislerin kaynakları da düzenli gösterilmemiştir. Bu da bizim kaynağa ulaşmamızı zorlaştırmıştır. Oysaki tefsir hazırlanırken kaynak dipnot sistemi ile yapılmış olsaydı daha açıklayıcı olurdu.

III. FIKIH KAYNAKLARINI GÖSTERME YÖNTEMİ

Şifa Tefsiri’nde kullanılan fıkıh kaynaklarını⁷⁵ düzenli şekle getirerek şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 93/179) -*el-Muvatta*⁷⁶
- 2- eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs (ö. 204/820)- *el-Ümm*⁷⁷
- 3- Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981) - *el-Ahkamu’l Kur’an*⁷⁸
- 4- el-Kudûrî, Ebû’l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed

⁷¹ Toptaş, V, 26.

⁷² Ravisi güvenilir olan hadise denir. Ahmet Yücel, “Sika”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2009, Cilt: 37, ss. 175-176.

⁷³ Metruk, hem ravisi hemde rivayet ettiği hadis hakkında yalan itham olduğu belirtilen hadis terimidir. Mehmet Efendioğlu, “Metruk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2004, Cilt: 29, ss. 415-416.

⁷⁴ Acurri, **Kırk Hadis Şerhi**, Çev. Seyfullah Erdoğan, Rabva İslami Davet Bürosu, Riyad, 1999, s. 83.

⁷⁵ Bkz. Kitap İsimleri Fihristi ve Şahıs İsimleri Fihristi, Toptaş, VIII, 555-570.

⁷⁶ 49. Dipnotta bilgi verilmiştir.

⁷⁷ Şâfiî, büyük müctehid ve Şâfiî Mezhebi’nin imamıdır. el-Ümm, adlı eseri fıkıh düşüncesini en ayrıntılı biçimde yansıtmış ve mezhebin ana kaynağını oluşturmuştur. İbnü’n-Nedîm, **el-Fihrist** nşr. İbrâhim Ramazan, Beyrut, 1415/1994, ss. 260, 262.

⁷⁸ Cassas, müfessir ve Hanefî fakihidir. M. Hüseyin ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Kahire, 1381/1961-62, III, ss. 104-109.

(ö. 428/1037)- *el-Muhtasar*⁷⁹

- 5- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî (ö. 450/1058) – *el-Ahkamü's-Sultaniyye*⁸⁰
- 6- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef (ö. 458/1066)- *el-Ahkamü's-Sultaniyye*⁸¹
- 7- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî (ö. 620/1223)- *el-Muğni*⁸²
- 8- ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed (ö. 762/1360)– *Nasbü'r-Râye li Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*⁸³
- 9- Molla Hüsrev-(ö. 885/1480)-*Mirkâtü'l-Vusul ilâ İlmi'l-Usûl*⁸⁴
- 10- eş-Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî el-Vefâî el-Mısrî (ö. 1069/1659)-*el-Felah bi İmdâdi'l-Fettâh*⁸⁵
- 11- Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836) –*Reddü'l Muhtar*⁸⁶
- 12- Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) *1-Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu -2- Büyük İslam İlmihali* -⁸⁷

Şifa Tefsirinde kaynak vermeden sadece ismini kullandığı fakihler şunlardır:

- 1- Ebû Ümeyye, el-Kādî Şüreyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî el-Kûfî (ö. 79/698)⁸⁸
- 2- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767)⁸⁹

⁷⁹ Kudûrî, Hanefî âlimi ve müctehiddir. Habîb Ahmed el-Kîrânevî, **Ebû Hanîfe ve Ashâbüh**, Beyrut, 1989, s. 147-148.

⁸⁰ Mâverdî, Şafii fâkihidir. Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınmıştır. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, **Dirâsât fi's-Siyâseti's-Şer'îyye**, Küveyt, 1408/1987, ss. 101-169.

⁸¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhaddis ve müfessir ve kelim âlimidir. Tanınmış Hanbelî hukukçusudur. Abdülkâdir Bedrân, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, Beyrut, ths. (Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî), ss. 210, 231.

⁸² İbn Kudâme, Hanbelî fâkihi ve usulcüsüdür. İbn Receb, **ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile**, Beyrut, ths. (Dârü'l-ma'rife), II, ss. 304-310.

⁸³ Zeylaî Hanefî fâkihidir. İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürerü'l-Kâmine**, Beyrut, ths. (Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî), II, s. 310.

⁸⁴ Molla Hüsrev Müftü ve Osmanlı âlimidir. Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-Behiyye**, nşr. Ahmed ez-Za'bî, Beyrut, 1418/1998, ss. 302-303.

⁸⁵ Şürünbülâlî, Hanefî fâkihidir. Tefsir, kelim, akaid, hadis, tasavvuf ve arap dili alanlarında önemli bir âlimdir. Tahtâvî, **Hâşiye alâ Merâkı'l-Felâh**, Kahire, 1356, s. 8.

⁸⁶ Son dönem Hanefî fâkihlerinin önde gelenlerindendir. Ahmet Özel, “İbn Âbidin, Muhammed Emin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, Cilt: 19, ss. 292-293.

⁸⁷ Tefsir ve fıkıh âlimidir. Türkiye'de beşinci Diyanet İşleri Başkanlığı yapmıştır. Rahmi Yaran, “Bilmen, Ömer Nâsuhi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, Cilt: 6, ss. 162-163.

⁸⁸ Tabiî döneminin önde gelen fâkihi ve Kûfe kadısıdır. Şükrü Özen, “Kâdi Şüreyh”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, Cilt: 24, ss. 119-121.

⁸⁹ Ebu Hanife, Hanefî Mezhebi'nin imamı ve kurucusudur. Hammâd b. Ebû Süleyman hocasıdır. İbn Hazm, **Mûlahhasu İbtâlî'l-Kıyâs ve'r-Re'y ve'l-İstihsân ve't-Taklîd ve't-Ta'îl**, Dımaşk, 1960, s. 9, 13, 68.

3- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. eş-Şeybânî el-Mervezî⁹⁰ (ö. 241/855)

Şifa Tefsiri'nde fıkıh kaynaklarında üç yöntem kullanılmıştır.

Birinci Yöntem Şahıs ismi verilmiş, fakat kaynak verilmemiştir.

Örnek 1: “*Karılarına zihar yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle azad etmeleri gerekir*”⁹¹ Toptaş, bu ayette geçen zihar kelimesi ile ilgili Ebu Hanife'den fıkhi bilgi aktarır ancak kaynak bilgisi vermez. Ebu Hanife zihar yapanın köle azad etmesi gerektiğini, ancak kölenin mü'min olsun kâfir olsun fark etmeyeceğini çünkü ayette sadece bir köle ibaresi kullanıldığını ifade eder.”⁹² Toptaş bu bilgiyi verir ancak eser adı zikretmez. Bu konuda kaynak olarak Cezîrî'ye bakılabilir.⁹³

İkinci Yöntem Kaynak metnin sonunda verilmiştir.

Örnek: Tefsirde, abdest ile ilgili bilgi verilmiştir: Kur'an'a dokunulduğu zaman abdestli olmak önemlidir. Çünkü Allah'ın kitabına el sürülüyor. Ancak eğer abdest alma durumu söz konusu değilse bu durumda okumak okumamaktan daha güzeldir, denilmiştir.⁹⁴ Sonra kaynak parantez içinde ve metnin sonuna şu şekilde eklenmiştir. (Bkz. Cassas, Ahkâm-ül Kur'an 3/419)⁹⁵

Üçüncü Yöntem Sadece şahıs ismi vermekle yetinmiştir.

Örnek: Bakara Suresi'nde geçen, “..... *fakat şeytanlar, insanlara sihri ve Babil'deki Harut ve Marut adlı iki meleğe indirileni öğretiyorlardı....*”⁹⁶ âyetinin tefsirinde Toptaş, Ahmed b. Hanbel, İmam Malik, İmam Ebu Hanife ve İmam Şafii gibi mezhep imamlarının ittifak ettikleri görüşe göre, sihrin şerrinden emin olmak için sihir öğrenenin kâfir olmayacağı hükmünü verdiklerini ifade etmiştir.

Sonuç olarak, tefsirde fıkhi görüşler bazen kaynaksız bazen de kaynaklı verilmiştir.

⁹⁰ 51. dipnotta bilgi verilmiştir.

⁹¹ وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا ذَلِكَ تَوْعُطُونَ بِهِ

⁹² Toptaş, II, 294.

⁹³ Abdurrahman el- Cezerî, **el-Fıkh 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, Beyrut, 1969, IV, s. 508.

⁹⁴ Toptaş, VII, 350.

⁹⁵ Toptaş'ın verdiği cilt ve sayfa numarası bulunamamıştır. Onun yerine buraya başka kaynak verilmiştir. el-Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, **Ahkamü'l-Kur'an**, Daru İhyai't-Türasi'l Arabi, Beyrut Lübnan, 1975, Cilt: 5, s. 300.

⁹⁶ Bakara 2/102. وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ

IV. TARİH KAYNAKLARI

Toptaş tefsirinde aşağıda adları zikredilen şu tarihçilerin eserlerinden faydalanmıştır.⁹⁷

- 1- İbn Hişâm en-Nahvi, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. el-Ensârî el-Mısırî-(ö. 218/833) -*es-Sîretü'n-Nebeviyye*⁹⁸
- 2- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî (ö. 224/838) -*Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*⁹⁹
- 3- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845)-*Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebir*¹⁰⁰
- 4- el-Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el (ö. 292/905)-*Târihu'l-Ya'kûbî*¹⁰¹
- 5- el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405/1014) -*el-Müstedrek*¹⁰²
- 6- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071)-*Târihu Bağdâd*¹⁰³
- 7- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezeri (ö. 630/1233) -*el-Kâmil fî't-Târîh*¹⁰⁴
- 8- Ali Mustafa Efendi (ö. 1008/1600)- *Künhü'l-Ahbâr*¹⁰⁵
- 9- Muhammed Hamidullah (ö. 2002)- *Hiz. Muhammed'in Savaşları ve Kur'an'ı Kerim Tarihi*¹⁰⁶
- 10- Gibbon (ö. 1794)¹⁰⁷ *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*

⁹⁷ Toptaş, VIII, 555-575.

⁹⁸ İbn Hişâm, nahiv, lûgat, şiir, tarih, ahabâr ve ensâb âlimidir. (İsmâil Ahmed el-Âlim, **Menhecü İbn Hişâm fî Rivâyeti Şi'ri's-Sîre**, Dirâsât, XV/3, Amman, 1988, ss. 9-27)

⁹⁹ 15. dipnotta bilgi verilmiştir.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, Tabakat kitabıyla tanınan hadis, siyer, tarih ve ensâb âlimidir.(Mustafa Fayda, “İbn Sa'd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, Cilt:20, ss.294-297).

¹⁰¹ Tarihçi, coğrafyacı ve seyyahdır. (Murat Ağrı, “Ya'kûbî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, Cilt: 43, ss. 287-288).

¹⁰² Hâkim en-Nîsâbü'rî, Hadis hafızı, el-Müstedrek adlı eseriyle tanınmıştır. (en-Nesâî, **Hasâ'isu emîri'l-mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib**, nşr. Ahmed Mîrîn el-Belûşî, Küveyt, 1406/1986, s. 29-36).

¹⁰³ Hatib el-Bağdâdî, Târihu Bağdad isimli eseriyle tanınmıştır. Tarihçi ve hadis hafızıdır. (İbn Hacer, **Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker**, nşr. Nûreddin İtr, Dimaşk, 1413/1992, s. 35).

¹⁰⁴ İbnü'l-Esir, edip, tarihçi ve muhaddistir. El-Kâmil fî't-târîḥ isimli eseriyle şöhret olmuştur. (Şâkir Mustafa, **et-Târîḥu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn**, Beyrut, 1980, II, 111-116).

¹⁰⁵ Tarihçi, şair, çok yönlü eser vermiş Osmanlı müellifidir. (Bekir Kütüboğlu, “Ali Mustafa Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2002, Cilt, 2, ss. 414-416).

¹⁰⁶ XX. Yüzyılın öncü İslâm âlimlerindendir. (Salih Tuğ-M. Kâmil Yaşaroğlu, “Muhammed Hamidullah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2005, Cilt: 30, ss. 534-537).

¹⁰⁷ Meşhur İngiliz tarihçisi Edward Gibbon, History of the Decline and Fall of the Roman Empire (I-VI, London 1776-1788) adlı altı ciltlik eserinin bir bölümünü İslâmiyet ve Hz. Muhammed'e ayırmıştır.

Şifa Tefsiri'nde tarihi kaynaklar, *iki yöntemle* incelenmiştir:

Birinci Yöntem Tefsirde tarihi bilgi vermiş ve kaynak bilginin sonuna eklenmiştir.

Örnek 1: Şifa Tefsiri'nde, Fatıha Suresi'nde geçen “*Hamd alemler'in Rabbi olan Allah'adır*”¹⁰⁸ âyeti açıklanırken “Hz. Âdem yaratıldıktan sonra ilk olarak elhamdülillah cümlesini söylemiştir” sözü aktarılır. Tarihçi İbnü'l-Esir'den aldığı bu kaynak parantez içinde şu şekilde gösterilir: (İbnü'l-Esir, el-Kamil fi-t-tarih, Cilt: 1, s. 629)¹⁰⁹ Bu bilgi Taberi'de de geçmektedir.¹¹⁰

Örnek 2: Şifa Tefsiri'nde Tevbe Suresi'nde geçen; “*Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen Mü'minlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir.*”¹¹¹ âyeti açıklanırken peygamberimizin Bedir Harbi'nden dönerken söylediği ve Vasıl b. Hamza'nın rivayet ettiği “Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz” sözü aktarılır. Ardından şu kaynak verilir: Hadis, el-Bağdâdi, Tarihu Bağdât, Cilt:13, Hadis Sıra No: 7345. ,¹¹²

Örnek 3: Tefsirde “*Binlerce kişi olmalarına rağmen ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?*”¹¹³ âyeti açıklanırken ölümün, ölmekten korkarak savaştan kaçanları eninde sonunda mutlaka yakalayacağı bilgisine yer verilir. Daha sonra ölümden kaçmanın anlamsız olduğunu izah etmek için karşılaştırmalı iki tane örnek verilir; Halid b. Velid (ö.21/642)¹¹⁴ birçok savaşa katıldığı halde evinde ölmüştür. Ancak, Uhud harbine katılan ve yeni Müslüman olan Amr b. Sabit b. Vakş ise, daha bir vakit namaz kılmadan şehit olmuştur.¹¹⁵ (Amr İbni Hişam, Siret 2/90). Amr b. Sabit b. Vakş hakkındaki bu kaynak, Ebu Davud'un hadis kitabında da geçmektedir.¹¹⁶

Ayrıca, bu bölüm “Life of Mahomet” başlığıyla farklı bir kitap olarak yayınlanmıştır. (New York 1879). (Hilal Görgün, “Muhammed”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1992, Cilt: 30, s. 477).

¹⁰⁸ Fatıha Suresi 1/2. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

¹⁰⁹ Toptaş, I, 62.

¹¹⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Câmi'ul Beyân fi Tefsir'il Kur'ân**, 1954, s. 202; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-târîh**, Beyrut, 1965, I, s. 29.

¹¹¹ Tevbe Suresi 9/111.

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَا عَلَيْهِمْ حَقٌّ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ

¹¹² Toptaş, III, 405. Hafız Ebubekir Ahmed b. Ali el-Hatibu el-Bağdadi, **Târîhu Bağdât**, Lübnan/Beyrut, Daru'l-Kitabu'l-Arabi, ths, Cilt: 13, s. 493. Kaynak tarafımızca buraya eklenmiştir.

¹¹³ Bakara 2/243. أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ

¹¹⁴ Hâlid b. el-Velîd, sahâbi ve Peygamber'in seyyfullah adını verdiği meşhur kumandandır. Müslüman olarak katıldığı ilk savaş Mûte Savaşıdır. (İbn Saîd el-Endelüsî, **Neşvetü't-tarab fi târîhi Câhiliyyeti'l-'Arab**, nşr. Nusret Abdurrahman, Amman 1982, I, ss. 356-357).

¹¹⁵ Toptaş, I, 493.

¹¹⁶ Ebu Davut, Cihad (15) 37.

İkinci Yöntem Tefsir’de ‘‘bazı tarihçiler’’ denmiş fakat kimler olduğu belirtilmemiştir.¹¹⁷

Örnek: Rum Suresi’nde Rumların İranlıları yeneceği bilgisi verilirken *bazı tarihçiler* diyerek konuya girilmiştir. Burada Mü’minlerin Mekke müşriklerini yendikleri gün Rumların İran’ı yendiğini ve her ikisinin de Allah’ın yardımı ile galip geldiğini söylemiştir.¹¹⁸

V. ARAPÇA LÜGAT KAYNAKLARI

Şifa Tefsiri’nde Arapça sözlüklerden de faydalanılmıştır;¹¹⁹

- 1- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791) – *Kitâbü’l-Ayn*¹²⁰
- 2- Râgıb el-İsfahânî, Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal (ö. 502/1108)-*el-Müfredât*¹²¹
- 3- Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311) - *Lisânu’l-Arab*¹²²-
- 4- ez-Zebîdî, Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî (ö. 1205/1791)-*Tacü’l-Arûs Min Cevâhiri’l-Kâmus*¹²³
- 5- Luvîs Ma’lûf el-Yesûî (ö. 1947)- *el-Müncid*¹²⁴

Toptaş, Şifa Tefsiri’nde, lügat kitaplarının ilk yazılmaya başladığı zamanı özetle şöyle izah etmiştir; Tabiun ileri gelenlerinden olan Halil b. Ahmed’in eseri olan *Kitabu’l-Ayn İslâm Tarihi*’nde ilk yazılan lügat kitabıdır. Diğer lügât kitapları ondan faydalanmışlardır. el-Kisai (ö. 189/805), Halil b. Ahmed’i takip etmiştir. Halil b.

¹¹⁷ Toptaş, I, 493.

¹¹⁸ Toptaş, VI, 116.

¹¹⁹ Toptaş, VIII, 572-575. bkz. Kitap İsimleri Fihristi,

¹²⁰ Halil b. Ahmed, Nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve Arap âlimidir. (Zübeydî, *Tabakâtü’n-nahviyyîn ve’l-lugaviyyîn*, nşr. M. Ebû’l-Fazl, Kahire, 1373/1954, ss. 47-51.)

¹²¹ Râgıb el-İsfahânî’nin ilmî gücü daha çok tefsir alanında göstermekle birlikte ayrıca Arap dil âlimi ve ahlak felsefecisidir. (el-Fîrûzâbâdî, *el-Bülga fî terâcîmi e’immeti’n-nahv ve’l-luga*, nşr. Muhammed el-Mısri, Küveyt, 1407/1987, s. 91.)

¹²² Lisânü’l-Arap adlı ansiklopedik sözlüğü ile tanınmış dil âlimi, edip ve Şafii fâkihi. (Hulusi Kılıç, ‘‘İbn Manzûr’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, Cilt: 20, ss. 171-172.)

¹²³ Zebîdî, Lugat, hadis, tasavvuf, tefsir, fıkıh, tarih ve biyografi âlimidir. Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs, şöhretini sağlayan en önemli eseridir. (Baytâr, *Hilyetü’l-beşer*, nşr. M. Behcet el-Baytâr, Dimaşk, 1383/1963, III, ss. 1492, 1509-1550.)

¹²⁴ el-Müncid adlı Arapça’dan Arapça’ya adlı sözlüğü ile tanınmıştır. (İsmail Durmuş-Kenan Demirayak, ‘‘el-Müncid’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, Cilt: 32, s. 1-2.)

Ahmed, Peygamber döneminde kullanılan bir kelimeyi o dönemdeki anlamıyla ele almıştır. Kelimelerin anlamları, zaman içinde değişebilir. Bu bakımdan kelimelerin o dönemde kullanma şeklini tespit edebilmek için çölleri dolaşmışlar, bedevilere sormuşlar, kabileleri gezmişler ve bu sözlükleri meydana getirmişlerdir.¹²⁵

Toptaş, sayetlerde geçen özcükleri, sözlük kaynağı göstermeden açıklamıştır:

Örnek 1: Tefsirde Bakara Suresi'nde “*Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Kimseden şefaât kabul olunmaz, ondan fide/bedel alınmaz ve ona yardım da edilmez*”¹²⁶ âyetinde geçen عَدْل adl kelimesi kaynak gösterilmeden açıklanmıştır: Toptaş, “*Idl*” Arapçaya göre, hayvanın yükünün bir tarafındakine denir. Türkçe karşılığı denk demektir. *Adl* ise aynı kökten gelir. *Idl* maddi olana denk, *adl* ise manevi olana denk demektir. *Şefaât* ise, çift demektir. Şefaât eden kişi destek olarak ikileştikleri için bu ismi alır” demiştir.¹²⁷

Örnek 2: En'am Suresi'ndeki “*Allah kimi doğru yola iletmeyi muradederse onun gönlünü İslam'a açar. Kimi de saptırmak isterse sanki göğsü çıkıyormuş gibi yüreğine sıkıntı verir ve daraltır. Allah, iman etmeyenleri böyle cezalandırır*”¹²⁸ ayeti hakkında Toptaş, ayette geçen حَرَج harac kelimesini Hz. Ömer'in bedevilere sorup öğrendiğini belirtmiştir. Fakat aldığı kaynak hakkında detaylı bilgi vermemiştir. Hz. Ömer bir bedeviye harac kelimesini sormuştur. Bedevi şu cevabı vermiştir: “Ormanın ağaç bakımından en sık olan bir yerinde, en ortadaki ağaca denir. Yani insanın dikenlerden, diğer ağaçlardan oraya varmasını zorlaştırdığı durumlar için biz harac kelimesini kullanırız.” Hz. Ömer de “Ayeti şimdi anladım” demiş ve sonra bu kelimeyi darlık anlamında açıklamıştır.”¹²⁹

VI. TASAVVUF KAYNAKLARI

Toptaş, Şifa Tefsiri'nde tasavvufla ilgili olan şahısların isimlerini vermiştir.¹³⁰

Adı geçen şahısları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Ebû Zer el-Gıfârî, Cündeb b. Cünâde b. Süfyân (ö. 31/652)¹³¹

¹²⁵ Toptaş, III, 132.

¹²⁶ Bakara 2/48. وَأَنْفُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

¹²⁷ Toptaş, I, 134.

¹²⁸ En'am 6/125. كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

¹²⁹ Toptaş, III, 132. Kaynak verilmemiştir. Bu konuyu açıklarken Halil b. Ahmed'in *Kitabu'l-Ayn* hakkında bilgi vermesi bizi *Kitabu'l Ayn*'nin حَرَج maddesini araştırmaya itmiştir. Cilt: 3, s. 76'da kelimenin açıklamasını bulduk. Ancak Hz. Ömer hakkında vermiş olduğu o bilgiyi bulamadık.

¹³⁰ Toptaş, VIII, 555-570.

- 2- Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî (ö. 161/778)¹³²
- 3- Rabiâtü'l Adaviyye (ö. 180/796) veya (ö. 185/801)¹³³
- 4- Zünnûn el-Mısri, Ebü'l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-İhmîmî (ö. 245/859)¹³⁴
- 5- Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (ö. 488/1166)¹³⁵
- 6- Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (ö. 691/1292)¹³⁶
- 7- Yûnus Emre (ö. 720/1320)¹³⁷
- 8- İmam Rabbani, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî (ö. 1034/1624)¹³⁸
- 9- Muhyiddîn el-Arabî, Muhammed b. Alî b. Muhammed et-Tâî el-Hâtimî (ö. 638/1240)¹³⁹
- 10- Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271)¹⁴⁰
- 11- Şeyh Şamil (ö. 1288/1871)¹⁴¹
- 12- Tâhirul-Mevlevî (ö. 1370/1951)¹⁴²

¹³¹ Ebu Zer el-Gıffârî, ilk bedevi Müslüman olarak bilinir. Mensup olduğu Gıfâr kabilesinin yarısının Müslüman olmasına vesile oldu. Ashab-ı Suffe ile birlikte Mescid-i Nebevi de kalmış ve Hz. Peygamber'in yanında hizmet etmiş ve bu bakımdan üstün bir ilme sahip olmuştur. Peygamberin övgüsüne mazhar olmuştur. Servet biriktirme konusundaki görüş ve mücadelesiyle tanınan sahâbî. (Tabâtabâî, **el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, 1393-94/1973-74, IX, ss. 247-266)

¹³² Süfyân es-Sevrî, Sevrî mezhebinin imamıdır. Müfessir ve muhaddistir. İlk dönem sufilerindendir. Hayatta iken şöhreti yayılmıştır. Tebeu't-tâbiîn âlimlerindendir. (Sehmî, **Târîhu Cürcân**, nşr. M. Abdülmuîd Han, Beyrut, 1407/1987, ss. 169, 173, 210, 216-217, 254, 261, 277, 371)

¹³³ Râbia el-Adeviyye, Basralı kadın sûfi olan Râbia tasavvufta korku yerine sevgi temasının işlenmesine öncülük etmiştir. Batıda üzerinde çalışma yapılmış ilk kadın sufidir. (Câhiz, **el-Beyân ve't-tebyîn**, nşr. Abdüselâm M. Hârûn, Kahire, 1975, I, s.364; III, ss. 127, 170, 193.)

¹³⁴ Zünnûn el-Mısri, İlk sufilerdendir. Mısır da tasavvufa dair sohbetler yaptı. Maliki mezhep imamları onu duyulmamış tasavvufi konulardan bahsettiği için suçladı. (Necmeddîn-i Dâye, **Menârâtü's-sâ'irîn ve makâmâtü't-tâ'irîn**, nşr. Saîd Abdülfettâh, Kahire, 1999, s. 525)

¹³⁵ Abdülkâdir-i Geylânî, Kadiriyye tarikatının kurucusudur. Hanbeli mezhebine sıkı bir şekilde bağlıdır. Eserlerinde bunu görmek mümkündür. Hanbeli mezhebine bağlılığı mutasavvıfları tenkid eden İbn Teymiyye'nin takdirini kazanmıştır. Abdülkâdir-i Geylânî tasavvuf anlayışı dinin zahiri hükümlerine bağlı olmaya dayanır. (İbn Teymiyye, **Mecmû'u fetâvâ**, nşr. Abdurrahman b. Muhammed, Riyad, 1381-86, VIII, s. 369; X, ss. 488, 516.)

¹³⁶ Fars edebiyatının en büyük şairlerindendir. (Mustafa Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2008, Cilt: 35, ss. 405-407)

¹³⁷ Mutasavvıf türk şairi. (Mustafa Tatçı, "Yunus Emre", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, Cilt: 43, ss. 600-606)

¹³⁸ Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusu. (Hamid Algar, "İmâm-ı Rabbânî", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, Cilt: 22, ss. 194-199)

¹³⁹ Sûfi müellifidir. Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihine etki eden kişidir. (M. Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, Cilt: 20, ss. 493-516)

¹⁴⁰ Hacı Bektâş Velî, Bektâşîlik tarikatının kurucusu ve Türkmen şeyhi. (Hacı Bektâş-ı Velî, **Makâlât**, nşr. Esad Coşan, İstanbul, 1986, s. 17-61)

¹⁴¹ Rus işgaline karşı direnişiyle tanınan Dağıstanlı lider ve mücahid. (Mustafa Budak, "Şeyh Şâmil", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 39, ss. 67-70)

13- Şeyh Abdülhâkim Arvâsî (ö. 1943)¹⁴³

Birinci Yöntem Toptaş, tasavvuf ile alakalı şahısların isimlerini açıkça zikretmiş ve onlarla ilgili bir takım alıntılar yapmıştır. Ancak nereden alıntı yaptığı ile ilgili herhangi bir kaynak göstermemiştir.

Örnek: Tefsirde, Râ'd Suresi “*Her insanın önünde ve arkasında Allah’ın onu gözetip ve koruma altına alan izleyicileri/takipçileri (melekleri) vardır*”¹⁴⁴ ayeti açıklanırken, *Zunnun-u Mısri*’nin (ö.245/859) yaşadığı bir olay aktarılır. Nil Nehri’nin kenarında bir akrebin hızla nehrin karşı tarafına geçmek için suya girdiğini görünce, bir sandal kiralayıp ardından gider. Daha sonra akrep karaya çıkınca uyuyan bir adamı zehirlemek için gelen yılanı akrep zehirler ve yılan da onu zehirler. Onlar bu mücadele içinde iken adamın hiçbir şeyden haberi yoktur. Daha sonra akrep de yılan da ölür. Adam zehirlenmekten kurtulur. Bu olayı anlatmaktaki gayesi Allah’ın hafaza melekleri vasıtası ile insanları koruduğuna işaret etmektir. Ancak aktardığı olayı hangi kaynaktan aldığını belirtmez.¹⁴⁵

İkinci Yöntem Birçok örnekler verdiği Mevlana ile ilgili bilgiler kaynak açısından iki şekilde ele alınmıştır.

1- Şifa Tefsiri’nde, Mevlana’dan alınan kaynak belirtilmiştir.

Örnek: Toptaş tefsirinde, Furkan Suresi’ndeki “*Yoksa sen onların çoğunun seni dinleyeceklerini ya da doğru dürüst düşüneceklerini mi zannediyorsun. Hayır, onlar hayvanlar gibidirler. Hatta tuttukları yolları bakımından daha da sapıktırlar.*”¹⁴⁶ âyetini açıklarken kan emen bit, pire gibi zararlıların öldürülmesinin doğal olduğu gibi bu hayvanlardan daha aşağı olan ve insanlığın kanını emen şahısların da öldürülmelerinin helal olduğunu belirttikten sonra Mevlana’yı şu şekilde kaynak olarak vermektedir. (Mesnevi Tahirul-Mevlevi tercümesi, Beyit No: 3311-3313 ve 4113-15 ve 3857)¹⁴⁷

2- Şifa Tefsiri’nde Mevlana ismi yeterli görülmüş, fakat kaynak verilmemiştir.

Örnek: Tefsir’de Fussilet Suresi’nde, “*İyilikle kötülük müsavi değildir. Sen kötülüğü en güzel davranışla savuştur. Seninle arasında düşmanlık olan kişi bir de*

¹⁴² Edebiyat tarihçisi, yazar ve şairdir. (Âlim Kahraman, “Tâhirülmevlevî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt:39, ss. 407-409)

¹⁴³ Nakşibendî-Hâlidî şeyhi. (Nihat Azamat, “Abdülhakim Arvâsî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1988, Cilt: 1, ss. 211-212)

¹⁴⁴ Ra’d Suresi 13/11 لَهُ مَعْقِبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ

¹⁴⁵ Toptaş, IV, 214.

¹⁴⁶ Furkan Suresi 25/44 أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

¹⁴⁷ Toptaş, V, 422.

bakmışsın ki sıcacık bir dost olmuştur.”¹⁴⁸ âyeti açıklanırken şu misal verilir: Mevlana; bitin pirenin üzerine gülsuyu dökersen kıyafetin, evin ve vücudun mis gibi kokar. Gül suyu, pireyi öldürmez. Fakat bit, temiz ve güzel kokulu bir yere gelmez ve çoğalamaz.¹⁴⁹

Üçüncü Yöntem kişi adı vermeden “*tasavvuf ehline göre*”denmesi:

Örnek: Şifa Tefsiri’nde, arş şu şekilde açıklanıştır: “Tasavvuf ehline göre, arş kâmil insanın kalbidir.” Hadisinin yanına kaynağını şu şekilde eklemiştir: (Beyhaki, el-Esmaü-ves-sıfat 511, İbni Ebi Şeybe, Kitabul-Arş 77) Daha sonra hadis-i kudsi olduğu ifade edilen bir rivayete yer verilmiştir. “Göklere ve yere sığmam, mü’min kulumun kalbine sığarım” Ali el-Kari’den (ö. 1014/1605) alınan bu hadisin kaynağı şu şekilde verilmiştir: Şerhu Aynil İlm ve Zeynil Hilm 2/34.¹⁵⁰

Sonuç olarak, Toptaş tefsirinde tasavvuf alanında oldukça zengin kaynaklar kullanmıştır. Ancak kaynaklar eksik ve düzensiz olarak verilmiştir.

Bu bölümle ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa Toptaş’ın eserini zenginleştirmek amacıyla çeşitli tefsir ve hadis kaynaklarından faydalandığı, ancak kaynak gösterirken sabit ve sistematik bir yol izlemediği görülmektedir. Zaman zaman sadece şahıs ismi kullanılıp eserin verilmediği, kimi zaman da hem eserin hem de eser sahibinin verildiği görülmüştür. Bazı durumlarda ise herhangi bir kaynak verilmediği gözlemlenmiştir. Kaynak verilirken dipnotları kullanmak yerine eser veya müellifin parantez içerisinde ifade edildiği müşahade edilmiştir.

¹⁴⁸ Fussilet Suresi 41/34 فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

¹⁴⁹ Toptaş, VII, 24.

¹⁵⁰ Toptaş, V, 49.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN İLİMLERİ AÇISINDAN ŞİFA TEFSİRİ

Kur'an ilimlerinin kurucusu olarak şu gibi bazı sahabe, tabiin, etbau't-tabiinden kişileri gösterilebilir: Sahabeden, dört halife, İbn Abbas, İbn Mes'ud, Zeyd b. Sabit, Ubey b. K'ab, Ebu Musa el-Eş'ari Abdullah b. Ez-Zübeyr. Tabiinden, Mücahid, Ata b. Yesâr, İkrime, Katâde, el-Hasan el-Basri, Said b. Cübeyr ve Zeyd b. Eslem Etbau'ut-Tabiinden, Malik b. Enes¹⁵¹ nuzûl sebepleri, Mekki ve Medeni, Nâsih ve Mensuh ve Garibu'l-Kur'an gibi tefsir ilmine dair ilimlerin kurucularıdır. Zaman geçtikçe bu ilimler gelişti ve tedvin edilmeye başlandı. Tedvin döneminde tefsir ilmi, diğer ilimlerin en üst seviyesinde bulunmaktaydı. Tefsir ilmi geliştikçe rivayet tefsiri ile birlikte re'y tefsiri de tefsir tarihinde yerini aldı. Kur'an ile ilgili tüm bu ilimleri içine alan bir isim konuldu. Bu ilmin adı Ulûmu'l- Kur'an (Kur'an İlimleri)dir.¹⁵² İlk dönemlerde, "Kur'an İlimleri" olarak kullanılan bu terim zaman içerisinde 'Tefsir Usulü' olarak adlandırılmaya başlandı. Ülkemizde de tefsir usulü adı altında bazı eserler yazılmaya başlanmıştır.¹⁵³

I- KUR'AN TARİHİ

A. Kur'an'ın İndiriliş Şekli

Kur'an ayetlerinin, ilk olarak Ramazan ayında¹⁵⁴ ve Kadir Gecesi'nde¹⁵⁵ indiği bildirilmiştir. Kur'an'ın parça parça indiğine dair bilgi ayetle sabittir.¹⁵⁶

Kur'an'ın Levh-i Mahfuz'dan bir defada dünya göğündeki Beyti İzzeye indiğine dair âlimler arasında görüş birliği vardır. Ancak, Kur'an'ın Levh-i Mahfuz'dan indiriliş şekline dair âlimler arasında ihtilaf vardır. İhtilaf sebebi ile ilgili üç farklı görüş bulunmaktadır: Birinci görüşe göre, Kur'an Kadir Gecesi'nde bir defada dünya semasına inmiş ve oradan (ihtilafa göre yirmi, yirmi üç veya yirmi beş sene zarfında) parça parça inmeye devam etmiştir. İkinci görüşe göre, Kur'an dünya semasına (yirmi, yirmi üç, yirmi beşinci gecelere rastlayan) kadir gecesinde indi.

¹⁵¹ Subhi es-Salih, **Ulûmi'l-Kur'an**, Beyrut, 1965, ss. 119-121.

¹⁵² Salih, ss. 119-121.

¹⁵³ Salih Gedük, **Ulumi'l-Kur'an, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:39 Yıl: 2015/2, ss. 207-221.

¹⁵⁴ Bakara 2/185. شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ

¹⁵⁵ Kadir 97/1. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

¹⁵⁶ Furkan 25/32. ... كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

Allah, her Kadir Gecesi'nde takdir ettiği miktarı indirdi ve tüm sene boyunca parça parça inmeye de devam etti. Üçüncü görüş ise, Maverdi'ye ait olan görüştür: Kur'an Levh-i Mahfuzdan bir kere de inmiş ve hafaza melekleri yirmi gece boyunca Kur'an'ı parça parça Cebrail'e indirmiş ve Cebrail de her sene Ramazan ayında Resulullah'a bildirmiştir.¹⁵⁷

Kur'an'ın ihtiyaca göre beşer, onar veya daha az ya da daha fazla ayetler halinde inmiş olduğu sahih ve zayıf hadislerle bildirilmiştir. Bu tür bilgilere İbn Eşte (ö. 360/971) Nekzavi (ö. 683/1284), İbn Asakir (ö. 600/1203), Beyhaki (ö. 458/1066) vb. âlimler eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁵⁸

B. İlk ve Son İnen Ayet ve Sureler

İlk inen vahye dair üç rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler şu şekilde verilmiştir: Birincisi, Alak Suresinin ilk beş ayeti, ikincisi, Müddessir Suresinin ilk beş ayeti, üçüncüsü, Fatiha Suresi'nin tümüdür.¹⁵⁹

Toptaş'a göre, ilk inen ayet, Alak Sûresi'nin 1. ayeti ve ilk inen sure ise Fatiha Suresi'dir. Son inen ayet Bakara Suresi'nin 281. ayeti ve son inen sure ise Nasr Suresi'dir.¹⁶⁰

C. Ayet Sayılarına Göre Sureler

a-Seb-i Tıval: Yedi uzun sure olan Bakara, Ali İmran, Nisa, Maide, En'am, A'raf ve Yunus Suresine denir.

b-Mi'un: Ayet sayısı yüz civarında olan sureler olan Tevbe, Hud, Yusuf, Nahl, İsra, Kehf, Taha, Enbiya, Mü'minun, Şuara, Saffet Suresine denir.

c-Mufasssal: Hucurattan Nas Suresine kadar olan Surelere denir. Mufasssal üç'e ayrılır.

1-Tıval-ı Mufasssal: Hucurat Suresinden Buruc Suresine kadar olan Surelere denir.

¹⁵⁷ es-Suyuti, Celaledin Abdurrahman **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an**, Matbaa-i Ezheriyye, Mısır, 1318, Cilt: 1, ss. 39-40.

¹⁵⁸ es-Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 1, ss. 42-43.

¹⁵⁹ Bayram Ayhan, **İlk İnen Vahye Dair Rivayetlerde Geçen Bazı İbarelerin Tahlili**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2015, Cilt:3, Yıl:3, Sayı:6, 3: 1-20.

¹⁶⁰ Toptaş, I, 54.

2-Evsat-ı Mufasssal: Buruc Suresinden Beyyine Suresine kadar olan Surelere denir.

3-Kısat-ı Mufasssal: Beyyine Suresinden Nas Suresine kadar olan Surelere denir.¹⁶¹

D. Kur'an-ı Kerim'in Korunması

Toptaş'a göre her ayetin nüzulünü takiben Allah Resulü vahiy kâtipleri aracılığıyla bunları kayıt altına aldılmaktaydı. (Buhari K. Fezailül Kur'an Katibinnebi Hadis 3669)¹⁶² Sahabeden bazı kişiler ise bu ayetleri ezberlemek sureti ile bir nevi korumaya almaktaydılar. Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleştirilen savaşlar neticesinde ve bazı hafızların şehadeti üzerine Hz. Ömer endişelenmiş ve bu kaygısını Hz. Ebubekir ile paylaşmış. İkna olan Hz. Ebubekir de Zeyd bin Sabit'i görevlendirmiş ve Kur'an'ın toplanması sürecini başlatmıştır. Toplanan Kur'an-ı Kerim Hz. Ebubekir'e teslim edilmiş. Onun vefatından sonra bu kutsal emanet Hz. Ömer'e ve daha sonra da kızı Hz. Hafsa'ya intikal etmiş.¹⁶³ Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzerine nazil olması nedeniyle (Buhari K. Fezalül Kur'an Babu Ünzilel Kur'an'a ala Ahrafın Hadis 4671)¹⁶⁴ fetihlerle meşgul olan sahabiler arasında kıraat farklılıkları ortaya çıkınca Hz. Huzeife sorunu Hz. Osman'a açmıştır. Yine Zeyd bin Sabit'in başkanlığında toplanan bir komisyon tarafından Kur'an, Kureyş Lehçesi esas alınarak yeniden tanzim edilmiştir. Yahudi ve Hristiyanların kendi kitaplarında düştükleri hataya düşülmemesi için diğer farklı nüshalar yakılmıştır. (Buhari K. Fezailül Kur'an Babu Cem-il Kur'an Hadis 4668)¹⁶⁵ Şii kaynakları; bu olaylara şahid olan Hz. Ali'nin "Hz Osman'nın yerinde olsam aynı şeyi yapardım" sözünü aktarmıştır. "Hz Ali'nin mushafında olan sureleri Osman hazırladığı mushafa almadı" gibi söylenen sözler hiçbir şii kaynağında yer almamaktadır. Şiilerle Sünnilerin mushafı 1400 yıllık tarih boyunca hep aynı olmuştur. Şiilerin el-Kâfi adlı eserlerinde Kur'an'nın eksikliği ile alakalı ortaya atılan sözler Şiiler tarafından reddedilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶¹ Toptaş, I, 55.

¹⁶² Buhari, Fedâ'ilü'l-Kur'an 4, Tefsir 18.

¹⁶³ Toptaş, hadisi şu şekilde vermiştir: (Buhari K. Ahkâm Babu Yüstehabbu lil Kâtip Hadis 6753) Biz ise kaynağı bu şekilde bulduk: Buhari, Fedâ'ilü'l-Kur'an 3, 4, Tefsir, Tevbe 20, Ahkâm 37.

¹⁶⁴ Buhari, Fedâ'ilü'l-Kur'an 5, 27, Husûmat 4, Tevhid 53; Müslim, Müsâfirin 270; Ebu Dâvud, Salât 357; Tirmizi, Kırâ'at 2; Nesâî, Salât 37; Muvatta, Kur'an 5.

¹⁶⁵ Buhari, Fedâ'ilü'l-Kur'an 2, 3, Menâkıb 3.

¹⁶⁶ Toptaş, I, 50-51.

Bir ayet veya surenin Kur'an'dan olduğunu ispat etmek için üç şart gerekmektedir:

1-*Peygamberden tevatür yolu ile bize kadar nakledilmiş olması*: Bu zamana kadar tevatürü bozacak bir durum meydana gelmemiştir. Çünkü asırlarca hafızlar dil yoluyla Kur'an'ı günümüze kadar nakletmişlerdir.

2-*Osman Hattı'na uyması gerekir*: Hz. Osman'nın yazdırdığı Mushafları elimizde olmasa da kıraat kitaplarında Kur'an'ın her kelimesinin yazılış ve okunuş şeklini bulmak mümkündür. Ayrıca tariflere uygun Osman Hattı üzerine birçok Mushaflar basılmıştır.

3-*Arap dil kurallarına uygun olması gerekir*: Bu şartlardan en önemlisi tevatür olanıdır. Çünkü dil kurallarında uyumsuzluk olduğu zaman tevatürü esas almak gerekir. Dil zamanla değişir. Günümüz Arapçası ile Kur'an'da hata aramak yanlıştır.¹⁶⁷

II- MEKKİ-MEDENİ

Mekki ve Medeni bilgisi ayetleri doğru anlamada büyük fayda sağlar. Bazı âlimlere göre önce veya daha sonra inen ayetlerin bilinmesi, sonradan inen ayetlerin nâsih ya da muhassıs olduğunun bilinmesi açısından faydalıdır.¹⁶⁸ Mekki-Medeni ilmi, İslam davetinin merhalelerini ve olayların tedricen gelişimini incelemek, onun hikmet dolu adımlarını tespit etmek, her iki şehirde yaşayan müminlerin durumlarını daha iyi anlayabilmek ve müminlere ve münafıklara yapılan hitapları kavrayabilmek için önemli ve gerekli bir ilimdir.¹⁶⁹

Şıfa Tefsirinde bazı ayet veya sureler hakkında bu Mekki ya da Medeni'dir denilmiş ve ek bilgi de verilmiştir. Ancak bazı surelere baktığımız zaman bu konuda herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Bu sureler aşağıda sıralanmıştır:

1- *İbrahim Suresi*¹⁷⁰, 28. ve 29. ayetler Medine'de diğer ayetler Mekke'de nazil olmuştur. 2- *Nahl Suresi*¹⁷¹, Mekke'nin son döneminde nazil olmuştur. 3- *Kehf Suresi*,¹⁷² Mekke'nin sonlarına doğru müşriklerin zulmünün en ağır ve etkili olduğu

¹⁶⁷ Toptaş, I, 52-53.

¹⁶⁸ Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 1, s. 8.

¹⁶⁹ Subhi es-Salih, s. 167; Ayrıca bkz. İsmail Cerrahoğlu, ss. 59-62; Muhsin Demirci, ss. 103-104.

¹⁷⁰ Toptaş, IV, 241.

¹⁷¹ Toptaş, IV, 307.

¹⁷² Toptaş, IV, 461.

bir zamanda nazil olmuştur. 4- *Kasas Suresi*,¹⁷³ Mekke'nin son dönemi Medine'ye hicretin öncesinde nazil olmuştur. 5- *Meryem Suresi*,¹⁷⁴ Habeşistan Hicreti'nden önce inmiştir. 6- *Hacc Suresi*,¹⁷⁵ ayetlerinin çoğu Medine'de bir kısmı Mekke'de inmiştir. 7- *Nur Suresi*,¹⁷⁶ hicretin 5. yılında Mustalik Gazvesi'nden sonra nazil olmuştur. 8- *Neml Suresi*,¹⁷⁷ Mekke Dönemi'nin ortasında nazil olmuştur. 9- *Rum Suresi*,¹⁷⁸ 17. ayeti Medine'de diğer ayetler Mekke'de nazil olmuştur. 10- *Secde Suresi*,¹⁷⁹ Mekke Dönemi'nin ortalarında nazil olmuştur. 11- *Ahzab Suresi*,¹⁸⁰ Medine'de hicretin 5. Yılı'nda nazil olmuştur. 12- *Fatır Suresi*,¹⁸¹ Mekke Dönemi'nin ilk yıllarında nazil olmuştur. 13- *Yasin Suresi*,¹⁸² Mekke Dönemi'nin ortalarında nazil olmuştur. 14- *Muhammed Suresi*,¹⁸³ Medine Dönemi'nin ilk yılında Bedir Harbi'nden önce nazil olmuştur. 15- *Fetih Suresi*,¹⁸⁴ hicretin 6. yılında Zilkade ayında nazil olmuştur. 16- *Hucurat Suresi*,¹⁸⁵ hicretin 8. yılında Medine'de nazil olmuştur. 17- *Vakia Suresi*,¹⁸⁶ Mekke Dönemi'nin ortalarında nazil olmuştur. 18- *Mearic Suresi*,¹⁸⁷ Mekke Dönemi'nin ortalarında nazil olmuştur. 19- *Müzemmil Suresi*,¹⁸⁸ 10,11 ve 20. ayetler Medine'de diğerleri Mekke'de nazil olmuştur. 20- *İnsan Suresi*,¹⁸⁹ bazı rivayetlere göre Mekke, bazı rivayetlere göre Medine'de nazil olmuştur. 21- *Maun Suresi*,¹⁹⁰ Mekke'de veya Medine'de nazil olduğuna dair ihtilaf vardır. Ancak Sahabe ve Tabiin'in çoğu bunun Medine'de nazil olduğunu rivayet etmişlerdir.

¹⁷³ Toptaş, VI, 7.

¹⁷⁴ Toptaş, V, 7.

¹⁷⁵ Toptaş, V, 203.

¹⁷⁶ Toptaş, V, 351.

¹⁷⁷ Toptaş, V, 494.

¹⁷⁸ Toptaş, VI, 113.

¹⁷⁹ Toptaş, VI, 201.

¹⁸⁰ Toptaş, VI, 229.

¹⁸¹ Toptaş, VI, 343.

¹⁸² Toptaş, VI, 373.

¹⁸³ Toptaş, VII, 153.

¹⁸⁴ Toptaş, VII, 171.

¹⁸⁵ Toptaş, VII, 193.

¹⁸⁶ Toptaş, VII, 313.

¹⁸⁷ Toptaş, VIII, 53.

¹⁸⁸ Toptaş, VIII, 89.

¹⁸⁹ Toptaş, VIII, 123.

¹⁹⁰ Toptaş, VIII, 383.

III- KUR'AN'IN VE SURELERİN FAZİLETİ

Lugatte, فَضْل (f-d-l maddesi) “Fazlalık, normalin üstündeki artış” anlamındadır. Fazlalık iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayrılır: İlmin ve hilmin fazlalığı iyi olanı, gerektiğinden fazla kızmak ise kötü olanıdır.¹⁹¹

Bazı âlimler Kur'an'daki âyet veya surelerden bazılarının diğerlerinden daha faziletli olup olmadığını tartışmışlardır. İmam Malik (ö.179/795), İmam Eş'ari (ö.324/935-36) ve Bakıllani (ö.403/1013) gibi bazı âlimler Kur'an'ın tamamının Allah kelamı olduğundan hareketle böyle bir tasnifin yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Arâbi (ö.638/1240), Gazali (ö.505/1111) ve İshak b. Rahaveyh (ö.238/853) gibi âlimler ise sure ve ayetlerin faziletini içeren hadislerin zahiri anlamına bakıp, birbirlerine karşı üstünlüğünün olduğunu kabul etmişlerdir.¹⁹²

Toptaş, fazilet konusunu, Kur'an'ın fazileti ve surelerin fazileti olarak iki başlık altında incelemiştir.

A. Kur'an'ın Fazileti

Şıfa Tefsiri'nde, Kur'an'ın fazileti konusunda aşağıdaki hadisler verilmiştir:

Örnek 1: Peygamber (s.a.v) *‘İçinde Kur'an bulunmayan şahıs harabe ev gibidir’*¹⁹³ (Fezâilü'l-Kur'an 55. İbn Kesir) Hadis, Tirmizi ve Darimi'de mevcuttur.¹⁹⁴

Örnek 2: Peygamber (s.a.v) şöyle demiştir: *“Kur'an okuyun. Allah, gönlünde Kur'an bulunan şahsa azabetmez”*¹⁹⁵ (Bu hadis için kaynak verilmemiş) Hadis Dârimi'de mevcuttur.¹⁹⁶

Örnek 3: Peygamber (s.a.v), *“Allah kelamının diğer ifadelere olan üstünlüğü Allah'ın, halkettiklerine olan üstünlüğüne benzer”*¹⁹⁷ demiştir. Bu hadis Tirmizi ve Darimi'de mevcuttur.¹⁹⁸

Sonuç olarak Toptaş'ın, surelerin fazileti kısmında şu sureyi şu kadar okursanız şu kadar sevap alırsınız tarzında rivayet edilmiş hadisleri, tefsirine almadığını

¹⁹¹ Halil b. Ahmed, Cilt: 7, s. 43-44-45; Rağib el-İsfahani, s. 381.

¹⁹² Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 2, s. 156. Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, s. 201-204. Demirci, ss. 195-196.

¹⁹³ Toptaş, I, 56.

¹⁹⁴ Tirmizi, es-Sünen, Sevâbu'l-Kur'an, 18; Dârimi, es-Sünen, Fedâilü'l-Kur'an 1.

¹⁹⁵ Toptaş, I, 56.

¹⁹⁶ Dârimi, Fedâilü'l-Kur'an 1.

¹⁹⁷ Toptaş, I, 56.

¹⁹⁸ Tirmizi, Fedailül'l-Kur'an 25; Dârimi, Fedailül'l-Kur'an 17.

gözlemledik. Bu konu hakkında şu örnekleri verebiliriz: “Kim En’am Suresi’ni okursa, her ayetine karşılık yetmiş bin melek gece ve gündüz o insanın bağışlanması için dua eder.” Yine “Maide Suresi’ni okuyana on sevap yazılır, on günahı silinir.” Ayrıca “Dünyada yaşayan ne kadar Yahudi ve Hristiyan varsa onlardan her birine karşılık da o şahsa, on derece verilir” Demirci, bu hadislerin uydurma hadis nakli konusunda bilinen es-Sa’lebi (ö. 427/1035) ve el-Vahidi (ö. 468/1075) gibi kişiler¹⁹⁹ yolu ile aktarılmış olduğunu söylemiştir.²⁰⁰ Hâkim, Ebu Ammar Mervezi’den eserine aldığı bilgiye göre, her surede Kur’an’ın faziletine dair aktarılmış olan hadislerin birçoğunun mevzu hadis olduğunu ifade etmiştir. Yine Ebu İsmet el-Câmi’e, Meysere b. Abdirrabihi gibi kimselere her surede Kur’an’ın fazileti hakkında rivayet edilmiş hadisleri nereden aldıkları sorulduğu zaman, Kur’an’a karşı insanların kalplerini ısıdırmak için kendilerinin uydurduğunu söylemişlerdir. İbn Salah’a göre ise, Vahidi gibi müfessirlerin tefsirlerine bu tür hadisleri nakletmeleri hatadır.²⁰¹ Bizce Toptaş bu hadislerin uydurma olduğunu düşündüğü için tefsirinde yer vermemiştir. Ancak o Yasin Suresi ile ilgili hadisleri tefsirine almakta bir sakınca görmemiştir.

B. Surelerin Fazileti

Örnek 1: Toptaş, Yasin Suresi hakkında Peygamberimizden gelen hadisleri aktarmış ve kaynakları da sonuna eklemiştir.²⁰²

a- “Her şey kalp sahibidir. Kur’an’ın kalbi de Yasin’dir.” Hadis, Tirmizi ve Dârimi’de geçmektedir.²⁰³ Toptaş’ın Yasin Suresi ile ilgili olarak tefsirinde yer verdiği bu hadis Albani’ye göre uydurmadır. Ebu Hatim’e göre hadis batıldır ve aslı yoktur, Tirmizi’ye göre bu hadisin ravisinden biri olan Harun b. Muhammed meçhul bir

¹⁹⁹ İbn Teymiyye surelerin fazileti ile ilgili şu bilgileri vermiştir: Sa’lebi, Vahidi ve Zemahşeri Kur’an’ın sureleri hakkında fazilet içeren hadisleri tefsirlerinde nakletmişlerdir. Ancak bu hadislerin uydurma olduğunu ilim sahipleri ittifak ile bilmektedir. İbn Teymiyye, Sa’lebi hakkında dindar ve salih bir kişidir. Fakat tefsirinde ne bulduysa doğru yanlış her şeye vermiştir, demektedir. Vahidi hakkında ise, hocası Sa’lebi’den daha iyi Arapça bildiği halde tefsirinde sağlamlık açısından hocasından daha geridir demektedir. İbn Teymiyye, bu tür hadislerin tefsirlerde çok fazla yer kapladığını söylemiştir. (İbn Teymiyye, Takıyüddin, **Mukaddime Fî Usûli’t-Tefsîr**, Beyrut, 1988, Cilt: 3, s 86)

²⁰⁰ Demirci, ss. 196-197.

²⁰¹ Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 2, ss. 155-156.

²⁰² Toptaş, VI, 373. (Sonuna eklenen hadisler Şîfa Tefsiri’nde aynen yazıldığı gibi aktarılmış olup doğru yazılışları tarafımızca düzeltilmiştir.)

²⁰³ Toptaş, kaynağı hadisin yanına şu şekilde eklemiştir: (Tirmizi Sevabül-Kur’an Hadis No: 2889) Tirmizi, Fedailü’l-Kur’an 7; Dârimi, Fedailü’l-Kur’an 27.

kişidir. Zehebi'ye göre, ravisi uydurmuştur.²⁰⁴ Ancak, bu hadis hakkında uydurma olmadığını düşünen âlimler de vardır. Gazali'ye göre, imanın sıhhatı, haşr ve neşri kabul etmeye bağlıdır. Ona göre bu husus, Yasin Suresi'nde açık şekilde işlendiği için Kur'an'ın kalbidir. Fahrettin Razi, Gazali'nin bu fikrini beğenmiştir. Ayrıca, Nesefi'ye göre Yasin Suresi'nde risâlet, vahdaniyet ve haşr gibi üç esas bulunmaktadır. Bu esaslar da doğrudan kalbi ilgilendirmektedir. Dil ve diğer uzuvları ilgilendiren durumlar ise Yasin Suresi'nin dışındaki sureleri ilgilendirmektedir. Yasin Suresi'nin ise ölüm anında okunması emredilmiştir. Ölüm anında dil zayıflar ve diğer uzuvlar kuvvetini kaybedip hareket etmeyi bırakır. Kalp ise Allah'a yönelir. Bu yüzden kalbe kuvvet verecek olan Yasin Suresi okunmalıdır.²⁰⁵

b- *“Yasin'in ümmetimin kalbinde olmasını isterim.”*²⁰⁶

c- *“Ölümlerin üzerine Yasin okuyunuz.”*²⁰⁷

Hadis, İbn Mace'de şu şekilde geçer. *“Yasin Suresi'ni mevtanızın yanında okuyunuz.”*²⁰⁸ Yani ölmekte olanın yanında okunması gerekmektedir. İbn Mace, bu hadisin izahında ölüm döşegindeki ağır hastaların kastedildiğini söyledikten sonra Ebü'd-Derda'dan şu hadis aktarılır. *“Ölmekte olan hiç bir hasta yoktur ki ona Yâsîn okunsun da Allah onun sekerâtını hafifletmesin”*²⁰⁹ Yine Hz. Aîşe peygamberimize kabirde ne yapılması gerektiği ile ilgili sorduğu soru karşısında peygamberimiz ona bir dua öğretir. Yasin, Fatiha ve İhlâs gibi surelerden birini tavsiye etmez. Tavsiye etseydi bize mutlaka ulaşırdı. İmam Malik, Ebu Hanife ve diğer Selefi âlimler kabirde Kur'an okumayı kerih görmüşlerdir. Ayrıca İmam Malik, Sahabe ve Tabiun'dan okuyan kişiyi bilmiyorum, demiştir.²¹⁰

Sonuç olarak; Yasin Suresi hakkında gelen bazı rivayetlerin uydurma olduğunu kabul edenler olduğu gibi rivayetlerin uydurma olmadığını kabul edip onlar hakkında şüphe duymayanlar da bulunmaktadır. Bu konuda kesin bir delil bulununcaya kadar bu tarz rivayetlere, temkinli yaklaşmakta fayda vardır.

²⁰⁴ Muhammed Nasuriddin el-Albani, hzr: Abdurrahman Kutluay, tsh: Abdülkadir Gürsever, **Zayıf Uydurma Hadisler ve Bunların Ümmetteki Kötü Etkisi**, Muhaddis Muhammed Nasiruddin el-Albani'nin bu serisinden seçme rivayetler, Cilt: 1, s. 47.

²⁰⁵ Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 2, s. 159.

²⁰⁶ Toptaş, kaynağı hadisin yanına şu şekilde eklemiştir: (Bezzar İbn Kesir) İbn Mâce, Cenâiz 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 26.

²⁰⁷ Toptaş, kaynağı hadisin yanına şu şekilde eklemiştir: (Ebu Davud, Cenâiz Hadis No:1448, Müsned'i Ahmed)

²⁰⁸ İbn Mâce, Cenâiz 4; Ebû Dâvud, Cenâiz, 24.

²⁰⁹ İbn Hacer el-Askalâni, el-Metâlibu'l-âliye, V, 215.

²¹⁰ Albani, s. 14.

Örnek 2: Tefsir’de, Mülk Suresi’nin fazileti şu hadiste verilmiştir: “*Bu sureyi kim okursa, sure onu ahirette ve kabirde gelecek olan azaptan korur.*”²¹¹

Örnek 3: Tefsir’de, Kaf Suresi’nin fazileti şöyle rivayet edilmiştir: Peygamberimizin Kaf Suresi’ni devamlı namazlarda okuduğu ve Cuma günü hutbede okumaya devam ettiği belirtilmiştir.²¹²

Örnek 4: Tefsir’de, Mü’minun Suresi’nin fazileti şu hadiste verilmiştir: Abdullah b. Abbas’tan rivayete göre Peygamberimiz; “*Bana on ayet inzal edildi; her kim bunları ifa ederse cennete girecektir*” dedikten sonra Mü’minun Suresi’nin ilk ayetini okumuştur.²¹³

Örnek 5: Tefsir’de, Maide Suresi’nin faziletine dair şu hadis nakledilmiştir: Peygamber (s.a.s), bir gece namazında Maide Suresi’nin 118. âyetini Fatıha’dan sonra okumuştur.²¹⁴

Örnek 6: Tefsirde, Bakara Suresi ile Ali İmran Suresi’nin fazileti şu hadisle verilmiştir: Peygamber (s.a.s), “Kur’an’ın iki nurlu çiçeği Bakara ve Ali İmran’dan biri olan bu sureyi okumak ve amel etmek bereket, bırakmak ise hasrettir. Kıyametin dehşetli hararetinde ise serinlik indiren iki buluttur, gölgeliktir” demiştir.²¹⁵

IV. ESBÂB-I NÜZÛL

Sebeb سبب kelimesi lügatta (s-b-b maddesi) kendisiyle hurma ağacına çıkılan ip anlamındadır. Çoğulu اسباب şeklinde gelmektedir. Kendisiyle bir şeye ulaşılan her şeye sebep سبب denmektedir.²¹⁶

Her şey Allah tarafından bir sebebe bağlanmıştır. Ancak bizim görebildiğimiz, göremediğimiz veya bizim izah edemediğimiz şeyler vardır. Ayetler de tıpkı bunun gibi iki gruba ayrılır. Bir kısmını bir sebebe bağladığımız, diğer kısmını ise sebebe bağlayamadığımız ya da doğrudan indirildiğini söylediğimiz ayetlerdir. Bizim için asıl konu sebebe bağlayabildiklerimizdir. Bir soru veya bir olaydan dolayı bir veya birkaç

²¹¹ Toptaş, VI, 373. (Tirmizi, Sevabul Kur’an 9)

²¹² Toptaş, VII, 213. (Müslim Cuma Hadis 873, Ebu Davut Salât Hadis No 1100)

²¹³ Toptaş, V, 285. (Tirmizi; Tefsiru sureti Mü’minun)

²¹⁴ Toptaş, II, 522. (Ebu Davud, Vitir, Hadis No:1435, Tirmizi Vitir, Hadis No: 456, Müsnedi Ahmed b. Hanbel 6/47, 138)

²¹⁵ Toptaş, II, 15. (Müsnedi Ahmed 5/249, Müslim 1/222, Hâkim Müstedrek 1/564)

²¹⁶ Ebu'l-Kasim el-Huseyn b. Muhammed Ragıb el-İsfehani **Müfredat fi garibi'l-Kur'an**, thk. Muhammed Seyyid Geylani, Daru'l Ma'rife, Beyrut, ths, s. 220; Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-Ayn**, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim esSâmerrâî, Müessesetü'l-âlemi li'l-matbuat, Beyrut, 1988, Cilt: 7, ss. 203-204; İbn Düreyd, Muhammed b. Hasen. **Cemheretü'l-Luğa**, Remzi Münir Baalbekkî, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, Cilt: 2, s. 129.

ayetin ya da surenin tamamının inmesine vesile olan durumlara sebep-i nüzul denir.²¹⁷ Bazıları, tarihi seyir içinde ayetlerin iniş sebeplerinin bilinmesinin faydasına inanmazlar. Ancak bu düşünce yanlıştır. Bunun birçok faydası bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: 1-Ayetin lafzı genel olur ancak deliller onu tahsis etmektedir. 2-Ayetlerdeki zorluk ortadan kalkar ve mana daha iyi anlaşılır. 3-Hükümün konuş sebebi anlaşılır. 4-Hüküm çıkarmada sebebin kaynak oluşunu göz önünde bulunduranlara göre, kendisi ile hüküm tahsis olur.²¹⁸ Esbâb-ı nüzûl, Kur'an ayetleri veya surelerinin iniş nedenidir. Kur'an'ın inişindeki hikmeti anlamak, manasını kavramak demektir. Surelerin/ayetlerin iniş sebebi hakkında delilsiz konuşmak caiz değildir. Bu gayb hakkında konuşmaya benzer. Müfessirler bu konuda titiz davranmışlar ve delilsiz/mesnetsiz konuşmamışlardır.²¹⁹

Toptaş, tefsirin giriş kısmında nüzul sebebini izah ederken *nüzûl sebebi ayetin hükmünü tahsis etmez* adıyla bir başlık açmış ve birçok ayetin bazen bir soru bazen de bir olay üzerine indiğini ifade etmiştir. Nüzul sebebinin ayetlerin anlaşılması için bir kolaylık olduğunu belirtmiş ve ayetlerin, sadece o günün insanı için gelmediğini kıyamete kadar gelecek tüm insanlığın faydası için indirildiğini ifade etmiştir.²²⁰

Şifa Tefsiri'nde, nüzul sebebi ile ilgili iki yöntem karşımıza çıkmaktadır.

Birinci yöntem Şifa Tefsiri'nde, nüzul sebebi açık ifadelerle verilmiştir:

Örnek: “Onun söylediği mal ve evladını biz alacağız ve o bize tek başına gelecektir.”²²¹ Toptaş, bu ayetin nüzul sebebini şu şekilde vermektedir: Habbab b. Eret, As b. Vail'den alacağını istemiştir. Ancak As b. Vail, Habbab b. Eret'e “Muhammed'i inkâr edersen, borcumu veririm” demiştir. Habbab, “sen öldükten sonra dirilinceye kadar Muhammed'i inkâr etmiyeceğim” demiştir. Bunun üzerine Vail, “tekrar dirildiğim zaman çok mal ve evladım olacak işte o zaman veririm” demiştir. Toptaş, İşte bu olay üzerine bu ayet ve bundan önceki üç ayet²²² nazil oldu demiştir.

²¹⁷ Cerrahoğlu, s. 115.

²¹⁸ Suyuti, *el-İtkan*, Cilt: 1, ss. 28-35.

²¹⁹ Muhyiddin Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Kafiyeci el-Hanefi, **Kitabu't-Taysir fi Kavaidi İlmi't-Tafsir**, Trc. İsmail Cerrahoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 187, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, ss. 64-65; Ayrıca bkz. Subhi es-Salih, age, ss. 127-132; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, ss. 115-121; Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 23. Baskı, İstanbul, 2013, ss. 210-221.

²²⁰ Toptaş, I, 40.

²²¹ Meryem 19/80. وَنَرْثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا

²²² 19/77. أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

19/78. أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا

19/79. كَلَّا سَتَكُنُّبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًا

Kaynakları da parantez içinde şu şekilde vermiştir: (Bkz: Buhari K. Büyü Hadis No: 2091, Müslim K. Sıfatül Münafıkın Hadis No: 2795, Tirmizi Tefsir Hadis 3162).²²³ Toptaş, âyetin nüzul sebebini günümüzle şu şekilde ilişkilendirmektedir: Tüm insanlar nasıl malsız ve evlatsız dünyaya geldi ise ahirette de eli boş dönecektir. Dünyada mal ve evlad ile övünenlerin ahirette de aynı olacağını zannedenlere bu ayet cevaptır, demiştir.²²⁴

İkinci Yöntem Şifa Tefsiri'nde, nüzûl sebebinin kapalı ifadelerle verildiğini düşündüğümüz ayetler:

Örnek: Toptaş, Tebbet Suresi'nin²²⁵ Peygamberimizin amcası Ebu Leheb ve karısının İslam'a olan düşmanlıkları yüzünden indiğini açık olarak söylememiştir. Ancak Ebu Leheb'in kıyamete kadar gelecek olan inkârcıların sembolü olduğunu ifade etmiştir. Onlar İslam'ın yayılmasını önlemek amacıyla her türlü imkânı seferber etmişlerdir. Geçmişte nasıl Firavun, Nemrut, Karun, Haman sembol olmuşsa kıyamete kadar da Ebu Leheb semboldür. Vakıflar, devletler, kurum ve kuruluşlar Ebu Leheb tarzı İslam'ın nurunu söndürmek için el ele verip çalışıyorlar. Fakat Ebu Leheb gibi hüsrana uğrayacaklardır. Malları, evlatları, eşleri kendilerine fayda vermeyecek ve inananlar tıpkı peygamberleri gibi zafere ulaşacaktır. Toptaş, nüzul sebebi olduğunu açıkça belirtmese de bu surenin diğer adı da Leheb Suresi'dir demiş ve ayrıca Ebu Leheb'in bir sembol olduğunu belirtmiştir.²²⁶

Sonuç olarak Şifa Tefsiri'nde Toptaş'ın nüzûl sebebi olarak verdiği yerler çok azdır. Üstelik bazı surelerin nüzul sebebi kapalı ifadelerle verilmiştir. Tefsirler için nüzul sebebi önemlidir. Her müfessir tefsirinde az veya çok bu bilgilere yer vermiştir. Toptaş'ın ayetin kolayca anlaşılması için Şifa Tefsiri'nde nüzul sebebine yer vermesi ve bunu da söz ile 'nüzul sebebi' olduğunu belirtmesi beklenirdi. Bu durum tefsir açısından bir eksikliklerdir.

“Ayetlerimizi inkâr eden ve mutlaka bana mal verilecektir” diyen adamı gördün mü O, gaybı mı biliyor, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı? Kesinlikle hayır! Biz onun söylediklerini yazacağız ve cezasını uzattıkça uzatacağız.

²²³ Buhari, Buyû' 29, İcâre 15, Tefsir 3, 4, 6, Husûmât 10; Müslim, Sıfâtul-Münafikîn 35; Tirmizi, Tefsir 7; Müsned, V, 110, 111.

²²⁴ Toptaş, V, 36.

²²⁵ Tebbet 111/1-3. تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ سَيِّئَتُهُ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ “Ebu Leheb'in eli kurusun, kurudu da, malı ve kazancı ona fayda vermedi, O alevli ateşe yaslanacak, karısı da odun taşıyıcı olarak.”

²²⁶ Toptaş, VIII, 408.

V- NESH

Lugatta, نَسَخ (n-s-h maddesi) ‘‘silmek, bozmak, iptal etmek, değiştirmek, kopyalamak’’ anlamlarına gelir. نَسَخ kavramı, bir şeyi, ardından gelen bir şeyle bertaraf etmektir. Güneşin gölgeyi, gölgenin güneşi, ihtiyarlığın gençliği nesh etmesi gibi. Buna göre nesih bazen yok etmek, bazen var etmek, bazen de her iki anlam gelmektedir.²²⁷

şer’i bir hükmü daha sonradan gelen şer’i bir delille kaldırmak anlamına gelen nesh, delil yönünden, hüküm yönünden ve hal-zaman yönünden olmak üzere üç şekilde olabilmektedir.²²⁸

Suyuti’ye göre, nasih ve mensuhu bilmeyen müfessirin Kur’an’ı tefsir etmesi caiz değildir. Allah neshi, bir takım kolaylık ve hikmetinden ötürü kullarına bahşetmiştir. Yine Suyuti’ye göre, İşlam uleması, neshe cevaz vermesine rağmen Yahudiler neshin, beda anlamına geldiğini zannedip neshe karşı çıkmışlardır. Oysa beda, daha önceden karar verilmiş bir fikrin bırakılıp akla gelmiş başka bir fikir ile değiştirilmesidir. Yahudilerin beda olarak kabul ettiği şey; sağlıklıyken hasta olmak, fakir iken zengin olmak, öldürdükten sonra diriltmek gibi konularda hüküm tayin etmektir ki buna beda denilmez. Kur’an’ın neshi konusunda âlimler farklı görüşlere sahiptir. Bir kısım âlimler Kur’an, Kur’an ile nesh edilebilir demiştir. Diğer kısmı ise Kur’an sünnetle nesh edilir. Çünkü sünnet Allah katındandır, demişlerdir. Vasiyet ayetinin neshi buna örnektir. Bazı âlimler ise, eğer sünnet, vahiy ile gelmişse ayeti neshedebilir aksi takdirde peygamberin içtiihadı ise neshedemez demişlerdir.²²⁹

Kur’an tefsiri yapmak ve ondan amel edilecek hüküm çıkarmak için bilinmesi gereken bir konu olan nesh konusu karışık ve ihtilaflı bir konudur.²³⁰ Nesh tartışmalarının çıkış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte birinci yüzyılın sonlarına doğru çıktığı söylenebilir. Müfessirler, çelişkili görünen ayetleri uzlaştırmakta zorluk çektiklerinde bunu ileri sürmüşlerdir. Ancak çelişkili görünen ayetlerin te’lif edilebileceğini söyleyen ve neshi kabul etmeyenler de vardır.²³¹ Neshi reddedenler ile neshi kabul edenler kendi görüşlerine destek bulmak amacıyla bazı deliller getirmişlerdir. Neshi reddedenler, hükmün tahsis yolunu benimsemişlerdir. Tahsis

²²⁷ Rağib el-İşfahani, s. 490; Halil b. Ahmed, IV, 201; İbn Düreyd, I, 433.

²²⁸ Kafiyci, ss.73-75; Ayrıca Bkz. Salih, ss. 259-274; Cerrahoğlu, ss. 122-127. Bilmen, s. 137.

²²⁹ Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 2, ss. 21-27.

²³⁰ Cerrahoğlu, s. 122.

²³¹ Demirci, ss. 222-226.

yolu nesh gibi Kur'an'da yer alan bir hükmü tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Tahsis hükmün bir kısmını bırakır, bir kısmını ise kaldırır. Nesh olayı kitap ve sünnet gibi bir nas ile kaldırılırken, tahsis ise hem nas ile hem de nassın dışında da söz konusu olabilmektedir.²³²

Nahl Suresi'nde geçen, *“Biz bir ayetin yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman ki Allah neyi indirdiğini iyi bilir, “Sen uyduruyorsun” dediler. Öyle değil, ancak onların birçoğu bilmez”*²³³ ayeti ile ilgili olarak Toptaş, yeni gelen ayetlerin önceki bazı ayetlerin hükmünü ya tamamen ya da kısmen nesh ettiğini söyledikten sonra içki ayetinin geliş aşamalarından bahseder. Ona göre ilk gelen içki ayeti dikkat çekmek, ikinci gelen ayet içkili iken namaza yaklaşmamak, son gelen ayet ise içkinin tamamen haram olduğunu ifade etmek için indirilmiş ve bunda herhangi bir çelişki yoktur. Toptaş, Tevrat ve incil'in hükmünün kaldırılarak yerine Kur'an'ın getirilmesi veya bazı Kur'an ayetlerinin başka ayetlerin hükmünü kaldırması gibi durumların Allah katında birçok hikmetleri barındırdığını söylemiştir.²³⁴

Toptaş'ın nesh konusunda nasıl bir yöntem takip ettiğini şu örneklerle göstermek istiyoruz:

Örnek 1: Bakara Suresi'nde geçen, *“Birinize ölüm geldiğinde eğer mal bırakıyorsa ana-baba ve yakınlar uygun bir şekilde vasiyet etmek sakınanlar üzerine bir hak olarak farz kılındı”*²³⁵ ayeti ile ilgili Toptaş İbn Abbas'ın görüşünü vermektedir: İbn Abbas, “Bu ayet, Nisa Suresi 4/11 ayeti ile nesh edilmiştir” demiştir. İbn Abbas'ın bu düşüncesine karşı çıkanlar olduğunu ise şu şekilde aktarmıştır: Burada nesh yoktur; sadece ayet açıklanmıştır. Miras ayeti sadece vasiyetin oranını gösterir, vasiyet tavsiyedir, nesh değildir. Burada Toptaş İbni Abbas ile ilgili bu ifadeleri tefsirine aldıktan sonra şu hadisi aktarır: “Varise vasiyet yoktur”²³⁶ Burada Toptaş, kendi görüşü ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.²³⁷

Örnek 2: Toptaş'ın, geçmiş peygamberlerin şeriatı ile ilgili görüşü şöyledir: Kur'an ve sahih sünnette, geçmiş peygamberlerin hükmü konusunda, şu hüküm nesh

²³² Salih, ss. 261-262.

²³³ Nahl 16/101 وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنْزِلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

²³⁴ Toptaş, IV, 389.

²³⁵ Bakara 2/180. كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ

²³⁶ Toptaş şu kaynağı vermiştir: (Tirmizi, 3/190, Nesai, 2/128) Biz ise bu kaynağı bulduk: Buhari, Vesâya 6, Büyü 88; Tirmizi, Vesâya 5; İbn Mâce, Vesâya 6; Darimi, Vesâya 28; Ahmed b. Hanbel, IV, 186, 187, 238, 239, 286, V, 268; Ebu Dâvud, Vesâya 17. Bab 6.

²³⁷ Toptaş, I, 370-371.

edildi ya da sadece o peygamberin ümmetine has hüküm konuldu denmediği sürece geçmiş peygamberlerin şeriatı, Kur'an'a tabi olanlar için de geçerlidir.²³⁸

Sonuç olarak, Toptaş, yeni gelen ayetlerin, önceki bazı ayetlerin hükmünü ya tamamen ya da kısmen nesh ettiğini ve bunda Allah'ın birçok hikmetlerinin olduğunu ifade etmiş ve Kur'an'da neshin var olduğunu kabul etmiştir.²³⁹

VI- MUHKEM-MÜTEŞABİH

شَبَّهَ (ş-b-h maddesi) kelimesinin asıl anlamı, nitelik açısından olan benzerliktir; renk, tat, adalet ve zulüm gibi.²⁴⁰

حَكَمَ (h-k-m maddesi) sağlam kılınmış ve dış etkilere karşı korunmuş manasına gelir.²⁴¹

Muhkem, bir şey anlamlandırılırken manasına delaleti apaçık olan, müteşabih ise anlamı hususunda tercih edilecek apaçık bir delili bulunmayan şey demektir. Muhkemin kapsamına nass ve zahir girerken, müteşabihin kapsamına mücmel, müevvel ve müşkil girmektedir.²⁴² Yani şu şekilde de söylenebilir; muhkem; anlamı açık, ihtimal ve şüpheden uzak olan ayetlerdir. Müteşabih ise anlamı şüpheli olan, son derece gizliliğe ulaşmış ve açıklama ümidi kalmamış ayetlerdir ve onları anlamak mümkün değildir. Müteşabihe örnek olarak; huruf-u mukattaa, yed, vech, ayn, ityan, meci, istiva, arş vb. verilebilir.²⁴³

Toptaş, cennet, cehennem, kürsü, arş, yed ve ahiret terazisini konu edinen ayetlerin müteşabih olduğundan bahsetmiştir. Mü'minler, bu ayetleri tereddüt etmeden kabul eder. Ancak ayetlerde geçen bazı ifadeler vardır. Bu ifadelerin anlaşılması zordur. Allah, bu ifadeleri kullanırken dünyada geçerli olan terimlerle anlatıyor fakat Allah katındaki bir terimin, kapsamı dünya için kullanılanlardan farklıdır. Toptaş, Allah'ın müteşabih ifadelere başvurmasının sebebinin insanın anlayacağı dünya kelimeleri ile izah edilme amacı taşıdığını söylemektedir. Allah'ın bildiği, gördüğü,

²³⁸ Toptaş, I, 41.

²³⁹ Toptaş, IV, 389.

²⁴⁰ Halil b. Ahmed, Cilt: 3, s. 404; Rağıb el-İsfahani, s. 254.

²⁴¹ Halil b. Ahmed, Cilt: 3, ss. 66-67; Rağıb el-İsfahani, s. 126.

²⁴² Subhi es-Salih, s. 282.

²⁴³ Kafiye, ss. 59-60; Ayrıca bkz. Salih, s. 283, İsmail Cerrahoğlu, ss. 128-133. Muhsin Demirci, **Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996. Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin**, Ravza Yayınları, İstanbul, 2008, Cilt: 1, s. 121.

işittiği gibi insanların bilmesi, görmesi ve işitmesi aynı değildir. Bundan dolayı insan, müteşabih ayetleri anlamakta zorlanmaktadır.²⁴⁴

Toptaş'ın müteşabih ayetlerin te'vil²⁴⁵ etme şeklini incelemeye geçmeden önce te'vil ile ilgili şu ifadelerine yer vermek yararlı olacaktır. Ali İmran Suresi'nde geçen *"Onun te'vilini ancak Allah bilir"*²⁴⁶ ayetinden yola çıkan Toptaş, Peygamberimizin *"Kim kendi görüşü doğrultusunda Kur'an'ı yorumlarsa cehennemdeki yerine hazırlasın"* hadisini vermiştir²⁴⁷. Toptaş, bu hadisi şu şekilde açıklamaktadır: Muhaddis, Bir takım idolojik görüşleri benimsemiş sonra da Kur'an'ı bu düşünceler etrafında açıklamaya çalışmış kişilerin cehennemlik olduğunu söylemiştir. Ancak güzel niyetlerle te'vil edenin hata etmesi onu küfre düşürmez. Tasavvufçuların Ali İmran Suresi 7. Ayet'te geçen *إِلَّا اللَّهُ* kelimesinde durmadıklarını *وَالرَّاسِخُونَ* kelimesinde durduklarını ve bu şekilde okunduğu zaman bunun anlamının, Allah ve ilimde derinleşenlerden başkası müteşabih âyetlerin anlamını bilemez şeklinde olacağını söylemiştir.²⁴⁸ Toptaş ilimde derinleşmiş olan kişilerin de müteşabih ayetlerde bilgi sahibi olabileceğini ifade etmekle tasavvufçuların bu görüşüne katıldığını göstermiştir.

Toptaş'ın, bir ayette kendisinin yaptığı te'vile örnek olarak şunu verebiliriz: Ali İmran Suresi'nde, *"Muttakilere, Rableri katında altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada sonsuza dek kalacakları cennetler ve tertemiz eşler vardır"*²⁴⁹ ayetindeki *"tertemiz eşler vardır"* kısmını hem erkeklere hem de kadınlara temiz eş olarak açıklar.²⁵⁰ Kanaatimizce, müfessir sadece erkeklere huri verileceği düşüncesini kabul etmemektedir.

Burada kısaca Şifa Tefsiri'nde, huruf-u mukattaa, istiva, ale'l-arş, yemin, yed, vech, ayn, gibi kelimelerin nasıl açıklandığını göstermeye çalışacağız.

²⁴⁴ Toptaş, II, 22-23.

²⁴⁵ Rağib el-İsfahani, s. 31; Halil b. Ahmed, Cilt: 8, s. 368 *تأويل*: "asla dönüş" anlamına gelen *أول* kökünden gelmektedir. Buna göre te'vil, bir şeyi, ilmen veya fiilen kendisinden kastedilen manaya çevirmektir."

²⁴⁶ Ali İmran 3/7 *وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ*

²⁴⁷ Toptaş hadisi şu şekilde vermiştir: (Tirmizi, Tefsir bab 1 hadis 2952; Ebu Davud, K. İlim, hadis 3652). Biz ise hadisi bu şekilde bulduk: Ebu Davud, İlim 5; Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'an, 1.

²⁴⁸ Toptaş, II, 23-24.

²⁴⁹ Ali İmran 3/15 *قُلْ أُوْنِيْكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِيْنَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِيْنَ فِيْهَا وَلَهُمْ فِيْهَا زَوْجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌ بِالْعٰبَادِ*

²⁵⁰ Toptaş, II, 31.

A. Huruf-u Mukattaa

Toptaş, “Kur’an’da 29 surenin başında bulunan harf sayısı 14 tanedir. Peygamberimiz bu konuda herhangi bir şey dememiştir. Bu bakımdan biz de herhangi bir şey demiyoruz” der.²⁵¹ Ancak böyle söylemekle birlikte onun harflerin hikmeti ile ilgili yorumlarda bulunduğu görülür. Toptaş’a göre, Bakara Suresi’nde²⁵² geçen huruf-u mukatta (*Elif-Lam-Mim*) harflerinin, surenin başında olmasının hikmeti, o dönemde kâfirlere karşı bir tür meydan okumadır. O günkü Arap toplumunun dili ile indirilen Kur’an, harflerden oluşan bir kitaptır; ancak o harfler öylesine ahenkli ve benzersiz bir şekilde sıralanmıştır ki onu Muhammed’in uydurduğunu iddia edenlere benzerini oluşturma konusunda bir meydan okuma vardır. Kâinattaki her şey tabiat kanunları ile işler. İnsan, bu işleyiş kanunlarını bulabilir, ancak herhangi bir şeyi yoktan var edemez.²⁵³ İbrahim Suresi’nde²⁵⁴ geçen *Elif-Lam-Ra* da küçük bir ilave yaparak şöyle der: Kur’an’daki bu meydan okuyuş yalnızca o günün Arap müşriklerine değil Kur’an’a hakaret eden herkesedir.²⁵⁵ Hicr Suresi’nde²⁵⁶ geçen *Elif-Lam-Mim* için yaptığı açıklama hemen hemen aynıdır. Fakat hangi sure huruf-u mukattaa ile başlıyorsa hemen arkasından muhakkak Kur’an ile ilgili bir konudan bahsedildiğini ifade eder.²⁵⁷ Meryem Suresi’nde²⁵⁸ *Kef-He-Ye-Ayn-Sad* harfleri konusunda kâfirlerin Kur’an’ın benzerini yapmak için asrın tüm teknolojilerinden faydalanmaları gerektiğini söyler ve bunda başarısız olurlarsa artık secde edip iman etmeleri gerektiğini belirtir.²⁵⁹ Kasas Suresi’nde²⁶⁰ *Ta-Sin-Mim* için çok kısa bir hatırlatma yaptıktan sonra o günün kâfir Arap edebiyatçılarının benzerini yapamadıklarını itiraf ettiklerini vurgular.²⁶¹ Yasin Suresi’nde²⁶² geçen *Ya-Sin* için İbn-i Abbas’ın rivayet ettiği gibi “ey insan” manası taşıdığını söyler.²⁶³

²⁵¹ Toptaş, I, 79.

²⁵² Bakara 2/1. الم

²⁵³ Toptaş, I, 80.

²⁵⁴ İbrahim 14/1. الر

²⁵⁵ Toptaş, IV, 242.

²⁵⁶ Hicr 15/1. الر

²⁵⁷ Toptaş, IV, 272.

²⁵⁸ Meryem 19/1. مريم

²⁵⁹ Toptaş, V, 8.

²⁶⁰ Kasas 28/1. طسم

²⁶¹ Toptaş, VI, 8.

²⁶² Yasin 36/1. يس

²⁶³ Toptaş, VI, 373. Diğer surelerin huruf-u mukataalarına baktığımızda herhangi bir ek bilgiye rastlamadık.

Sonuç olarak âlimlerin bu konuda verdiği bilgiler, harflerin hakikatini tespit etmek için değildir. Sadece hikmetini müşahade etmektir. Çünkü insan bunun hakikatini bilmeyerek acze düşer. Acze düşen insanın gururu kırılır ve büyülenmesini firenlemesini sağlar. Böylece insan Rabbinin büyüklüğü karşısında eğilir.²⁶⁴ Toptaş'ın tefsirinde yapmak istediği de Allah'ın bu harfleri sure başlarına yerleştirme hikmetlerini açıklamaktır. Fakat harfler hakkında peygamberimizden herhangi bir açıklama bulunmadığı için Toptaş, bu harfler hakkında yukarıdaki açıklamada belirtildiği gibi her harfin hakikatini tespit etme gayesi taşımamıştır.

B. İstiva ve Arş

Toptaş, tefsirinde *istiva* ve *arş* kelimelerine nasıl meal verileceğinden bahsetmiş, ancak bu konuda şu muhkemdir veya şu müteşabihdir şeklinde bir açıklama yapmamıştır.

Toptaş, Taha Suresi'nde geçen “*O, Rahman Arş'a istiva etti*” ayetinin tefsirinde²⁶⁵ istivanın “emri altına almak ve emrindekilerin Allah katında eşit olması” gibi anlamlara geldiğini söyledikten sonra kelimenin farklı manalara gelebileceğini örnek vererek şu şekilde açıklamaktadır:²⁶⁶

Fussilet Suresi'nde,²⁶⁷ “*Duman halindeki göğe yöneldi*”, âyetinde, “yöneldi” anlamındadır.²⁶⁸

Hud Suresi'nde, ²⁶⁹ “*Gemi Cudi üzerine oturdu*” âyetinde, “oturdu” anlamındadır.²⁷⁰

Zuhruf Suresi'nde, ²⁷¹ “*Onların sırtlarına binmeniz*” âyetinde “binmek” anlamındadır.²⁷²

Mü'min Suresi'nde, ²⁷³ “*Ama ile gören, iman edip güzel eylemlerde bulunanlar ile kötülük yapanlar bir değildir*” âyeti'nde, “benzeşmek” anlamındadır.²⁷⁴

²⁶⁴ Salih, s.283. Ayrıca bkz. Bilmen, I, s. 38.

²⁶⁵ Taha 20/5. أَلْرَحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

²⁶⁶ Toptaş, V, 49.

²⁶⁷ Fussilet, 41 /11 ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ

²⁶⁸ Toptaş, VII, 11.

²⁶⁹ Hud 11/44. وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ

²⁷⁰ Toptaş, IV, 49.

²⁷¹ Zuhruf 43/13. لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ

²⁷² Toptaş, VII, 77.

²⁷³ Mü'min 40 /58 وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ

²⁷⁴ Toptaş, VI, 540.

Kasas Suresi'nde,²⁷⁵ ‘‘Musa olgunluk çağına ulaşıp gelişimini tamamlayınca’’ âyeti’nde, ‘‘doğrulmak, güçlü kuvvetli olmak’’ anlamındadır.²⁷⁶

Toptaş, istiva kelimesi hakkında yapmış olduğu bu açıklamadan sonra arş kelimesi hakkında da açıklama yapma gereği görmüştür: Arş kelimesinin ‘‘koltuk, çardak, tavan’’ anlamlarına geldiğini ve Kur’an’da 26 defa geçtiğini, ancak bunun 21 tanesinin Allah’ın arşı şeklinde kullanıldığını söylemiştir. Yusuf Suresi’nde²⁷⁷, devlet başkanı koltuğu, Neml Suresi’nde²⁷⁸ Seba Melikesi koltuğu olarak kullanıldığını belirttikten sonra Tevbe²⁷⁹ ve Neml²⁸⁰ sureleri’nde, Rabbü’l-Arş yani ‘‘Rabbin arşı’’ olarak kullanıldığını, Büruc²⁸¹, İsra²⁸², Tekvir²⁸³ surelerinde ise Zü’l-Arş yani ‘‘Arş’ın Sahibi’’ olarak kullanıldığını söylemiştir. Ayrıca Toptaş konunun devamında; Allah’ın, kudret, saltanat ve azametini bizim anlayacağımız şekilde bildiğimiz kelimeler kullanarak açıkladığını yoksa Allah’ın bir mekânının olmasının söz konusu olmadığını belirtmiştir.²⁸⁴

Toptaş, Hakka Suresi’nin²⁸⁵ tefsirinde ise arş ile ‘‘Allah’ın otoritesi’’ kastedilmiştir, Allah’ın zaman ve mekân ihtiyacı yoktur; zaman ve mekân sonradan yaratılmış, demektedir.²⁸⁶

Toptaş, girişte bahsedildiği gibi, Arş-Kürsü-Yed-Cennet-Cehennem vb. kelimelerin kullanıldığını ayetlerin müteşabih olduğunu belirtmiştir. Aşağıda verilen ayetlerde bu kelimelere yüklediği anlamlar incelenmiştir:

Yemin

Toptaş, Saffat Suresi’nde, ‘‘Bunun üzerine yanlarına gelerek sağ eliyle vurdu’’²⁸⁷ ayetinde geçen بِالْيَمِينِ yemin kelimesini ‘‘sağ el’’ anlamında,²⁸⁸ Enbiya Suresi’nde²⁸⁹ geçen yemin kelimesini ‘‘kasem’’ anlamında kullanmıştır.

²⁷⁵ Kasas 28/14 وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

²⁷⁶ Toptaş, VI, 13.

²⁷⁷ Yusuf 12/100. وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ

²⁷⁸ Neml 27/38, 41. قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ

²⁷⁹ Tevbe 113/129. فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

²⁸⁰ Neml 27/26. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْمَجِيدِ

²⁸¹ Buruc 85/15. ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ

²⁸² İsra 17/42. قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذَا لَانْتَعَمُوا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا

²⁸³ Tekvir 81/20. ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ

²⁸⁴ Toptaş, V, 49

²⁸⁵ Hakka 69/17. وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ

²⁸⁶ Toptaş, VIII, 45.

Yed

Toptaş’a göre, Yasin Suresi’nde,²⁹⁰ geçen اَيْدِيَا eller kelimesi mecâzidir. ‘Rabbim sanatıyla, gücüyle, kudretiyle, giydiğimiz, yediğimiz, içtiğimiz ve gördüğümüz tüm şeyleri yaratandır.’²⁹¹

Vech

Toptaş, Bakara Suresi’nde²⁹² geçen وَجْهَ اللَّهِ Allah’ın vechi kelimesini, ayetin meal kısmında “Allah’ın kiblesi” olarak çevirmiş fakat detaylı bilgi vermemiştir.²⁹³

Kürsî

Bakara Suresi’nde, “O’nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır”²⁹⁴ buyrulur. Toptaş, ayette geçen كُرْسِيُّه “kürsî” kelimesinin dilimize koltuk olarak tercüme edilmesinden dolayı, “koltuk otoriteyi sembolize eder, devlet başkanlığı koltuğuna oturmak demek ülkenin yönetimini elde etmek demektir” demiştir.²⁹⁵

Dabbe

Müellif, Neml Suresi’ndeki²⁹⁶ ayetin mealinde دَابَّةً dabbe kelimesinin yerine hayvan kelimesini tercih etmiştir. Toptaş bu hayvanın kıyamete yakın bir zamanda çıkacağını fakat ne veya nasıl bir varlık olduğu konusunda tefsir kitaplarının mübalağa yaptıklarını, ancak bu konudaki yorumlara girmeyeceğini belirtir.²⁹⁷

Sonuç olarak, sünnet ehli ve selef âlimleri, Allah’ın sıfatları ile ilgili müteşabih ayetlerdeki murad edilen anlamları Allah’a bırakırlar ve Allah’ı tenzih ederek bunların

²⁸⁷ Saffat 37/93 فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ

²⁸⁸ Toptaş, VI, 431.

²⁸⁹ Enbiya 21/57 وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ

²⁹⁰ Yasin 36/71 أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ

²⁹¹ Toptaş, VI, 395.

²⁹² Bakara 2/115. وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَنُفِّثْ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

²⁹³ Toptaş, I, 232.

²⁹⁴ Bakara 2/255 وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ

²⁹⁵ Toptaş, I, 506.

²⁹⁶ Neml 27/82 وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

²⁹⁷ Toptaş, V, 528.

zahiri manasının açıklamasından uzak dururlardı.²⁹⁸ Toptaş da müteşabih ayetleri tıpkı selef âlimleri gibi açıklamaktan kaçınmıştır. “*Arş üzerine istiva etti*”²⁹⁹ ayetinde geçen istiva kelimesi hakkında İmam Malik’in “istiva ma’lum, keyfiyeti meçhuldür ve konu hakkında soru sormak bidattır” sözünü ilke olarak kabul etmektedir.³⁰⁰

VII- GARİBU’L KURAN

Lügatta, غريب “uzakta olan her şey, cinsi arasında benzeri bulunmayan şey”³⁰¹ demektir.

“Garibu’l Kur’an” garip kelimelerin açıklanmasını konu edinen ilim dalıdır. Kur’an, Arapça’nın Kureyş Lehçesi’yle nazil olmuştur. Ancak diğer Arapça lehçelerinden veya yabancı dillerden gelip Arapçalaşmış kelimeleri de içine almaktadır. Bu kelimeler sık kullanılmadığı için manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması zor olan kelimelerdir. Tefsir ilminde, Kur’an içindeki bu tür kelimelerin açıklanma meselesi Garibu’l-Kur’an’ın konusuna girmektedir.³⁰²

Kur’an’da bazı kelime ve tamlamalar vardır. Garibu’l Kur’an, Arapçayı fasih konuşan ilk Arapların eski edebi eserlerinde kullanılmış olsa da günümüzde halk arasında yaygın değildir. Bu yüzden bu tür garip adını almış kelime ve tamlamaların anlamını bilmek müfessirler açısından çok mühimdir. Bu konuyu ele alan bazı kitaplar te’lif edilmiştir. Bu kitaplar şunlardır: Ragıb el-İsfahani’nin el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’an, Ebû-Ömer Zâhid’in el-Aşerât fî garîbi’l-luğa ve Sicistâni’nin Ebû Hâtim Garibü’l-Kur’an adlı kitaplarıdır.³⁰³ Ancak ikinci asırdan itibaren yazılan Garibu’l-Kurân eserlerinden çok az bir kısmı asrımıza kadar intikal etmiştir. Bu konuda çok eser yazılması konunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.³⁰⁴

Toptaş’ın tefsirinde, Garibu’l-Kur’an’ın mevcut olduğunu açıkça ifade eden bir ibare ile karşılaşmadık. Ancak Şifa Tefsiri’nde nadir olarak kelimeler hakkında bazen “Arap şöyle ifade etmiştir” şeklinde ifadeler vardır. Bazen o, böyle bir ifade kullanmaksızın doğrudan kelime açıklanmış ve bazen de hiç bir şey söylememiştir. Bu

²⁹⁸ Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 1, s.15.

²⁹⁹ A’raf 7/54 ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ

³⁰⁰ Toptaş, III, 215.

³⁰¹ Halil b. Ahmed, Cilt: 4, ss. 409-412; İbn Düreyd, I, 321; Ragıb el-İsfahani, s. 359.

³⁰² İsmail Cerrahoğlu, “Garibü’l-Kur’an,” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, Cilt:13, ss. 379-380.

³⁰³ Bilmen, Cilt: 1, s. 119.

³⁰⁴ Cerrahoğlu, ss. 156-157.

bakımdan Toptaş'ın açıkladığı kelimelerin garib olup olmadığını tespit etmek için mutlaka bir kaynaktan bilgi alarak çalışmamız gerekmektedir.

Örnek: 1, Adiyat Suresi'nde geçen كَنُود ³⁰⁵ kenûd kelimesini Toptaş, şu şekilde açıklamıştır: “Araplarda kenud kelimesi, *inkârcı, cimri, nankör* kelimeleri ile ifade edilmiştir. Araplar “yeryüzü mahsul vermedi” diyecekleri zaman bu kelimeyi kullanmışlardır.” Toptaş daha sonra kelimenin geçtiği şu ayete إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ³⁰⁶ ‘Şüphesiz insan Rabbine karşı nankördür’ şeklinde meal vermiştir.

Örnek: 2 طُور ve سِينِينَ Tûr ve Sinin kelimeleri garib kelimelerdendir. ³⁰⁷ Toptaş bu kelimeleri Tin Suresi ³⁰⁸ kısmında açıklamış ve şu anlamları vermiştir: Sinin: Bereketli, güzel yer, Tûr: Dağ –Tûr-i Sina: Güzel dağ.

Toptaş'ın meal verdiği fakat açıklama yapmadığı garip kelimelerle ilgili bazı örnekler şunlardır:

Örnek: 1, Toptaş, ³⁰⁹ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ³¹⁰ Burada ki *ebben* ³¹¹ kelimesini *otlar* olarak çevirmiştir. Bu konuda herhangi bir açıklama da yapmamıştır.

Örnek: 2, Toptaş, ³¹² Fil Suresi'nde ³¹³ سَجِيلٍ *siccil* ³¹⁴ kelimesini katı taş, çamur, tuğla gibi çamur şeklinde çevirmiştir.

Örnek: 3, Toptaş, ³¹⁵ Bakara Suresi'nde ³¹⁶ رِجْزٍ *riczen* ³¹⁷ kelimesini azap olarak çevirmiştir.

Sonuç olarak Toptaş, garib olduğunu belirtmese de bu tür kelimeleri tefsirinde açıklayıp izah etmiştir.

³⁰⁵ Âdiyât 100/6. إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ

³⁰⁶ Toptaş, VIII, 344.

³⁰⁷ Sinin Nabat Dili'nde: Güzel anlamındadır, Cerrahoğlu, s.156. Tûr: Süryânî Dilinde Dağ anlamındadır. (Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 1, ss. 138-139).

³⁰⁸ Tin 95/2 وَطُورِ سِينِينَ

³⁰⁹ Toptaş, VIII, 176.

³¹⁰ Abese 80/31 وَفَاكِهَةً وَأَبًّا

³¹¹ “Ömer b. Hattab minberde, وَفَاكِهَةً meyve olduğunu biliyoruz ancak أَبًّا *ebben* nedir diye sormuş. Sonra hatırlayarak kendi kendine yerden biten bir ot çeşididir” demiştir. (Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 1, s. 113).

³¹² Toptaş, VIII, 374.

³¹³ Fil 105/4. تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِيلٍ

³¹⁴ Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 1, s. 137. Sicil: Fars dilinde çamur manasındadır. (Cerrahoğlu, s. 156.)

³¹⁵ Toptaş, I, 141.

³¹⁶ Bakara 2/59 فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِّن السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

³¹⁷ Riczen Tayy lehçesinde Azab manasındadır. Cerrahoğlu, s.155.

VIII- KISSALAR

Lugatta, قَصَّ İzî takip etmek anlamındadır. Arapça’da birinin başka bir kişiyi/şeyi izlediğini belirtmek amacıyla قَصَّتْ أَمْرَهُ: “Onun izini takip ettim”, denir. Kasas قَصَصَ: Araştırılan haberler, hikâyelerdir.”³¹⁸

Kur’an’da, geçmiş milletler ve peygamberlerle ilgili kıssalar verilmiştir. Kıssaların verilme gayesi tarihi olayları sıralamak değildir. Bu kıssalardan ibret alınması amaçlanmıştır. Gaye tarihi sıralamak olmuş olsaydı, kıssalar en ince noktasına kadar ayrıntılı verilirdi. Ancak buradaki gaye insanlığın ortak sorunlarını ortaya koymak ve bu sorunların tekrar yaşanılmasını önlemektir. Bu bakımdan kıssalar teferruatlı verilmemiştir.³¹⁹

Kur’an’da geçmiş peygamberlerden ve geçmişte yaşanmış olaylardan bahsedilen birçok kıssa ile karşılaşmaktayız. Bu kıssaların verilme gayesinin okuyucuya ders vermek olduğunu bilen müfessirler, bu konuyu işlerken buna vurgu yapmışlardır. Biz burada Toptaşın tefsiri’nde kıssa konusunu nasıl işlediğini örneklerle vermek istiyoruz:

Örnek: 1, Enbiya Suresi’nde geçen, “*Ona bir tuzak kurmayı dilediler. Biz de, onları zararı daha fazla olan taraf kıldık*”³²⁰ âyetinin tefsirinde Toptaş, İbrahim (as)’ın kavmi arasındaki mücadeleyi, kavminin ona zorluk vermesi ve Allah’ın ona yardım etmesi şeklinde tefsir etmiştir. Toptaş, Kur’an’da verilen bu kıssanın, insanın kültürünü artırması için verilmediğini aksine, İbrahim Peygamber’in hayatını örnek alarak onun gibi dava uğruna aksiyon insanı olunması amacıyla verildiğini vurgulamıştır.³²¹

Örnek: 2, Toptaş, “*Bu Kur’an’ı sana vahyetmekle en güzel kıssayı sana anlatıyoruz*”³²² âyetinde sözü edilen kıssaların masal olmadığını vurguladıktan sonra insanın neyi, nerede ve nasıl yapacağını Peygamberlerden öğrenmesi gerektiğini ifade etmiştir.³²³

Örnek: 3, Toptaş, Nahl Suresi’nde geçen, “*Onlara Rabbiniz size ne indirdi diye sual edildiğinde eskilerin masallarını derler*”³²⁴ âyetini tefsir ederken, “Kur’an, bu

³¹⁸ Halil b. Ahmed, Cilt: 5, s. 10; Rağıb el-İsfahani, s. 404.

³¹⁹ Cerrahoğlu, ss. 172-172.

³²⁰ Enbiya 21/70. وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ

³²¹ Toptaş, V, 163.

³²² Yusuf 12/3. نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ

³²³ Toptaş, IV, 121.

³²⁴ Nahl 16/24. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَآذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَأَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

kıssaları verirken Peygamberlerin galibiyetlerini anlatır ve tarihten bilgiler verir. Fakat olayın nerede geçtiği, şahısların isimleri vb ince noktaları Kur'an vermez. Kur'an'ın amacı ders vermek olduğu için küfrün mantığı veya iman edenin mantığı gibi asıl konulara odaklanır” demiştir ve ayetleri günümüzle bağlantı kurarak açıklamıştır.

Örnek: 4, Toptaş, kıssada geçen kelimenin anlamını şu şekilde izah etmiştir:

وَقَالَ الْمَلَأُ³²⁵ ayetinde geçen *meleü* kelimesinin Peygamber kıssasının birçoğunda geçtiğini söyler. Sonra bu kelimenin anlamını şu şekilde açıklar: “Bu Firavun’un etrafında bulunan üst tabakadaki şahıslardır. Bugünün anlamı ile buna bürokratlar da denilebilir.”³²⁶

Sonuç olarak Toptaş kıssaları değerlendirirken onların tüm insanlara birçok öğütler vermek maksadıyla geldiğini, hikâye anlatmak için olmadığını ifade etmiştir. Toptaş, kıssaların, tarihi bilgi verme amacı taşımadığı görüşünü benimsemiştir.

IX- İSRÂİLİYYAT

“İsrâiliyyat, İsrâiliyye kelimesinin çoğuludur. Kelime İsrâili herhangi bir kaynaktan nakledilen kıssa ya da hadise manâsıdır. Kelimenin ıstılâhi manâsına gelince; İslâm’a ve özellikle tefsirlere giren Hristiyan, Yahudi ve başka dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin hem lehine hem de aleyhine uydurulan ve peygambere, sahabe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü habere İsrailiyyat denir. Tek kelime ile ifade edilecek olursa İslâm’a yabancı olan herşey bu kelimenin bünyesinde irdelenebilir. İsrailiyyat olarak isim verilme sebebi ise, Yahudilere ait haberlerin, Hristiyan ve diğer milletlerin kültürüne tercih edilmesidir.”³²⁷

Toptaş’ın İsrailiyyat konusunda nasıl bir tutum sergilediğini aşağıdaki örneklerde bulabiliriz:

Örnek 1: Toptaş, tefsirinde Bakara Suresi’ndeki “Onlar, insanlara sihri ve Babil’deki iki meleğe Harut ve Marut’a indirileni öğretiyorlardı”³²⁸ âyetini tefsir

³²⁵ Mü’minun 23/33. وَقَالَ الْمَلَأُ مِنَ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِلقاءِ الْآخِرَةِ وَأَوْرَثْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِمَّنْ تَلْكُلُونَ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُونَ مِنْهُ تَشْرَبُونَ Onun, inkarcı ve ahirete kavuşmayı yalanlayan milletin ileri gelenleri ki Biz onlara bu dünya hayatında nimet vermiştik şöyle dediler: "Bu, yediğinizden yiyen, içtiğinizden içen sizin gibi bir insandan başka birşey değildir."

³²⁶ Toptaş, V, 311.

³²⁷ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, Beyan Yayınları, 169, İstanbul, 1992, s. 29.

³²⁸ Bakara 2/102 يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ

yakınından geçse alevini söndürmez veya titreştirmezdi.”³⁴⁰ Toptaş, bu konuda herhangi bir kaynak vermemiştir.

Sonuç olarak, Toptaş’ın tefsirine İsrailiyyat kökenli bilgi koymaktan kaçındığını görmekteyiz. Birçok tefsirde özellikle de tasavvuf eserlerinde bolca örneklerini gördüğümüz İsrailiyyat bilgilerine onun tefsirinde rastlanılmamıştır. Toptaş’ın, tefsirini bu tür bilgilere karşı koruma gayreti içerisinde olduğunu görmekteyiz. Fakat israiliyyat konusunda titiz olmasına rağmen Vehb İbn Münebbih’ten iki rivayet aldığı görülmüştür. Toptaş, ondan bilgi almakta sakınca görmemiştir. Kanatımızca, bu bilgileri israiliyyat bilgisi olarak görmemiştir. Vehb İbn Münebbih’in rivayetlerini alma sebebi olarak da Tabiin âlimlerinin ileri gelenlerinden olmasının payı olduğunu düşünmekteyiz.

³⁴⁰ Toptaş, VII, 421.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM AÇISINDAN ŞİFA TEFSİRİ

Bilgi kaynağı itibarıyla tefsirler başlıca iki kısma ayrılırlar; rivayet ve dirayet tefsirleri:

Rivayet Tefsirleri: Seleften aktarılan rivayetleri delil alan tefsirlerdir.

Dirayet Tefsirleri: Sonradan oluşturulan lugat ve belagat gibi lisan ilmini içeren tefsirlerdir.³⁴¹

I-RİVAYET YÖNTEMİ

Rivayet tefsirlerin, ayetlerin anlamları, nüzul sebepleri, nasih veya mensuh olmaları gibi bilgiler içerir. Başlıca kaynakları Kur'an, hadis, siyer ve tarih kitaplarıdır. Bunlara muhalif, aklın hükümlerine zıt olan rivayetlere ise itimad edilmez.³⁴²

A-Kur'anın Kur'an İle Tefsiri

İslam âlimlerine göre, Kur'an'ı tefsir eden müfessir, ayetin tefsirini öncelikli olarak yine Kur'an'da araması gerekir. Çünkü Kur'an'da mücmel olan bir ayet başka bir ayette açıklanmış olarak bulunabilir. Yine bir surede kısa olarak geçen bir ayet Kur'an'ın başka bir suresinde geniş bir şekilde açıklanmış olarak bulunabilmektedir.³⁴³

Şifa Tefsiri'nin giriş kısmında, Toptaş, Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinden bahsetmiştir. Tefsiri'nde “*Bu âyetleri sağlamlaştıran sonra Hâkim, Habir tarafından açıklanan bir kitaptır*”³⁴⁴ âyetini veren Toptaş, Yüce Allah'ın, kendi kitabını açıkladığını belirtmiştir. Yine Toptaş, âyette geçen kelimelerin açıklamasını başka âyetlerde bulabileceğimizi ve hüküm çıkarmak için, onunla alâkalı âyet veya âyetler bulunduktan sonra bu şekilde o âyetler topluca ele alınarak bir veya birkaç hüküm ortaya çıkartılabileceğini söylemektedir.³⁴⁵

Şimdi de bu konu ile ilgili Şifa Tefsiri'nden örnekler verelim:

³⁴¹ Bilmen, I, s. 107-108. Cerrahoğlu, ss. 228-231. Demirci, ss. 55-56.

³⁴² Bilmen, I, s. 107.

³⁴³ Suyuti, *el-İtkan*, Cilt: 2, ss. 175-176. Bkz. Salih, s. 311, İsmail Cerrahoğlu, s. 228.

³⁴⁴ Hud Suresi 11/1 *الرَّ كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ*

³⁴⁵ Toptaş, I, 39.

Örnek 1: Tefsir’de Kıyamet Suresi’nde geçen, “Onu (Kur’an’ı) açıklamak da bize aittir”³⁴⁶ âyeti şu şekilde tefsir edilmiştir: Kur’an’da geçen bir âyet, muğlak ve mücmel ise başka bir ayette bunun açıklaması verilmiştir. Bu konuya açıklık getirilmesi için de şu örnek verilmiştir: Tefsir’de, Fatiha Suresi’ndeki, “O, din gününün sahibidir”³⁴⁷ âyetinde geçen “din günü” kelimesi ile kastedilen şey İnfitar Suresi’ndeki, “Din günü nedir bilir misin? O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz.”³⁴⁸ âyeti ile açıklığa kavuşturulmuştur.³⁴⁹

Örnek 2: Bakara Suresi’nde, geçen, “Şüphesiz Mü’minler, Yahudiler, Hristiyanlar, Sabî’n den Allah’a ve ahiret gününe iman edip, salih amel işleyenlerin mükâfatları rablerindenir”³⁵⁰ âyetini verdikten sonra bu ayeti göstererek Hristiyan ve Yahudilere “Müslüman olmanıza gerek yoktur. İyi işler yapmanız ve iyi kalpli olmanız yeterlidir”, anlamına gelen kitap ve makaleler yazıldığını ifade eden Toptaş, Kur’an ayetlerinden deliller getirerek iman ve salih amel olmadan cennete gitmenin bu kadar kolay olmadığını kanıtlayan ayetleri ard arda şu şekilde vermektedir: Tevbe 30: Allah’a oğul isnad ettiler.³⁵¹ Maide 82: “Yahudiler ve müşrikler mü’minlere düşmandır.”³⁵² Maide 51: “Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeyin.”³⁵³ Ali İmran 19: “Allah katında gerçek din İslam’dır.”³⁵⁴ Ali İmran: 85. “İslam’dan başka din arayanın dini kabul edilemez.”³⁵⁵

Toptaş, Bakara 62.³⁵⁶ ve Maide 69.³⁵⁷ ayetlerde Yahudi, Hristiyan ve Sabîlerden Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin ahirette

³⁴⁶ Kıyamet 75/19. ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيِّنَاتٍ

³⁴⁷ Fatiha 1/4. مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ

³⁴⁸ İnfitar 82/ 17-18. يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ

³⁴⁹ Toptaş, VIII, 119.

³⁵⁰ Bakara 2/62. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

³⁵¹ Tevbe 113/30.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عِزِّيْٓرُ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ دَلِكُمْ قَوْلُهُمْ بِفَوَاهِهِمْ يُصَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلِ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُفَكَّرُونَ Yahudiler, “Üzeyr Allah’ın oğludur” dediler; Hristiyanlar, “Mesih Allah’ın oğludur” dediler.

³⁵² Maide 5/82. لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودُ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى. İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah’a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da “Biz Hristiyanlarız” diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar.”

³⁵³ Maide 5/51. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır.”

³⁵⁴ Ali İmran 3/19. إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ “Allah katında din, şüphesiz İslam’dır.”

³⁵⁵ Ali İmran 3/85. وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ “Kim İslam’dan başka bir dine yönelirse, onunki kabul edilmeyecektir.”

³⁵⁶ Bakara 2/62. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve

üzülmeyeceği konusunun işlendiğini belirtmiştir. Ancak, Hac 17³⁵⁸ 'de ise, Hristiyanlar, Yahudiler v.s sayıldıktan sonra kıyamet günü Allah, hak ile batılı birbirinden ayıracağını söylemiştir. Bakara ve Maide suresinde sadece iman ve salih amelden bahsedilirken Hac Suresi'nde ise anlam olarak farklı şeylerden bahsedildiğini söylemiştir. Toptaş, bu ayetlerde Hristiyan, Yahudi ve Sabiîlerin cennete girmesinin şartı, iman ve salih amel olduğunu vurgulamıştır. Toptaş, Kur'an'ın, iman eden ve salih amel işleyen kim olursa olsun sonuçta cennete gideceğini haber verdiğini ve Kur'an'ı tefsir ederken yine Kur'an'a başvurulması gerektiğini belirtmiştir.³⁵⁹

Sonuç olarak ilk dönemden itibaren tefsir âlimleri, tefsir mukaddimelerinde bu konu hakkında açıklama yapmayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Kendinden sonra tefsir yapacak olan müfessirlere de bu konunun işlenmesi için tavsiyede bulunmuşlardır. Toptaş da bu geleneği bozmamış ve bu konuda tefsirinin giriş kısmında hem açıklama yapmış hem de örneklerle konuyu anlaşılır hale getirmiştir.

B- Kur'an'ın Kıraatlerle Tefsiri

Kıraat, Kur'an'daki kelimelerle ilgili med, kasır, sükûn, hareke, irab, nokta gibi konulardaki değişikliklerdir veya kıraat imamlarından birinin farklı okuma şekline de kıraat denir.³⁶⁰

Kadı Celaluddin el-Bulkini (ö. 824/1421) kıraati *mütevâtir*, *ahad* ve *şaz* olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Mütevâtir olanlar yedi meşhur kıraattir. Ahad kıratlar ise üç ilave kıraatle bunu ona tamamlar. Bunlar sahabenin kıraatlarıdır. Şaz olanlar ise tabiun kıraatleridir.³⁶¹

Tefsirin giriş bölümünde Toptaş, kıraat konusuna değinmiştir. Burada yaptığı açıklamada kıraati mütevâtir olan yedi imamın isimlerini vermiştir. Toptaş bu

Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) “Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır”

³⁵⁷ Maide 5/69. وَلَا هُمْ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ مِنَ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلُوا صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ. “Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sabiîler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.”

³⁵⁸ Hacc 22/17 إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصَلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ. “İman edenler, Yahudiler, Sabiîler, Nesara, Mecusiler ve Allah'a ortak koşanlar, şüphesiz Allah kıyamet günü onların arasını ayıracaktır.”

³⁵⁹ Toptaş, I, 39-40.

³⁶⁰ Muammer Erbaş, Cüneyt Eren, **Kur'an İlimleri ve Tefsir İstılahları**, Ebru Yayınları, İzmir, 2012, 3. Baskı, s.143.

³⁶¹ es-Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 1, s. 75. Ayrıca bkz. Kafiye, s. 58. Cerrahoğlu, s. 102. Demirci, ss. 117-125.

imamların vakitlerini bu işe harcayarak tabiun ve sahâbeden mütevatir kıraat tesbitinde bulunduklarını ve bu bilgileri daha sonraki nesle öğrettiklerini belirtmiştir. Toptaş, Ebu Ömer Hafs b. Süleyman'ın³⁶² (ö. 180/796) Asım'dan³⁶³ (ö. 127/745) rivayet ettiği kıraat bizim kıraat imamımızdır şeklinde bir açıklama yapmıştır.³⁶⁴

Toptaş'ın, tefsirinin sadece birkaç yerinde kıraat farklılığından bahsetmiş olduğunu tespit ettik.

Örnek 1: Toptaş, Maide Suresi 6. ayette geçen وَأَرْجُلُكُمْ³⁶⁵ *ercülekü*m kelimesinin kıraat farklılığından ötürü Şiilerin ayaklarını yıkamak yerine mesh etmek olarak te'vil ettiklerini belirttikten sonra meshetmenin Peygamber ve Sahâbe uygulamasına uygun olmadığını söylemiştir.³⁶⁶

Örnek: 2: Toptaş, Bakara Suresi'nde geçen, “*De ki: Her kim Cibril'e düşman ise,....*”³⁶⁷ âyetini tefsir ederken Kıraat-ı Seb'a imamlarından bazıları Cebrail kelimesini Cibril, bir kısmının da Cebrail olarak okuduklarından bahsetmiştir. Bu okunuş tarzını Sahâbelerin Peygamberden (s.a.v) iki şekilde duyduklarını ve mütevatir kıraat imamlarına ve sonra da bize kadar bu şekilde geldiğini ifade etmiştir.³⁶⁸

Sonuç olarak, Toptaş'ın kıraat farklılığından fazla bahsetmemiş olmasının sebebi halka yazdığı için olabilir.

C- Kur'an'ın Sünnet İle Tefsiri

Kur'an'ı tefsir eden müfessir tefsirini yaptığı ayetin yorumunu Kur'an'da bulamazsa, sünnette arar. Çünkü sünnet Kur'an'ın izahı ve tefsiridir. İmam Şafî'ye göre, Peygamber'in vermiş olduğu hükümler Kur'an'dan almış olduğu manadır.

³⁶² Tayyar Altıkulaç, “Hafs b. Süleyman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1997, Cilt: 15, ss. 118-119. Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî (ö.180/796) Kıraat-i seb'a imamlarından Âsım b. Behdele'nin iki râvisinden biri.

³⁶³ Mehmet Ali Sarı, “Âsım b. Behdele”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, Cilt: 3, ss.475-476. Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî. (ö. 127/745) Yedi Kıraat İmamından biri, Tâbiî.

³⁶⁴ Toptaş, I, 55.

³⁶⁵ Maide 5/6.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ

³⁶⁶ Toptaş, II, 407.

³⁶⁷ Bakara 2/97. قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

³⁶⁸ Toptaş, I, 202.

Peygamber'in "Bana Kur'an'la beraber bir misli verilmiştir," sözleri ile kastettiği şey de sünnettir.³⁶⁹

Toptaş, Tefsiri'nde, Kur'an'ı açıklayan birinci yolun Kur'an olduğunu ifade ettikten sonra, ikinci yolun sünnet olduğunu belirtmiştir. Toptaş, Araf Suresi'ndeki ayete göre³⁷⁰ Allah, temiz şeyleri helal ve pis şeyleri haram kılmayı Allah rasulüne bırakmıştır, demektedir. Peygamber'in haram olanı helal, helal olanı ise haram yapma yetkisinin bulunmadığını ama haram ve helallerin neler olduğunu ifade etme yetkisine sahip olduğunu da sözlerine eklemiştir. Toptaş, "Bize Kur'an yeter" diyen mealcileri eleştirmiştir. Toptaş, sırf meal ile yetinenlerin aslında o mealı yazan kişilerin bağlı olduğu mezhebe dolaylı olarak bağlı olduklarını söylemiştir. Çünkü mealı verenler de bir mezhebe bağlıdır ve o mezhebin anlayışı ile meal yazmışlardır.³⁷¹

Toptaş'ın, Kur'an'ı sünnet ile tefsir etme yöntemini örneklerle açıklamaya çalışalım:

Örnek 1: Bakara Suresi'nde geçen, "*Faiz yiyenler âhirette şeytanın çarpıp sersemlettiği kişiler gibi kalkacaklar*"³⁷² âyetini "*Faiz yiyen, faiz yediren, faizi yazan, faize şahitlik eden lanetlidir*"³⁷³ hadisi ile açıklanmış, ancak kaynak verilmemiştir.

Örnek 2: Bakara Suresi'nde geçen, "*Ey inananlar oruç sizden öncekilere olduğu gibi size de farz kılındı.*"³⁷⁴ "*Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır*"³⁷⁵ Toptaş söz konusu iki ayeti şu dört hadisten faydalanarak açıklamış ve hadislerin kaynağını da sonuna eklemiştir.

1- "Oruçlunun ağız kokusu Allah katında misk kokusundan daha temiz ve güzeldir."³⁷⁶

³⁶⁹ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ el-Kureşî, **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azim**, Thk: Muhammed İbrahim el-Benna, Kahraman Yayınları, Arapça Temel Eserler Serisi, No: 9, İstanbul, 1984, I, 23. Ayrıca bkz. İsmail Cerrahoğlu, s. 229; Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: 2, ss. 175-176.

³⁷⁰ Araf 7/157 *الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ* "O peygamber, onlara, uygun olanı emreder ve fenalıktan meneder, temiz şeyleri helal, murdar şeyleri haram kılar, onların ağırlıklarını kaldırır, zincirlerini kırar."

³⁷¹ Toptaş, I, 34.

يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları elçiye, o ümmi peygambere tabi olan kişilerdir. Peygamber, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."

³⁷² Bakara Suresi 2/275. *الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ* *الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ*

³⁷³ Ebu Davut Buyû: 4; İbn Mâce, Ticarat: 58; Tirmizi, Buyû 1; Buhari, Buyû 24.

³⁷⁴ Bakara 2/183. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ*

³⁷⁵ Bakara 2/184. *وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ*

³⁷⁶ Toptaş kaynağı şu şekilde vermiştir: (Buhari K. Siyam Hadis No: 1175). Biz ise bu şekilde bulduk: Buhari, Siyâm 1.

2- “Ramazan orucu iki Ramazan ayı arasındaki küçük günahları örter.”³⁷⁷

3- “Oruç sabrın yarısıdır.”³⁷⁸

4- “Oruç kalkandır.”³⁷⁹

Sonuç olarak, Toptaş Kur'an'ı sünnet ile tefsir etmenin önemini tefsirinde vurgulamıştır. Günümüzde hadisleri atarak sadece ayetle yetinmeye çalışan ve kendilerine mealci denilen grupların hatalı olduğunu ve Allah'ın Rasulüne bu konuda yetki verdiğini konunun girişinde belirtmiştik. Bu görüşte olanlar günümüzde bir hayli taraftar toplamaya başlamıştır. Bazı hadislerin zayıf veya uydurma olması söz konusu kişilerin tüm hadisleri atma yoluna gitmesine yol açmıştır. Kur'an ve Sünnet konusunda bilgisi olmayan şahıslar da bu kişilerin sözlerini kabul etmişlerdir. Oysaki hadislerin hepsini atmak mümkün değildir. Peygamberin uygulamaları olmadan Kur'an'ı anlamak ve hatta ibadetleri düzgün bir şekilde yapmak mümkün değildir. Kur'an'ın ruhuna uymayan hadisleri ayıklamak için İslam âlimlerinin çabasını görmezden gelmek büyük hatadır. Tüm hadisleri ayıklamadan olduğu gibi kabul etmek nasıl hata ise tüm hadisleri tamamen reddetmek de bir hatadır. Bunun kesinlikle bir orta yolu olması gerekir. Toptaş'ın bu konuda yapmış olduğu eleştirisinde haklılık payı vardır.

D- Kur'an'ın Sahâbe Görüşleriyle Tefsiri

Bir ayetin tefsiri Kur'an ve sünnette bulunmadığı takdirde en iyi yol sahabe sözlerine müracaat etmektir. Çünkü onlar Kur'an ayetlerinin inişi ile ilgili olayların içinde yaşamış ve buna şahid olmuş kişilerdir. Özellikle sahâbeler içinde anlayışı güçlü ve bilgileri sağlam olan kişiler vardı. Bu kişiler dört halife ve Abdullah b. Mesud gibi âlim şahıslardır.³⁸⁰

Toptaş, Sahâbe görüşlerinden bazılarını az da olsa vermiştir.

Örnek: *Yetim malına, erginlik çağına erişene kadar en iyi şeklin dışında yaklaşmayın; ölçüyü ve tartıyı doğru yapın. Biz kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükleriz. Konuştuğunuzda, akraba bile olsa sözünüzde adil olun. Allah'ın ahdini yerine*

³⁷⁷ Toptaş kaynağı şu şekilde vermiştir: (Müslim K. Taharat 16). Biz ise bu şekilde bulduk: Müslim, Tahare 5; Müslim, Siyâm 1.

³⁷⁸ Toptaş kaynağı şu şekilde vermiştir: Tirmizi K. Deavat). Biz ise bu şekilde bulduk: İbn Mace, Siyâm 44; Tirmizi, Deavat 87.

³⁷⁹ Toptaş kaynağı şu şekilde vermiştir: (Buhari K. Siyam Hadis No: 1775 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/180). Biz ise bu şekilde verdik: Buhari, Siyâm 1.

³⁸⁰ İbn Teymiyye, Cilt:

VI, s. 121.

getirin. Allah size bunları öğüt almanız için buyurmaktadır.³⁸¹ Toptaş, ayeti tefsir ederken bu rivayeti aktarmıştır. Hz. Ömer, Mescid-i Nebevi'yi genişletmek istemiştir. Ancak Abdullah b. Abbas'ın evi mescidin duvarına dayanmıştır. Bu evin de mescide katılması için Hz. Ömer, İbn Abbas'a evi almak için para teklif eder, ancak İbn Abbas kabul etmez. Hz. Ömer ise, evi kamulaştıracağını söylemiştir. İbn Abbas 'Eğer din, devlet başkanına bu yetkiyi veriyorsa bunu yap, demiştir. Hz. Ömer, Sahâbelerin önde gelenlerini istişare etmek için toplamıştır. Sahâbeden biri Peygamberden şu rivayeti söylemiştir. "Kim bir karış yeri haksız olarak zimmetine geçirirse, kıyamet gününde yerin yedi katı boynuna geçirilir."³⁸² Bunun üzerine Hz. Ömer, İbn Abbas'a mescidi senin evine dokunmadan genişleteceğiz deyince, İbn Abbas o yeri bağışlamıştır. Toptaş, İbn Abbas'ın Hz. Ömer ve diğer sahâbelere devlet başkanının her canı istediğinde halkın canı, malı, parasını istediği gibi kullanamayacağını öğretmek için bu hareketi yaptığını söylemiştir.³⁸³

E- Kur'an'ın Tabiun Görüşleriyle Tefsiri

Eğer bir ayetin açıklaması Kur'an'da bulunmazsa sırayla Kur'an, sünnet, sahabe görüşü ve en son ise tabiun rivayetlerine başvurmak gerekir. İmamların da başvurduğu kişiler tabiundir.³⁸⁴ Şıfa Tefsiri'nde, Sad b. Cübeyr, Hasan Basri, Südd, Kadı Şüreyh, Vehb b. Münebbih, Fudayl b. İyad gibi az sayıda tabiundan alıntılar vardır.

Burada Şıfa Tefsiri'ndeki bazı Tabiundan örnekler vereceğiz:

Örnek 1: *"Şüphesiz mescitler Allah'ındır. Allah ile beraber hiçbir kimseye dua etmeyiniz"*³⁸⁵ Toptaş, burada Hasan Basri'den şu alıntıyı yapmıştır: "Mescid kelimesinin çoğulu mesaciddir. Secde edilen yere mescid denilmektedir. Biz yedi azamızla secde ederiz ve Allah yarattığına göre bu azalar ile sadece Allah'a eğilir ve dua ederiz."³⁸⁶

Örnek 2: *Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri)*

³⁸¹ En'am 6/152 وَإِذَا وَصَّيْنَا إِلَى ابْنِكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ مِنْكُمْ فَاغْلُظُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لِمَا تَعْمَلُونَ لَكُمْ مِزَانٌ يَوْمَئِذٍ وَأَنْصُرُوا اللَّهَ فَهُوَ أَنْصَرُكُمْ وَأَخْرُجُ الَّذِينَ كَفَرُوا

³⁸² Buhari, Mezâlim 13; Müslim, Müsâkât 139-142; Tirmizi, Diyât 21.

³⁸³ Toptaş III, 176. Toptaş bu hadisin kaynağını şu şekilde vermiştir: Ebu Davud şerhi el- Menhel 4/50.

³⁸⁴ İbn Teymiyye, Cilt: VII, s. 129.

³⁸⁵ Cinn 72/18 وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا

³⁸⁶ Toptaş, VIII, 85.

*gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar.*³⁸⁷ Toptaş, bu ayetin tefsiri’nde şu hadisi aktarmıştır. Abdullah b. Mübarek, Fudayl b. İyad’a hacca giden bir kişi aracılığıyla bir mektup göndermiştir. Mektubu getiren şahsa ücret olarak bir hadis nakleder. Hadis Ebu Hüreyre’den “Ya Rasulallah! Bana bir amel öğret ki bu amel ile cihad edenlerin sevabını alayım”, demiştir. Rasulallah, “Hiç ara vermeksizin namaz kılıp, hiç yemek yemeksizin oruç tutabilir misin” diye sorunca adam “Ya Rasulallah! Benim buna gücüm yetmez” demiştir. Rasulallah, “Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki gücün yetseydi bile yine de cihad edene ulaşamazdın” demiştir.³⁸⁸

Sonuç olarak Toptaş, sahâbe ve tabiundan çok az bilgi aktarmıştır. Onun tefsirinde bazı ayetleri açıklarken, konu içerisinde sahabe ve tabiun isimlerini zikretmekle yetindiğini gözlemledik.

II-DİRAYET YÖNTEMİ

Lugatta, (درى madesi) دِرَايَة “bir tür hile ile elde edilen bilgi, bilmek, kavramak, idrak etmek” anlamlarına gelmektedir.³⁸⁹

Kur’an’ı rivayetlere bağlı kalmayarak edebiyat, dil, din gibi çeşitli bilgilerden faydalanılarak açıklayan tefsir çeşididir. Müfessir bu tefsirde kendi re’yini kullanır. Yani icthâd eder.³⁹⁰

A. Dilbilim Açısından Şifa Tefsiri

Dilbilimsel açıdan tefsir çalışması yapılırken lugat, sarf, nahiv, iştikak, maani, beyan ve bedi gibi ilimlere vakıf olunması gerekir. Lugat ilmi kelimenin dildeki manası üzerine yoğunlaşırken, nahiv ilmi irab üzerine ve sarf ilmi ise, kelime türeyişleri ve sigalara odaklanır. İştikak ilmi kelime köklerini, maani ilmi cümle kuruluşunun inceliklerini, beyan ilmi cümledeki açık ve gizli manaları ve nihayet bedi ilmi de belâgat ilminin ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerini inceler.³⁹¹

³⁸⁷ Tevbe 9/19 لَجَلْتُمْ سَفَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمِنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَئْزِنُ عِنْدَ اللَّهِ

³⁸⁸ Toptaş bu hadisin kaynağını vermemiştir. Hadis tarafımızca bulunup buraya aktarılmıştır. Buhârî, Cihat, 1; Nesâî, Cihat, 17. Ayrıca bkz. Müslim, İmâre, 110; Tirmizî, Fedâilü’l-Cihat, 1; Ahmed, II, 344, 423.(Toptaş, III, 327)

³⁸⁹ Halil b. Ahmed, Cilt: 8, s. 58; Rağıb el-İsfahani, s. 198.

³⁹⁰ Cerrahoğlu, s. 230.

³⁹¹ Suyuti, el-İtkan, Cilt: II, s. 180.

Toptaş, Kur'an'daki bazı Arapça kelimeleri, dilbilgisi ve anlam bilgisi yönünden incelemiştir. Tefsirinde bu konuda şu bilgiler verilmiştir:

1- Kelimelerin Sözlük Anlamından İstifade

Toptaş, ayetlerdeki kelimeleri onların sözlük anlamlarından istifadeyle açıklamıştır.

Örnek: 1

392 إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا

Toptaş, tefsirinde, *helü* kelimesinin meallerde farklı olarak verildiğini ve kiminde “aceleci” kiminde ise “hırslı” olarak geçtiğini söylemiştir. İnsan hırslı ve aceleci olarak yaratılmıştır, demiştir. Toptaş kendi tefsirinde bu kelimeye “sabırsız” olarak meal vermiştir.³⁹³

Örnek: 2

394 يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ

Toptaş, buradaki *ittikanın* vekâye kökünden geldiğini söylemektedir.³⁹⁵

Örnek: 3

396 وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ

Toptaş'a göre, “miğfer”, gafur kelimesinden türeyen bir kelimedir. Miğferin askeri kurşundan koruduğu gibi gafur da kişiyi günahlardan korur.³⁹⁷

Örnek: 4

398 وَجَعَلْنَاهُمْ أِئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا

Toptaş, bu ayetteki *eimme* kelimesinin çoğul olduğunu ve imam kelimesinin tekil olduğunu açıklamıştır.³⁹⁹

³⁹² Mearic 70/19. “Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız yaratılmıştır.”

³⁹³ Toptaş, VIII, 61. Toptaş, burada herhangi bir kaynak vermemiştir.

³⁹⁴ Hacc 22/1. “Ey insanlar Rabbinize karşı gelmekten sakının.”

³⁹⁵ Toptaş, V, 204.

³⁹⁶ Mülk 67/2. “O azizdir, O gafurdur.”

³⁹⁷ Toptaş, VIII, 10. Toptaş, bunun hakkında herhangi bir kaynak vermemiştir.

³⁹⁸ Enbiya 21/73.

³⁹⁹ Toptaş, V, 166.

2- Cahiliyye Arap Şiirinden İstifade

Toptaş,⁴⁰⁰ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ayetinin tefsirinde, *rayb* kelimesi cahiliye şiirinde şüphe anlamında kullanıldığını söylemiştir.⁴⁰¹

7- Şiirlerden İstifade

Ebu Bekrî el-Enbarî'nin (ö. 328/940) şöyle rivayet ettiği nakledilir: “Sahâbe ve Tabiun Kur'an'daki garib ve müşkil kelimeleri yorumlarken çoğu kez Arap şiirinden faydalanırdı.” İbn Abbas'ın şu ifadesi ise çok meşhurdur: “Şiir Arabın divanıdır. Allah'ın Arapça indirdiği Kur'an'dan bir kelimenin anlamını kavrayamaz isek divanına başvurur, bu kelimenin manasını öğreniriz.”⁴⁰²

İslam öncesi Arap toplumu'nda şiirin, kabileler arası savaşları en başa alarak siyasal, sosyal, kültürel ve duygusal alanlar dâhil olmak üzere hayatın her alanında güçlü ve kapsamlı bir rol üstlendiğini görmekteyiz.⁴⁰³ O dönemin şiirinin; övünme, kışkırtma, hiciv, atışma, mersiye, meth, tehdit gibi türlerinin sanat olarak kullanılmasının yanında bugünkü manasıyla ifade edilecek olunursa bir medya aracı olarak da işlevi vardı. Şiir ayrıca savaş ortamında karşı tarafa bir baskı aracı olarak kullanılmaktaydı. İslam'ın, Arap toplumunda yaygınlaşmasından sonra şiir konularına kahramanlık, İslam'a davet, cihad, gazve gibi konular da eklenmiştir. Müslümanların Medine'ye hicretinden sonra Mekkeliler arasında geçen mücadelenin en önemli medya silahı yine şiir olmuştur. O dönemin en önemli Müslüman hiciv şairleri Hassân b. Sabit, Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. Revâha vb. idi.⁴⁰⁴ İstişhadı Kufeli ve Basralı dilciler sarf ve nahivde kullandıkları gibi kelimelerin anlamını ortaya koymak için de kullanmışlardır. Bunun ilk örneğini Halil b. Ahmed Kitabı'l-Ayn adlı eserinde vermiştir. Târih boyunca çoğu müfessirlerin görüşü tefsirde şiiri kullanmaktan yana olmuştur. Kurtubi'nin rivayetine göre, Hz. Ömer (ra.) döneminde bir Kur'an kelimesinin manasının şiirle belirlenmesi ile ilgili rivâyetler vardır. Hz. Ömer'in “Divanınız olan cahiliyye şiirine sarılın” demesi sahabenin bu metodu kullanmış olabileceğini göstermektedir. Tabiun döneminde şiirin tefsirde kullanılması ile ilgili herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak İbn Mesud'un (ö. 32/652)

⁴⁰⁰ Hud 11/110. “Onlar da o Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler.”

⁴⁰¹ Toptaş, IV, 109. Toptaş, bunun hakkında herhangi bir kaynak vermemiştir.

⁴⁰² Suyuti, Cilt: I, ss. 119. Ayrıca bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Cilt: I, ss. 38-42. Cerrahoğlu, s, 154.

⁴⁰³ Mehmet Yalar, **Arap Şiiri ve Hz. Peygamber, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:18, Sayı: 1, 2009, s. 62.

⁴⁰⁴ Nejdîet Gürkan, **Cahiliyye ve İslami Dönemlerde Arap Şiir Sanatının Mücadele/Sıra İşlevselliği Üzerine**, **Ekev Akedemi Dergisi**, Sayı: 72, 2017, s. 231.

öğrencilerinden Katade (ö. 117/735) ve Şa'bi (ö. 103/721) gibi kişilerin şiire vakıf olmaları onların tefsirde şiire başvurma ihtimalini akla getirmektedir.⁴⁰⁵

Toptaş, tefsirinde bazı şairlerin şiirlerini kullanmıştır:

Mevlana (ö.672/1273); Fars Şairi Şeyh Sadi Şirazi (ö.691/1292); Yunus Emre (ö.728/1328); Sinan Paşa (ö.1553); Şair Nedim (ö.1730); Şeyh Galip (ö.1799); Seyrani (ö.1866); Ziya Paşa (ö.1880); Merzifonlu M. Cudi (ö.1893); Arap Şairi Ahmet Şevki (ö.1932); Mehmet Akif (ö.1936) ve Necip Fazıl Kısakürek (ö. 1983).⁴⁰⁶

Aşağıda bu konuda birkaç örnek verilmiştir:

Örnek 1: Ali İmran “*Ey mülkün hakiki sahibi Allah’ım, mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden de çekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini zilletle düşürürsün. İyiliğin her türlüşü senin elindedir. Şüphesiz Senin her şeye gücün yeter*”⁴⁰⁷ âyetinin tefsirinde, Mehmet Akif’in *Safahat adlı* kitabından aşağıdaki şu şiiri kullanmıştır.

İlahi, Malik-el Mülküm diyorsun doğru Âmennâ,

Hakiki bir tasarruf var mıdır insanlara? Asla!

Eğer almışsa bir millet edip bir mülkü istila,

Alan sensin, veren sensin, senin mülkündedir dünya.⁴⁰⁸

Toptaş, yukardaki şiiri şu şekilde açıklamıştır. Dünya malı geçicidir. Kimsenin elinde kalmaz. Mal ve mülk sadece Allah’ındır.⁴⁰⁹

Örnek 2: Toptaş, Hadid Suresi’nde geçen, “*Elinizden çıkana üzülmeyin ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şımarmayın diye. Çünkü Allah, kendini beğenip övünenleri sevmez*”⁴¹⁰ âyetinde Yunus Emre’nin meşhur şiirini kullanır.

Ne varlığa sevinirim,

Ne yokluğa yerinirim,

Aşkın ile avunurum,

Bana seni gerek seni⁴¹¹.

⁴⁰⁵ Hârun Öğmü, *Tefsirde Şiirle İstişhad Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2010, ss. 348-353.

⁴⁰⁶ Toptaş, VIII, 556-570. bkz. şahıs İsimleri Fihristi.

⁴⁰⁷ Ali İmran, 3/26.

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

⁴⁰⁸ Toptaş, kaynak vermemiştir. Kaynak tarafımızca bulunup buraya eklenmiştir. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Akçağ yayınları, Ankara, 2008, 1. Baskı, 3. Kitap, Halkın Sesleri, s. 221.

⁴⁰⁹ Toptaş, I, 40.

⁴¹⁰ Hadid 57/23 لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

⁴¹¹ Mehmet Nuri Yardım, *Yunus Emre Seçme Şiirler*, Bordo Siyah Türk Klasikleri, İstanbul, 2006, s. 30.

Toptaş’a göre bu şiirde anlatılanlar âyetin tefsiri niteliğindedir. Veren de alan da Allah’tır. Ameller Allah için ve Allah rızasına uygun olmalıdır.⁴¹²

Örnek 3: Toptaş, Tevbe Suresi’nde geçen, “*Oysa Allah, eğer siz gerçek mü’minler iseniz, kendisinden korkmanıza daha layıktır*”⁴¹³ âyetinin tefsirinde Mevlâna’nın şiirini kullanmaktadır.

Sen kıvılcım olmaya bak
Kıvılcım ormanın büyüklüğünden korkmaz
Sen ışık olmaya bak
Işık karanlığın çokluğundan korkmaz.⁴¹⁴

Sayının azlığından ötürü düşmanın karşısına dikilmekten korkma, sen güçlü bir mü’min olmaya bak. Yani bir kıvılcım bile olsan Rabbim sana yardım eder. Senin elinle düşmanın cezasını verir.⁴¹⁵

Sonuç olarak, Toptaş’ın şiirle istişhad yöntemini kullanmamış olduğunu tesbit ettik. Girişte de bahsedildiği gibi şiirle istişhad; cahiliye şiirinden kelime açıklamak için verilen örnekler ve delillerdir. Oysa Toptaş, kanaatimizce şiirleri kullanma sebebi, âyetleri tefsirinde sözü şiirle güçlendirmek ve güzelleştirmek için kullanmıştır.

B- Fıkıh İlmi Yönüyle Şifa Tefsiri

Mahmut Toptaş, Şifa Tefsiri’nde kendi fikhî mezhebi hakkında bilgi vermemiştir. Ancak kendisinin “Mealistler Hangi Mezhepten?” adlı yazısında Ebu Hanife’nin görüşleri ile amel ettiğini belirtmiştir.⁴¹⁶

Toptaş, tefsirinde İmam Şafii, İmam Malik, İmam Ahmed b. Hanbel vb. mezhep imamları arasında ihtilaflar olduğundan bahsetmiştir. Ancak bu ihtilaflar Peygamberin farklı zamanlarda yaptığı uygulamalardan kaynaklı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Toptaş, bu mezhepler arasında bulunan ihtilafın çelişki olarak anlaşılmasında gerektiğinin de altını çizmiştir. Toptaş, bu konu ile ilgili verdiği

⁴¹² Toptaş, VII, s. 403.

⁴¹³ Tevbe 9/13 *أَتُخْشَوْنَهُمْ قَالَهُ أَحَقُّ أَنْ تُخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ*.....

⁴¹⁴ Toptaş, kaynak vermemiştir. Kaynak tarafımızca tesbit edilememiştir.

⁴¹⁵ Toptaş, III, 321.

⁴¹⁶ <http://belgelerlegercektarih.net/mealistler-hangi-mezhepten/27.03.2019>

örnekte, Peygamberimiz namazda Allahu Ekber dedikten sonra bir sahabeye göre, elini bağlamış bir sahabeye göre elini salmıştır. Bu çelişki gibi görünse de aslında bunun çelişki olmadığını çünkü peygamberin her iki şekilde de namaz kıldığını söylemiştir. Toptaş, mezhep imamlarının peygamberin bu tür uygulamalarından dolayı farklı şeyler söylediğini bunun da ihtilaf olmadığını belirtmiştir.⁴¹⁷

1- Fıkıh Usulü Konularına Bakış

Fıkıh ilmi, âyetlerden hüküm çıkarmayı ve istinbatta bulunmak üzere delil getirmeyi öğretir. Âlimler, bu şekilde âyetlerden hükümler çıkarır. Mücmel âyetleri beyan eder, genel manadaki âyetleri özel manaya hamleder. İki veya daha fazla anlam içeren kelimeler hakkında fikir beyan eder.⁴¹⁸

a- Ayetlerin İbares, İşareti, Delaleti, İktizası:

Toptaş, tefsirinde ayetlerin ibaresi, işareti delaleti ve iktizası ile ilgili açıklama yapmamış sadece ayetler üzerinden örnekler vermekle yetinmiştir.

Örnekler:

a- Bakara Suresi'nde, “Allah alışverişi helal kıldı. Faizi haram kıldı.”⁴¹⁹ Toptaş, bu ayette ibaresi ile alışveriş helal, faiz haramdır. İşareti ile alışveriş ile faiz aynı şey değildir, demiştir.⁴²⁰

b- Şura Suresi'nde “Onların işleri aralarında şura iledir”⁴²¹ ayetinde; ibaresi, devlet işlerinde şura heyeti ile istişare yapılması gerekir, işareti ile de şura heyeti yetiştirecek okullar açılması gerekir, demiştir.⁴²²

c- İsra Suresi'nde, “Anne ve baban yanında yaşlanırsa öf deme”⁴²³ ayetinde ibaresinde öf demek yasaklanmış ancak delaletinde ise dövmek de yasaktır, demiştir.⁴²⁴

⁴¹⁷ Toptaş, Cilt: IV, s. 109.

⁴¹⁸ Suyuti, **el-İtkan**, Cilt: II, 181.

⁴¹⁹ Bakara 2/275 **الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا**

⁴²⁰ Toptaş, I, 42.

⁴²¹ Şura 42/38 **وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ**

⁴²² Toptaş, I, 43.

⁴²³ İsra 17/23 **إِنَّمَا يَنْتَعَنُ عِنْدَكَ الْكَبِيرُ أَخَذَهُمَا أَوْ كَلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ** “Eğer ikisinden biri veya her ikisi, senin yanında iken ihtiyarlayacak olursa, onlara karşı "öf" bile demeyesin.”

⁴²⁴ Toptaş, I, 43.

d- Nisa Suresi'nde, “Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz haram kılındı”⁴²⁵ iktizasında bu kişilerle nikahlamak haramdır. İbaresinden ise bu kişilerin haram olmasıdır, demiştir. ⁴²⁶

b- Emirler:

Toptaş emir ve yasağın tanımını yapmış ve emir kiplerini beş maddede açıklamıştır:

“1-İtaat ediniz, kılınız gibi kipler 2-Emir lamı ile gelen fiili mazi 3-Emir yerine geçen masdar 4-Emir fiili manasında isim 5-kendisinde talep manası bulunan haber cümlesidir”.

Toptaş, Kur'an'ın bazı emirleri vacip bazılarını da ibaha ifade ettiğini söylemiş ve bu iki kavramı birbirinden ayırmak için bazı şartların olduğunu belirtmiştir. Bir emri yerine getirmeyenler için ceza ile korkutma yoluna gidilmişse bu hüküm vaciptir. Genelde emirler vaciptir; ancak ibaha olduğuna dair bir delil varsa o zaman vacip değil mübah olur. Bazı emirler de tehdit etmek ve o fiilden uzaklaştırmak, ibret vermek veya aciz bırakmak için verilmiştir. Emirler bir sebebe dayalı olarak verilir. Örneğin vakit, namazın farz olması için bir sebeptir. Ayrıca emrin edası için de bir sebep vardır. Namazın edası için Allah'ın emri sebeptir. Bazı emirlerin hemen yapılması gerekirken bazıları sonra da yerine getirilebilir. ⁴²⁷

c- Nehyler:

Toptaş, yasağı “bir üst konumda olanın yapılmamasını istediği şey” olarak tarif etmiştir. Toptaş, bir hadiste “ insanlar, tıraşın dişleri gibi eşittir”⁴²⁸ sözünden hareketle yasak koymanın yalnız Allah'a ait olduğunu belirtmiştir. Toptaş, Kur'an'da bulunan yasaklama kiplerini beş madde halinde toplamıştır: “1-Muzari fiilin başına La gelince 2-yasaklama anlamına gelen emir ile 3-yasak ifadesi ile 4-Haram kılındı ifadesi ile 5-helal değildir ifadesi ile” gelen ayetler yasak olarak anlaşılmalıdır. Toptaş, *bir şeyin*

⁴²⁵ Nisa 4/23 حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَّائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَخَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْنَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ

⁴²⁶ Toptaş, I, 43.

⁴²⁷ Toptaş, I, 45.

⁴²⁸ el-Aclûni, Keşfu'l-Hafâ, II, 433; el-Firdevs, IV, 301; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-u İslamiye ve İstilahat- Fıkhiyye Kamusu, II, 73-74.

yasak olması o şeyin batıl olmasını gerektirir mi? sorusuna cevap ararken mezhepler arasında ihtilaf olduğundan bahsetmiştir. Toptaş, bir şeyin yasak olması o şeyin batıl olmasını gerektirmez dedikten sonra bir örnekle konuyu açıklamıştır. Maide Suresi'nde “*Günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayınız*”⁴²⁹ ayetine göre, içki satışı yapılan yere üzüm, düşmana ait olan silah fabrikasına demir satılmaz. Ancak alış ve satış konusu olan mallar meşru mal olduğu için akid geçerlidir. Ancak emre muhalefet edildiği için mekruh bir iş yapılmış olur.⁴³⁰

d- Hass ve Âmm:

Toptaş, “*Ey insanlar*” diye başlayan ayetteki *nas* kelimesi başka varlıklara değil sadece insan cinsini ifade ettiği için hass olur. Bu hitabın ardından gelen emir ve yasakların uygulanması da sadece insana düşmektedir. O, bu bakımdan *nas* kelimesi insan cinsini içerdiği için hass, tüm insanları içerdiği için âmm'dir, demiştir.⁴³¹ Ancak Toptaş, burada bir klimeyi hem has hem de amm olarak nitelemiştir. Fakat bir kelimenin hem has hem amm olması düşünülemez.

Toptaş, tüm fertleri içine alan lafza amm denildiğini ifade ettikten sonra âmm'in hükmü ile ilgili açtığı bir başlıkla 5 madde vermiştir: “1-İstiğrak için olan Lamı tarif 2-Şart isimleri 3-İsmi mevsuller 4-Küllü ve Cemi kelimeler her, hepsi anlamına gelmektedir. 5-Nehiyden sonra gelen nekredir. Âmm içeren ayetin hükmünü tahsis eden başka bir delil bulunmadıkça katıyyet ifade eder. Toptaş, âmm olan ayetlerin tahsisi konusunu ikiye ayırmıştır: “1-Ayetle ayet tahsis edilir. 2-Mütevâtir ya da meşhur hadisle umum ifade eden ayet tahsis edilir” demiştir.⁴³²

e- Mutlak ve Mukayyed:

Toptaş, konuyu işlerken mutlak ve mukayyed tanımı yapmıştır. Tanımında, “bir şeyi tayin veya tahsis etmeden o şeyin tamamını içerdiğine delalet etmeden o şeyin cinsinde şayi olan lafza mutlak aksine de mukayyed denir” demiştir. Bu konuyu açıklığa kavuşturmak için örnek vermiştir.

⁴²⁹ Maide 5/2. وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْغَدْوَانِ

⁴³⁰ Toptaş, I, 46.

⁴³¹ Toptaş, I, 47.

⁴³² Toptaş, I, 47-48.

Örnek: Maide Suresi'nde⁴³³ kan haram kılınmıştır. Toptaş, bu ayette geçen kan kelimesinin mutlak olduğunu söylemiştir. Ona göre ayette sözü edilen kanın insan kanı mı yoksa hayvan kanı mı olduğu tayin ve tahsis edilmemiştir. Ancak En'am Suresi'nde⁴³⁴ akıtılmış kanın haram olduğu açıklanarak Maide Suresi'nde geçen kan tahsis edilerek mukayyed olmuştur. Bu bakımdan, Toptaş'a göre akıtılmış kan açıklaması ile dalak ve ciğer gibi etlerin içindeki kanın haram olmadığı ortaya çıkmıştır.⁴³⁵ Toptaş'ın tefsirinde izah etmiş olduğu bu örnekte geçen "kan tahsis edilerek mukayyed olmuştur" cümlesinin "kan takyid edilerek mukayyed olmuştur" şeklinde değiştirilmesi daha yerinde olurdu. Çünkü tahsis kelimesi âmm ifadelerde kullanılmaktadır. Ayrıca Toptaş'ın En'am 158 olarak ifade ettiği ayette bu konudan bahsedilmemektedir. Konunun geçtiği ayet numarası En'am 145. ayettir.

2- Fıkhi Meseleleri Ele Almada Yöntem

Toptaş, fikhî meseleleri ele almada beş yöntem kullanmıştır.

Birincisi, Toptaş'ın, âyetleri açıklarken sadece bir mezhep görüşünü aktarması. Fakat kendisinin bu konuda herhangi zıt bir bilgi vermemesi, onun görüşünü tercih ettiğine işarettir.

Örnek: Toptaş, Vakıa Suresi'nde geçen, "Ona ancak temiz olanlar dokunabilir" âyetini tefsir ederken Cassas'tan aldığı bilgiye göre, Kur'an'a dokunurken abdestli olmaya gayret edilmesi gerektiğini söylemiş fakat abdest almak mümkün değilse Kur'an'ın abdestsiz de okunabileceğini ifade etmiştir.

İkincisi, iki farklı mezhep görüşü vermesi fakat aralarında herhangi bir tercihte bulunmamasıdır.

Örnek: Nisa Suresi'nde geçen, "Kim yanlışlık ile bir inananı öldürürse inanan bir köleyi azad etmesi gerekir" âyetinde sözkonusu olanın mü'min köle olduğunu özellikle vurgulanmıştır. O, Mücadele Suresi'nde zihar yapan ile ilgili âyette köle azadı tabiri geçtiğini ve nasıl köle azad edileceği konusunda bilgi verilmediğini söyler. Mücadele Suresi'ndeki köle azadı hakkında şu iki görüşü vermektedir: İmam Şafii, mutlak, mukayyede hamledilir ve zihar yapan mü'min köle azad etmelidir, derken Ebu

⁴³³ Maide 5/3.....حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ "Ölmüş hayvan, kan, domuz etisize haram kılındı."

⁴³⁴ En'am 6/145.

⁴³⁵ Toptaş I, 49.

Hanife ise, sebepler ayrı olunca, mukayyed, mutlakı takyid etmez. Kâfir, mü'min fark etmez, âyet sadece “köle azad et” demiştir.

Üçüncüsü, aynı mezhebe mensub olan imamlardan farklı bilgi vermesi:

Örnek: Nisa Suresi'nde geçen ayette sütkardeşlik konusunda, Ebu Hanife'nin talebelerinden Ebu Yusuf ile Muhammed, ilk iki sene içinde süt emdiklerinde sütkardeşi olacağını söylerken hocaları Ebu Hanife ise, ilk otuz ay içinde süt emerlerse kardeş olacağına hükmetmiştir.

Dördüncüsü, kendi fıkhi görüşünü belirtmesi:

Örnek: Toptaş, atık suların kullanılabilmesi konusunun fıkhi yönünün son günlerde tartışıldığından bahsetmiştir. Yağmur sularının arıtılabildiği gibi atık suların da arıtılıp temizlenilebildiği takdirde kullanılabileceği görüşündedir.

Beşincisi, Toptaş eserinde bazen yalnızca âlimler diyerek bilgi vermiş ancak âlimlerin kimlikleri hakkında bilgi vermemiştir.

Örnek: Toptaş, Taha Suresi'nde geçen, “Şüphesiz ki Ben Allah'ım. Benden başka ilâh yok. O hâlde Bana kulluk ve Beni anmak için namazı eda et” âyeti için, “âlimlerin namaz konusunda Allah'ı hatırlamak veya hatırladığında namaz kılmak konusunda verdikleri hüküm, namazı unutan kişinin kaza yapabilmesi şeklindedir” demiştir.

3- Tartışılan Fıkhi Konular

Toptaş, tefsirinde *mürted* konusundaki görüşünü belirtmiştir. Mürted öldürülür mü sorusuna bazı müslümanların olumsuz cevap verdiklerini ifade ettikten sonra böyle söyleyenlerin dini de devlet düzenini de bilmediklerini vurgulayarak, mürtedin öldürülmesi gerektiğini savunur.⁴³⁶

Toptaş, recm konusunda, Kur'an'da bununla alakalı bir âyetin bulunmadığını fakat sünnette mevcut olduğunu söylemiştir. Bu konu ile ilgili hadis kaynaklarını zikrederek⁴³⁷ recmi kabul ettiğini göstermiştir.⁴³⁸

⁴³⁶ Toptaş, I, 138.

⁴³⁷ Toptaş, hadis kaynaklarını şu şekilde sıralamıştır. Buhari, Müslim, Ebu Davut, İbn Mace'nin Kitabu'l Hudud; Nesai, Kitabul Cenaiz, Müsned-i Ahmed 1/ 245, 313, 328; 2/286, 287, 450; 3/323, 5/216, 217, 347, 348, Müstedreki Hâkim 4/363; Darimi 2/176; İbn Carud 883; Tirmizi 1428. (Toptaş, V, 354)

⁴³⁸ Toptaş'ın recm'e dair verdiği hadisleri şu şekilde bulduk: Buhari, Hudud 37, 24, Cenaiz 61, Menakıb 26, Tefsir, Ali İmran 6, İ'tisâm 16, Tevhid 51; Müslim, Hudud 26; Muvatta, Hudud 1, (2, 819); Tirmizi, Hudud 10; Ebu Davud, Hudud 26.

Sonuç olarak Toptaş, hiçbir mezhep ayırdetmeden herbirinden fıkhi görüşler almıştır. Tek mezhebin görüşünü verdiği yerlerde, o görüş hakkında herhangi bir açıklama yapmaması, o mezhebin fikrini kabul ettiğinin göstergesi olmuştur. Birden fazla mezhebin görüşünü verdiği yerlerde ise bunun bir çelişki olmadığını ifade etmiş, mezhepler arasında bulunan zıt fikirlerin peygamber uygulamalardan kaynaklandığını ve bir çeşitlilik olduğunu belirtmiştir. Toptaş, Recm ve mürtedin öldürülmesi gibi tartışmalı konularda ise sadece hadis rivayetlerini esas alarak İslam'da var olduğunu kabul etmiştir.

4- Bismelenin Ahkâmı

Toptaş, Tefsiri'nde, bismelenin ahkâmı adlı küçük bir başlık açmıştır. Ancak bismelenin âhkâmı ile ilgili açıklama yapmadan önce besmeleyi incelemiştir. İstiaze, rahman ve rahim hakkında bilgiler vermiş daha sonra bismelenin âhkâmına geçmiştir.

a-İstiaze

Toptaş tefsirinin giriş bölümünde istiaze ile ilgili Kur'an'dan örnekler vermiştir. Mü'minler, şeytanın şerrinden korunmak için Allah'a sığınmalıdır. Nuh peygamber örneğindeki gibi hakkında bilgisi olunmayan şeyden Allah'a sığınmalıdır. Meryem örneğindeki gibi tanımadığımız kimselerden gelebilecek tehlikelere karşı Allah'a sığınmalıdır. Yusuf örneğindeki gibi güzel bir kadının fitnesine karşı Allah'a sığınmalıdır. Hayırlı ameller yaparken şeytanın dürtmesi ve vesvesesi gelince Allah'a sığınmalıdır. Musa örneğindeki gibi cahillerden olmaktan Allah'a sığınmalıdır.

b-Rahman ve Rahim

Tefsir'de, istiaze konusundan sonra Rahman ve Rahim kelimesi incelenmektedir: Rahman, dünyadaki tüm insanlara inancı ne olursa olsun Allah'ın merhamet etmesidir. Rahim ise ahirette sadece mü'minlere merhamet etmesidir, denildikten sonra bir açıklama getirilir: Allah, mü'minlerin günahlarını affetmesiyle,

Maiz b. Malik'in zinasını dört kez itiraf ettikten sonra recm edildiğine dair hadisler: Müslim, Hudud, 22; eş-Şevkâni, Neylül Evtâr, VII, 95, 109, ez-Zeylai, Nasbu'r-Râye, III, 314 vd. Gâmidiyeli evli bir kadının zina etmesinden dolayı recmedilmesine dair hadisler: Müslim, Hudûd, 22, 23, 24; İbn Mâc'e, Diyât, 36; Mâlik, Muvatta, Hudûd, II. İki Yahudinin recmedilmesine dair hadis: Müslim, Hudûd, 26, 28.

az olan sevaplarını çok sevaplara dönüştürmesi ve cennetine koymasıyla mü'min kullarına rahmetini gösterecektir.

c- Hüküm Açısından Besmele

Toptaş tefsirinde, bismelenin hükmü hakkında üç mezhebe göre bilgi vermektedir. Neml Suresi 27/30 âyetindeki besmele konusunda mezhepler arasında ihtilaf olmaksızın Kur'an'dan kabul edildiği halde diğer 113 surenin başındaki besmele hakkında mezhepler arasında ihtilaf edildiğini söylemektedir.

Toptaş'a göre, İmam Şafii'ye göre, 113 surenin başında bulunan besmeleler hem Kur'an'dandır, hem de o sureden bir ayettir. Hanefilere göre ise, sure başında bulunan besmeleler ayettir fakat sureden bir ayet değildir. Sadece sure aralarını ayırmak içindir. Malikilere göre, Neml Suresi 30. ayet hariç, 113 surenin başında bulunan besmeleler Kur'an'dan değildir. Bu bakımdan farz namazlarda okunan Fatiha ile başka surelerden önce besmele okunmaz.

Toptaş, Şafiiler, sure başlarındaki besmeleyi sureden saydığı için, namazda bismelenin okunmasını vacip kabul ederler. Hanefiler ise, sure başlarındaki besmeleyi sureden saymadıkları için Fatiha ve diğer surelerden önce bismelenin okunmasını sünnet kabul ederler, demektedir.

Sonuç olarak Toptaş, bismelenin âhkamı konusuna girmeden önce istiaze'nin hangi durumlarda kullanılacağını açıklamış, fakat istiaze kelimesinin izahını yapmamıştır. Rahman ve Rahim kelimelerini açıklamıştır. Ardından bismelenin hükmü ile ilgili mezhep imamlarının görüşlerine geçmiştir. Toptaş, bismelenin hükmünü açıklarken Tevbe Suresinin başında olmayan besmele hakkında herhangi bir açıklama yapmaması ise dikkat çekicidir. Yine Toptaş, Şafiiler, namazda besmele okunmasını "vacip kabul ederler" sözünün yerine "farz kabul ederler" demiş olsaydı daha uygun olurdu. Çünkü Şafiiler, hac ibadeti konusu hariç diğer konularda vacip kavramını farz ile aynı anlamda kullanırlar. Toptaş, tefsirinde, bismelenin âhkamını açıklarken kendi mezhep imamının düşüncesini vermekle kalmamış, diğer mezhep imamlarının düşüncelerini de aktarmıştır. Bu da tefsirine zenginlik katmasını sağlamıştır.

C. Kelam İlmi Yönüyle Şifa Tefsiri

Toptaş, tefsirinde itikadi mezhep imamlarına doğrudan isimleri zikrederek çok nadir yer vermiştir. Nahl Suresi'nde geçen, “*Kıyamet günü her ümmetten bir tanık çıkaracağız; sonra da inkâr etmiş olanların ne mazeretlerine izin verilecek, ne de Allah’ın hoşnutluğunu kazanacak amelleri işleme talepleri kabul edilecektir.*”⁴³⁹ âyetini açıklarken, kendisine hiç tebliğ ulaşmamış bir insanın, öldükten sonraki durumu ne olur sorusuna cevap aramış ve konu hakkında İmam Eş’ari (ö.324/935-36)⁴⁴⁰ ve İmam Maturidi (ö.333/944)⁴⁴¹,’nin düşüncelerini aktarmıştır. İmam Maturidi, ‘kendisine tebliğin ulaşmadığı kişi, kâinata bakıp, güneşin düzenli olarak ışık vermesi ve mevsimlerin birbiri ardından gelmesi gibi şeylerde aklını kullanır ve yaratıcının var olduğunu kabul ederse cennete gider’, demiştir. İmam Eş’ari ise ‘doğrudan cennete gider’ demiştir.⁴⁴²

Eş’ariyye mezhebinin ismini vermeden atıfta bulunması ile ilgili örnek şu şekildedir: Enbiya Suresi’nde geçen, “*Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kişileri Peygamberler olarak gönderdik*”⁴⁴³ O, İslam âlimlerinin bu âyete göre tüm peygamberlerin erkek olduğunu kabul etmesine karşın, bazı İslam âlimlerinin kadınların da peygamber olabileceğini öne sürdüğünü söylemiştir.⁴⁴⁴ Toptaş’ın burada bazı İslam âlimlerinden kastettiği Eş’arilerdir. Onlara göre, kadınlar da peygamber olabilir. Mesela, Asiye ve Meryem gibi kadınlar bu kategoridedir.⁴⁴⁵

Ehl-i Sünnet dışındaki mezhepler ile ilgili verilen örneklerde Toptaş mezhep adını belirtmeden Şia, Cebriyye, Mutezile mezheplerinin genel özellikleri üzerinden sadece atıf yapmakla yetinmiştir. Bu örnekler şu şekildedir:

⁴³⁹ Nahl 16/84. وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ.

⁴⁴⁰ Eş’ari; Eş’ariyye Mezhebi’nin kurucusudur. Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin soyundan gelmesi onun Eş’ari olarak bilinmesini sağlamıştır. Ehl-i sünnet akidesini geliştirip yayması açısından ona “Nâsirüddin” lakabıyla bilinir. (Abdurrahman Bedevî, **Mezâhibü’l-İslâmiyyîn**, Beyrut 1979, I, 487-568; Ömer Ferruh, **el-Fikrû’l-‘Arabî**, Beyrut 1386/1966, s. 155.)

⁴⁴¹ Mâtürîdî, müfessir ve fakih, Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusudur. Hayatı hakkında çok az bir bilgi vardır. Hanefi mezhebinin dört veya üçüncü kuşak âlimlerindendir. Te’vilâtü’l-Şur’ân adlı eseri sadece tefsir açısından değil fıkıh, kelam ve fıkıh usulü açısından da önemli bir yeri vardır. (Taşköprizâde, **Tabakâtü’l-fukahâ**, nşr. Ahmed Neyle, Musul 1954, s. 56, 63; İbn Kutluboğa, Tâcû’t-terâcim fî men şannefe mine’l-Hanefiyye (nşr. İbrâhim Sâlih, Beyrut 1412/1992, s. 59, 201-202)

⁴⁴² Toptaş, IV, 376. Toptaş bu konu ile ilgili bir kaynak vermemiştir.

⁴⁴³ Enbiya 21/7 وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

⁴⁴⁴ Toptaş, V, 118.

⁴⁴⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2003, Cilt: 34, ss. 260-261.

Örnek 1: Toptaş, Nisa Suresi'nde geçen, “Onlardan yararlanmanız karşılığında sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini (ücretini) veriniz”⁴⁴⁶ âyeti ile ilgili olarak, âyetteki ücret kelimesini mut’a nikâhı olarak fetva çıkaranların, yanlış yorum yaptıklarını söylemektedir. Sahabe ve Tabiun’un çoğunluğundan gelen rivayetlerde, bundan kastedilenin mihir olduğunu aktararak Şia⁴⁴⁷ mezhebine atıfta bulunmaktadır.⁴⁴⁸

Örnek 2: Toptaş, Bakara Suresi'nde geçen, “Allah kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinde kalın bir perde vardır”⁴⁴⁹ âyetini yorumlarken, “burada zahire göre cebrilik vardır”, demiştir. Aslında Toptaş burada Cebriyye⁴⁵⁰ mezhebine isim vermeden atıf yapmıştır. Toptaş, işin aslının öyle olmadığını, kulun kötülük yolunu istemesi ile Alah’ın o yolu açtığını beyan etmiştir.⁴⁵¹

Örnek 3: Toptaş, Kıyamet Suresi'nde geçen, “O gün bir kısım yüzler parıldayacaktır. Rablerine bakacaklar”⁴⁵² âyetini, kıyamet gününde Allah’ın görüleceğine bir kanıttır, diyerek Mu’tezile⁴⁵³ mezhebine açıkça mezhep ismi vermeden atıf yapmıştır. Çünkü bu mezhep Allah’ın ahrette görülmesi (Ru’yetullah) meselesinde Allah’ın ahrette görülemeyeceğini savunmuştur.⁴⁵⁴

Toptaş’ın, kelam konusuna giren bir tartışmayı tefsirine alarak kendi görüşünü belirtmesine örnek şu şekildedir: Araf Suresi'nde geçen, “Ayetlerimizi asılsız sayanlar ve kibirlenerek onlara uymaktan yüz çevirenlere gelince, işte onlar Cehennemliklerdir. Orada sonsuza dek kalacaklardır”⁴⁵⁵ âyetindeki ifadeyi kâfirler ebedi olarak kalmayacaktır, şeklinde yorumlamalarından dolayı eleştirir. Bu şekilde yorum yapanlar âyetle, cehennemlikler için خَالِدِينَ diyor, ancak “ebeden” demiyor;⁴⁵⁶ fakat

⁴⁴⁶ Nisa 4/24. فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَلَهُنَّ أَجُورُهُنَّ فَرِيضَةً

⁴⁴⁷ Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkmış Hz. Ali ve ehli beytinin halife olması gerektiğini savunan kişilerin birleştiği grubun ortak ismidir. (Mustafa Öz, “Şia”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010, Cilt: 39, ss. 111-114.)

⁴⁴⁸ Toptaş, II, 245.

⁴⁴⁹ Bakara 2/7. خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

⁴⁵⁰ Cebriyye; İnsanın kendisini bir iradesi olmadığını ve Allah’ın önceden belirlediği fiilleri yapmasının zorunlu olduğu düşüncesini benimseyen grubların ortak ismidir. (İrfan Abdülhamid, “Cebriyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt: 7, ss. 205-208.)

⁴⁵¹ Toptaş, I, 100.

⁴⁵² Kıyamet 75/22-23. وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ لِّى رَّبِّهَا نَاطِرَةٌ

⁴⁵³ Mu’tezile, itikadi konularda akla ve iradeye öncelik veren kelam mezhebidir. (İlyas Çelebi, “Mu’tezile”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt: 31, s. 391-401).

⁴⁵⁴ Selim Özarslan, **Mu’tezile: Basra ve Bağdat Mu’tezilileri ve Başlıca Görüşleri**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VII / 1, Haziran, 2003, Sivas, s. 178.

⁴⁵⁵ A’raf 7/36. وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

⁴⁵⁶ İbn Kayyim el Cevziyye (ö. 751/1350) tarafından ortaya atılmıştır. Günümüzde onu takip edenler ise Kadiyani Mevlana Muhammed Ali, Musa Bigiyef, Muhammed Esed, Mustafa Altundağ, **Kur’an’da Müşkil Bir Mesele: Cehennem Azabının Ebediliği**, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası, Mart 2007, s. 42, Bakü 2007.

cennetlikler için خَالِدُونَ diyor şeklindeki iddialarını eleştirir. Toptaş, Allah'ın merhametli olduğunu söylemek amacıyla onların bunu ortaya attıklarını ifade etmektedir. Toptaş, âyetlerin bu şekilde anlaşılmayacağına kanıt olarak da Ahzap 65⁴⁵⁷ ve Cin 23⁴⁵⁸ ayetlerini göstermiştir. ⁴⁵⁹

Sonuç olarak Toptaş, Mutezile, Cebriye, Şia ve Eş'ariyye mezheplerinin ismini değil sadece görüşlerini vermiştir. Bu mezheplerin kabul ettikleri düşünceyi âyetler çerçevesinde değerlendirmiştir. Kanaatimizce Toptaş, mezhep isimleri vermek istememesinin sebebi, bu mezhepler arasındaki tartışmaların İslam tarihini bir hayli meşgul etmesidir. Bu bakımdan Toptaş, bu tür ihtilaflı konulara özellikle girmek istemediğini gözlemledik. Ayrıca Toptaş'ın kendi kelami görüşünü açıkça belirten bir açıklamaya da rastlamadık. Ancak fıkıh bölümünde izah ettiğimiz gibi Toptaş Hanefi mezhebinin görüşünü kabul etmektedir. Fıkıhta Hanefi mezhebini kabul edenler itikatta maturidi mezhebine bağlıdır. ⁴⁶⁰ Bu bakımdan kanaatimizce Toptaş, kelimadan Maturidiyye mezhebini kabul etmektedir.

D- Tasavvuf İlmî Yönüyle Şîfa Tefsiri

Mahmut Toptaş tasavvuf düşüncesini benimseyen bir insan olmasına rağmen tefsirinde tasavvufa ait özel bir yer açmamış, zaman zaman tasavvufi düşünce ile ilgili bir takım terimlerden ve bazı mutasavvıfların örnekliklerinden bahsetmiştir. “İhsan, Tasavvuf ve Tarikatlar” adlı eserinde tasavvuf ehlinin toplumu ilim, ibadet ve sanatta insanları yönlendiren kişiler olduklarını, cihad zamanında ise mücahitlik vazifesine soyunmaları gerektiğini ifade etmiştir. Haçlı Seferleri sırasında cephede en ön safta olanların mutasavvıflar olduğunu ifade etmiş, sulh anında tesbih çeken tasavvuf ehlinin söz konusu cihad olduğunda harb meydanında en önde gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Her sahabenin hem fıkıhçı, hem müfessir ve hem de mutasavvıf olduğunu iddia etmiştir. Yine, klasik tasavvufi kabulü öne sürerek bütün tasavvufi ekolleri köken olarak Hz. Ebubekir veya Hz. Ali (R.A.)'ye oradan da Hz. Peygamber

⁴⁵⁷ Ahzap 33/65. خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجْدُونَ فِيهَا وَلِئًا وَلَا نَصِيرًا

⁴⁵⁸ Cin 72/ 23. إِنْ لَا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

⁴⁵⁹ Toptaş, III, 206-207.

⁴⁶⁰ İmam Maturidi, Ebu Hanife'nin akaid ile ilgili kaidelerini geliştirdiği için bazı âlimler, Maturidiliği, Hanefiliğin devamı olarak görmüşlerdir. (Subkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi, **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţţah M. el-Hulv, Kahire 1385/1965).

(S.A.S.)'e bağlamıştır.⁴⁶¹ Toptaş, tefsirinin önsözünde, selef ile sufilerin arasındaki ihtilafın kullandıkları kelimelerde olduğunu özde ise ihtilaf olmadığını belirtmiştir.⁴⁶²

Biz burada Toptaş'ın tefsirinde; kalb, ruh, heva ve nefis, tevbe, zikir, teşbih, şükür ve hamd, takva, havf ve reca, sabır, tevekkül, uzlet, veli, rabita, ihsan, kelimelerine bakış açısını inceleyeceğiz:

1. Kalb

Lugatta, (k-l-b maddesi) قَلْبُ الشَّيْءِ “Bir şeyin kalbi, onun bir biçimden başka bir biçime döndürülmesi demektir; elbisenin kalbi, insanın kalbi gibi. Bu, insanın kendi yolundan alıkonması/çevrilmesi anlamına gelir.”⁴⁶³

Toptaş kalbi, gönül olarak ifade etmiştir. Gönlü de bir aynaya benzeten Toptaş'a göre kalbin takva ve salih amel ile parlatılması durumunda artık en küçük bir tozun dahi üzerinde görüleceği ve kötü ile iyinin bu şekilde birbirinden ayrılacağı bir hale geleceğini belirtir. Kötülük bu kalpte barınmaz, rahatsız olur. Bu kalbi de ancak Mü'minler taşıyabilir. Kâfirlerde ise, bu tarz bir gönül bulunmaz. Mü'minler bu makama erişince iletişim araçlarına dahi gereksinim duymaksızın bir bütün olarak kalp ile birlikte ortak hareket ederler.⁴⁶⁴ Gönül gözü kör olanlardan da bahseden Toptaş, onların gördüğü şeylerin dünyalık zevklerden başkası olmadığını ve bunun da geçici olduğunu ifade etmektedir. Fakat asıl görülmesi gereken şey insanın yaratıcısıdır. Oysa kâfirler sadece yaratılanları görmekle yetinirler.⁴⁶⁵

Toptaş, kalp/gönül için ayna tabirini kullanır. Kalp de tıpkı ayna gibi temiz tutulmalı, her zaman parlatılmalıdır. Kalbi parlatmanın yolu da güzel ameller ile mümkün olur. Kalbin kirletilmesi ise kötü ameller sayesinde gerçekleşir. Toptaş, kötü amellerin aynadaki tozların görüntüyü bozduğu gibi insanların gönüllerini de kirletip bozduğunu ifade eder. Bir hadiste “*Kul günaha girdiğinde kalbinde siyah bir leke oluşur. Kul günahattan dönüp bağışlanmayı dilediğinde bu leke yok olur. Şayet kul tevbe etmez ve günah işlemeyi sürdürürse bu siyah nokta büyüyüp kişinin tüm kalbini*

⁴⁶¹ Mahmut Toptaş, **İhsan, Tasavvuf ve Tarikatlar**, Cantaş Yayınları, No: 5, İstanbul ths, ss. 47-50.

⁴⁶² Toptaş, I, 16.

⁴⁶³ Halil b. Ahmed, Cilt: V, ss. 170-172; Rağıb el-İsfahani, s. 411; İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânu'l-Arab**, Daru Sadr, Beyrut, 1955, I, 685-687.

⁴⁶⁴ Toptaş, III, 287.

⁴⁶⁵ Toptaş, IV, 440.

kuşatır.”⁴⁶⁶ İşte Allah’ın “*Doğrusu, onların yaptıkları kalplerini kuşatıp karartmıştır*”⁴⁶⁷ âyetinde ifade ettiği kararırma ve pas tutma budur.”

2. Ruh

Lugatta, (r-v-h maddesi) رُوح ve رُوح temelde birdirler; ama رُوح nefse ad yapılmıştır. Çünkü nefis ruhun bir kısmıdır. Bu da, aynen insanın hayvan diye adlandırılması gibi nevin ve cinsin ismi ile adlandırılmasıdır. Ruh; yaşamın, eylemin, menfaat kazanmanın ve zararları uzaklaştırmanın kendisiyle oluşan kısmına ad olmuştur.”⁴⁶⁸

İsra Suresi’nde geçen, “*Sana ruhtan sual ediyorlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindedir. Size ilimden çok az bir şey verilmiştir.*”⁴⁶⁹ Toptaş, Hz. Muhammed’e ruh hakkında sorulunca bu ayetin indiğini söylemiştir. Toptaş’a göre ruh, insanın bedenine canlılık veren ve topraktan yaratılmış bedene duygu veren şeydir. İnsan anne rahminde küçük bir nutfe iken dünyaya geldikten sonra topraktan aldığı besinlerle büyümektedir. Beden topraktan yaratıldığı için toprağa bağımlıdır. Ruh Allah’tan geldiği için ruhun gıdası da Allah’tandır. Allah ruhun gıdasını en iyi bilir ve bu bakımdan da ona rehber olarak Kur’an’ı ve ondan önce diğer kitapları göndermiştir. Ruhumuz aslında yere göğe sığmaz; her şeyden çabuk bıkar; bulduğu ve gördüğü her şeyden çabucak sıkılır. Hep daha iyisini ve güzelini ister. Farklı yerlere bambaşka âlemlere gitmek için çırpınır; çünkü aradığı bu dünyada bulunmaz. Aslında o cenneti arzular. Kâinat onun için yaratılmıştır. O kâinatın en güzel misafiridir. Yerin, göğün taşıyamadığı Kur’an insan için indirilmiştir. İnsanın içindeki potansiyeli hayırlı yerlere akıtması için indirilmiştir. İnsan İslâm’ı kabullenebilecek fitratta yaratılmıştır. Allah, kendi icat ettiği kanunlara diğer insanların uyması için onları zorlayan tağutlarla savaşılmamasını ister. Ruhumuzu terbiye edersek o zaman her iki dünyanın nimetlerinden faydalanmamız mümkün olur. Beden içinde yaşayan ruh gidince o sahip olduğunu sandığımız beden toz gibi etrafa dağılır. Ruh Allah’ın emrindedir ve onu dilediği zaman çekip alır. Ruh hakkında insanın bilgisi çok azdır.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Müslim, İman 231; Tirmizi, Tefsir 75

⁴⁶⁷ Mutaffin 83/14. كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

⁴⁶⁸ Halil b. Ahmed, Cilt: 3, s. 291; Rağıb el- İsfahani, s. 205; İbn Manzur, II, 462.

⁴⁶⁹ İsra 17/85 وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

⁴⁷⁰ Toptaş, IV, 448-449.

Secde Suresi'nde yaratıcının ruha canlılık kazandırdığını ifade eder; “*Sonra onu düzenledi ve ona ruhundan üflledi. Size kulaklar, gözler ve yürekler meydana getirdi. Ne az şükrediyorsunuz.*”⁴⁷¹ Toptaş bu ayetin tefsirinde ruhun gıdasını açıklar; insan bedeni için yemek, içmek nasıl gerekli bir ihtiyaç ise ruh için gerekli olan en önemli gereksinim de imandır. İman Rabbini tanımak ve ona hamd etmektir. Çünkü daha henüz yaratıcısını tanımamış, kabul etmemiş nice insanlar vardır. Allah’ı tanımak, bilmek insan için en güzel nimettir. Akademik olarak yüksek mevkileri işgal etmiş fakat Rabbini henüz tanıyamamış birçok insan vardır. Bu bakımdan iman nimetine kavuşmuş, Rabbini tanımış her insan dünyanın en mutlu insanıdır. Allah’ın insana verdiği nimetler saymakla bitmez; bundan dolayı ona çokça şükür etmek gerekir.⁴⁷²

Sonuç olarak Toptaş ruhun bedene canlılık veren bir varlık olduğunu belirtir. Bedenin ihtiyacı yemek, içmek; ruhun gıdası ise imandır. Toptaş’ın ruhun mahiyeti hakkında herhangi bir görüş ileri sürmemiş olma sebebini, ayette de belirtildiği gibi bu konu hakkında bilgi sahibi olmamıza izin verilmemiş olmasına bağlamaktayız.

3. Heva ve Nefs

Lugatta heva, (h-v-y maddesi) “İnsanın gönülden şehvete meyletmesine هَوَى dendiği gibi, şehvete meyleden gönle de bu isim verilmiştir. Onun bu ismi almasının nedeni, dünyada hevanın peşine takılanı her tür felakete, ahirette ise, Hâviye’ye sürüklemesidir.”⁴⁷³

Lugatta nefis⁴⁷⁴, (n-f-s maddesi) نَفْس: şu ayetlerde ruh anlamındadır: “*Ruhunuzu teslim edin.*”⁴⁷⁵ “*Bilin ki Allah nefslerinizde olanları bilmektedir.*”⁴⁷⁶

Toptaş, Casiye Suresi’nde geçen, “*Hevasını kendisine ilah edineni gördün mü?*”⁴⁷⁷ âyetini açıklarken mü’mini Allah’tan uzaklaştıran her şey hevadır, demektedir. Daha sonra da heva kapsamına giren şeylerin neler olduğundan bahseder. Korku, sevgi, aile, arkadaş, iş, makam ve mevki olarak hepsi içine girer. Peygamber döneminde de insanları Allah’a kulluğa değil de insana kulluk etmeye çağırانlar vardı.

⁴⁷¹ Secde 32/9. ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ.

⁴⁷² Toptaş, VI, 209.

⁴⁷³ Rağıb el-İsfahani, s. 548; Halil b. Ahmed, Cilt: 4, s. 104.

⁴⁷⁴ Rağıb el-İsfahani, s. 501.

⁴⁷⁵ En’am 6/93. أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ.

⁴⁷⁶ Bakara 2/235. أَلَمْ يَكُنْ لَهُ الْإِلَهَ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ.

⁴⁷⁷ Casiye, 45/23. أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ.

Fakat müminlere Allah'ın dışındakilere kulluk yapmak yasaklandı. İşte bu çağırdıkları tüm şeylere ve vahyin karşısına dikilen her şeye heva denilebilir. Hiçbir şeye inanmadığı halde ateistler de bilerek ya da bilmeyerek kendi hevâsını veya başkasının hevâsını ilah edinmiştir.⁴⁷⁸ O, Maide Suresi'nde geçen, “*Ey kitap ehli, haksız yere hududu çiğnemeyin. Daha evvel sapıtan, birçoğunu saptıran ve doğru yoldan ayrılan toplumun hevasına uymayın*”⁴⁷⁹ âyetinde doğru yoldan sapıttıran kimselerin ilah olarak insanın karşısına dikilebileceği uyarısını yapar. Diğer insanlardan farksızdırlar, kendilerine dahi faydaları yoktur ve ölümlüdürler. Ayet, Allah'ın kanunlarını çiğneyip, kendi kanunlarına uymaya çağırdıklarında onlara uyulmaması gerektiği üzerine kitap sahiplerini ikaz etmektedir. Toptaş, insanı Allah'tan uzak tutan her şey demek suretiyle âlimlerin yaptığı heva tarifine yer vermiştir. Toptaş, Allah'ın emrinin tersini isteyen kanun koyucuların amaçlarına işaret etmiştir. Amaçları, kendilerinin sapıttıkları gibi başkalarının da sapıtmasıdır. Üstelik bu saptırıcılar, diğerlerini Allah'ın emrine itaatten uzaklaştırıp kendi emrine itaat eden kişiler haline getirmek amacındadırlar.⁴⁸⁰

Kıyamet Suresi'nde “*Kınayan nefse yemin ederim ki*”⁴⁸¹ âyetinin açıklamasında Toptaş, bu âyette geçen nefsin adı, nefs-i levvame'dir, demiştir. Daha sonra nefsin çeşitlerini şu şekilde vermiştir: 1- *Nefs-i levvâme*; insanın vicdanı 2- *Nefs-i emmâre*; insana kötülük aşılayan nefs 3- *Nefs-i mutmainne*; yaptığı güzel amellerle tatmin olmuş nefs 4- *Nefs-i merziyye* ve *nefs-i raziye*; nefsi mutmainne içindedir.⁴⁸²

Sonuç olarak, heva ancak Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmeye çalışan takva sahiplerinin elinde kontrol altına alınabilir. Allah'a iyi niyetle yaklaşan bir kul ancak Allah'ın yardımıyla nefsinin dizginleyebilir. Nefs güzel terbiye edilebilirse, ancak o zaman hevanın emri altına girmez ve oyuncak haline gelmez. Nefs ile heva arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Mümin kul bu ilişkiden zararlı çıkmaz. Kâfir ise bu ilişkiden hem dünya hem ahiret açısından felakete sürüklenecek kadar zararlı çıkar. Kur'an ayetlerinin bize vermiş olduğu mesaj hep bu yöndedir. Peygamberimizin, bu konuda söylediği şu hadis konuyu özetler mahiyettedir: “*Akıllı kişi, nefis muhasebesi*

⁴⁷⁸ Toptaş, VII, 129.

⁴⁷⁹ Maide, 5/77 قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَصْلُوا كَثِيرًا مِنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

⁴⁸⁰ Toptaş, II, 455-456.

⁴⁸¹ Kıyamet 75/2 وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ

⁴⁸² Toptaş, VIII, 114.

yapan ve ahiret için çalışandır. Âciz olan da, nefsini arzularının peşine takıp Allah'tan temennide bulunandır.”⁴⁸³

Toptaş'ın, kitabının konular fihristinde diğer konularla ilgili başlık açmasına rağmen nefis konusu ile ilgili bir başlık açmaması dikkat çekicidir. Başlık açılmadığı için bizde araştırmamıza nefis konusunun işlendiği ayetler yoluyla devam ettik. Bulmuş olduğumuz aşağıdaki ayetten başka detaylı bir bilgiye rastlamadık. Bu bakımdan sadece burada yapmış olduğu açıklama ile yetinmek zorunda kaldık.

4. Tevbe

Lugatta tevbe, (t-v-b maddesi) تَوْب “en güzel biçimde günahı bırakmak”tır. Özür dilemenin en etkili yöntemi budur. Özür beyan etmenin üç biçimi vardır. İlki, özür dileyenin söz konusu eylemi yapmadığını beyan etmesidir. İkincisi, eylemi yapma nedenini belirtmesidir. Üçüncüsü, eylemi yaptığını ve bu eylemin kötü bir şey olduğunu ifade ederek artık ondan vazgeçtiğini ifade etmesidir. İşte bu sonuncusuna tevbe adı verilir.”⁴⁸⁴

Toptaş'a göre, tevbe, ‘pişmanlık ateşiyle günahı yakmak, bir daha aynı günahı işlememeye karar vermek’dir; ‘yıkıldığını yapmak’⁴⁸⁵ Toptaş, tevbeyi kişinin derin bir pişmanlık ve tekrar yapmamak kararı içinde kalbine inen günahı tevbenin verdiği ateşle yakmak olarak tarif etmektedir. Bakara Suresi’ndeki, “*Derken Âdem, Rabbinden kelimeler aldı. Allah da onun tevbesini kabul etti. Şüphesiz tevbeleri kabul eden ve esirgeyen O’dur.*”⁴⁸⁶ âyetinden anlaşıldığına göre emir ve yasaklar daha cennette başlamıştır. Bu bakımdan da Toptaş; ayeti, yasaklar çiğnendiği vakit Âdem peygamber Allah’tan öğrendiği kelimeler ile nasıl tevbe etmişse öyle tevbe edilmesi gerektiği şeklinde tefsir eder.⁴⁸⁷ “*Bundan sonra tevbe edip nefislerini düzeltenler müstesna. Çünkü şüphesiz Allah çok bağışlayandır, merhamet edendir*”⁴⁸⁸ ayetine göre, hayatı boyunca yanlışlar yapmış, birçok kişinin işini bozmuş, onun bunun hakkını gasp etmiş olan bir kişinin sadece dil ile yaptığı tevbesi kabul olmaz. Henüz hayatta iken yaptığı ve bozduğu işleri düzeltmesi gerekir. İşte o zaman tevbesi gerçek

⁴⁸³ Tirmizi, Kıyamet 26.

⁴⁸⁴ Rağıb el-İsfahani, s. 76; Halil b. Ahmed, VIII, 138; İbn Manzur, II, 233.

⁴⁸⁵ Toptaş, I, 126.

⁴⁸⁶ Bakara 2/37 فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

⁴⁸⁷ Toptaş, I, 125-126.

⁴⁸⁸ Ali İmran 3/89 إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

anlamda kabul olur.⁴⁸⁹ Nisa Suresi'nde geçen, *“Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz, muhakkak Allah affedicidir. Her şeye gücü yetendir”*⁴⁹⁰ ayetinin tefsirinde, gücü yettiği halde affetmenin ne kadar güzel bir ifade olduğuna dikkat çekiyor. Zira gücü elinde iken, intikam almak için fırsatı eline geçtiği halde o kişi intikam almaktan vazgeçer ve affederse övülmesi gereken bir hareket yapmış olur. İşte Allah böyle yapıyor ve insandan da bunu bekliyor.⁴⁹¹ *“Rabbini hemen hamd ile tesbih et ve ona istiğfar et. O tevbeleri kabul edendir.”*⁴⁹² Toptaş'a göre Allah, Müslümanlara fetih nasip olunca nasıl davranacağı öğretmiştir. Müslüman ister fetih gerçekleştirsın, ister başka büyük işler başarsın ilk yapması gereken şükretmek ve arkasından da tevbe etmektir. Çünkü gücü veren Allah'tır. Zafer veren, işlerin başarısını sağlayan Allah'tır. Kişi bunu kendisi yapmış gibi görmemeli ve eksikliğini kusurunu itiraf ederek tevbe cihetine gitmelidir. Bayram sarhoşluğu içinde olmamalıdır. Hristiyanların yaptığı gibi etrafı yakıp yıkmamalıdır. Bu konuda Peygamberlerin davrandığı gibi davranmak gerekir.⁴⁹³ Nasr Suresi, *“Rabbimize istiğfar edin; sonra ona tevbe edin. Şüphesiz benim Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir.”*⁴⁹⁴ Toptaş bu âyeti, “Rabbimize istiğfar edin” emri ile “sonra tevbe edin” emirlerini birleştirerek açıklamıştır. Açıklamasında ise, hem geçmişteki günahlara tevbe edilmesi hem de yapılan günahlardan vazgeçilmesi ifadesine yer verdikten sonra Tahrim Suresi'nde geçen ayetin⁴⁹⁵ nâsûh tevbesi yapın emrini ifade ettiğini söyleyerek konuyu nâsûh tevbesine getirmiştir. Toptaş daha sonra nâsûh'un kelime manasının Arapça karşılığının “yamamak” olduğunu ifade etmiştir. Kelimenin ise, günah ile yırtılmış olan hayâ damarınızı tevbe ile dikin, kapatın anlamı içerdiğini belirtmiştir. Toptaş, tevbe öyle olmalıdır ki tüm beden tevbeye katılmalı hücrelere kadar hissetmeli, bir daha yapmamak için de çaba göstermeli, hatasını kusurunu bilerek yapmalıdır. Gerçek tevbe işte böyle olmalıdır, diyerek nasuh tevbesine bir yorum eklemiştir.⁴⁹⁶

Sonuç olarak, Toptaş'a göre, müslümanın, üzerine başka kişilerin kul hakkı bulaşmış olan günahları sadece dil ile tevbe ederek gidermesi yeterli değildir. Ayrıca kişilerin haklarını da gasp ettiğinden, aldığı hakları hak sahiplerine iade etmek için

⁴⁸⁹ Toptaş, II, 87-88.

⁴⁹⁰ Nisa 4/149 *إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا قَدِيرًا*

⁴⁹¹ Toptaş, II, 362.

⁴⁹² Nasr 10/3 *فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا*

⁴⁹³ Toptaş, VIII, 404-405.

⁴⁹⁴ Hud, 11/90. *وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَجِيمٌ وَذُوْدٌ*

⁴⁹⁵ Tahrim, 66/8. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا*

⁴⁹⁶ Toptaş, IV, 90-91.

çaba göstermesi gerektiğini, ancak ondan sonra yapılan tevbenin makbul hale geleceğini ifade etmiştir. Toptaş, tefsirinde nasuh tevbesine de değinmiştir. Nasuh tevbesini, bir daha geri dönmeyecek şekilde tevbe etmek olarak açıklamıştır. Müslümanın her zaman, her an ve her durumda tevbe etmesi gerektiğini, tevbenin sadece günah işlendiği zaman yapılan bir eylem olmadığını ve kişinin sürekli tevbe ederek kusurlu bir kul olduğunu bilmesi ve Allah'ın önünde daima küçük ve aciz olduğunu hatırlaması gerektiğini söylemiştir.

5. Zikir

Lugatta, (z-k-r maddesi) ذِكر: “Kimi zaman bu kelimeyle, insanın elde ettiği bilgileri kendisiyle koruyabildiği nefsin bir durumu kastedilir. Tıpkı حفظ kelimesi gibi; fakat حفظ bilginin elde edilmesi, ذِكر ise söz konusu bilginin akla getirilmesi anlamında kullanılır. Kimi zaman da onunla, bir şeyin kalbe gelmesi veya söylenen söz kastedilir. Bundan dolayı zikir'in iki kısma ayrıldığı söylenmektedir. Kalb ile zikir, dil ile zikir. Bunların her biri ikiye ayrılır. Unutulan şeyi zikretmek/hatırlamak; unutulan şeyi değil de hafızada varolmaya devam edeni zikretmektir.”⁴⁹⁷

Tarikatta zikredilecek kelime önemlidir ve her tarikatte zikir birbirinden farklı yapılır. Bu kelimeler Allah'ın zatına, sıfatına işaret eden isimler olduğu gibi zamir olarak kullanılan isimler de olabilir. Örneğin: Bunlar, ente, ene, hüve gibi zamirlerdir olup Kur'an'da geçmektedir.⁴⁹⁸

Bakara Suresi'nde geçen “O halde Beni anın, ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin”⁴⁹⁹ ayetinin tefsirinde, zikrin, kalp, dil ve beden olmak üzere üç çeşit olduğundan bahsetmiştir. Toptaş'a göre, yola çıkıldığı zaman dil ve kalple zikretmek ağzın boş durmasından daha iyidir. Fakat asıl zikir Allah'ın emir ve yasaklarına riayet edilmesidir. Toptaş, âyette kullanılan zikrin dar manada anlaşılmaması gerektiğini, zikrin dille, kalple ve bedenle yapılabileceğini ifade etmiştir. Allah adının dil ile anılması zikrin dil ile yapılmasıdır. Allah sevgisi ve muhabbetinin kalpte bulunması kalbî zikirdir. Allah'ı zikrin bedenle ifa edilme şekli

⁴⁹⁷ Halil b. Ahmed, Cilt: 5, s. 292; Rağıb el-İsfahani, s. 179.

⁴⁹⁸ Ahmet Yıldırım, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 2. Baskı, Yayın No: 289, İlmi Eserler Serisi: 61, Ankara, 2009 s. 347.

⁴⁹⁹ Bakara 2/152 فَادْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُون

namazdır. Zikir kelimesi bahsi geçen ayette Allah'ı hatırlamak anlamındadır. Bunu tesbih aleti ile yapılan zikir olarak anlamak ise bir eksiklikler.⁵⁰⁰

Toptaş, Nahl Suresi'nde geçen "*Bilmiyorsanız zikir ehline sorun*"⁵⁰¹ ayetinin bazı tasavvuf ehline yanlış anlaşıldığını ifade eder. Bazı sufilere fıkı öğrenmeden tasavvuf düşüncesinin içinde yer aldıklarını, oysa bunun bir hata olduğunu belirtir. Dolayısıyla bu ayeti yorumlarken zikir ehli olarak kastedilenin bilgiden yoksun mutasavvıf değil, Kur'an'ın bilgisidir. Burada zikirden kastedilen şey Kur'an'dır. Bilgi için başvurulacak kaynak Allah'ın Kitabı'dır.⁵⁰² Kuran'ın zikir olarak kullanıldığı bir başka örnek de Hicr Suresi'dir. "*Ve derler ki: Ey kendisine zikir indirilen sen gerçekten de delisin.*"⁵⁰³ ayetindeki zikir'den kasıt da Kur'an'ın kendisidir. Allah'ı hatırlattığı için Kur'an'a *ez-zikir* denmiştir.⁵⁰⁴

Toptaş zikir kelimesinin namaz anlamında kullanılmasına örnek olarak da Cuma Suresi'ndeki ayeti delil gösterir; "*Namaz kılındığı zaman yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfindan arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*"⁵⁰⁵ Hülase, Toptaş'a göre bu ayette, Allah'ı zikretmek şu manalara gelmektedir:

- a- Allah Allah, La ilahe İllallah demektir.
- b- Farz namaza ilaveten nafil namaz kılmaktır.
- c- Kur'an okumaktır.
- d- Ticareti İslami kurallara uygun olarak yapmaktır.
- e- İnsani ilişkileri İslami kurallara uygun olarak gerçekleştirmektir. Bunları yapan Müslümanların yirmi dört saati zikirdir.⁵⁰⁶

Sonuç olarak, Toptaş, zikir ile ilgili ayetleri yorumlarken, zikrin manasını sadece dil ile Allah'ı anmak için kelime tekrarı şeklinde dar bir mana içine hapsedmemiştir. Zikri, hayatın her alanına yaymıştır. Bu bakımdan salih amel işleyenleri de zikredenler olarak tanımlayarak manasını genişletmiştir. Tasavvufçuların kelime tekrarı olarak tanımladıkları dar mana ile Toptaş'ın ortaya koyduğu geniş mana birbirinden ayrılmıştır. "*Bir cemaat oturup Allah'ı zikrederse,*

⁵⁰⁰ Toptaş, I, 294.

⁵⁰¹ Nahl 16/43 *وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ*

⁵⁰² Toptaş, IV, 349.

⁵⁰³ Hicr 15/6 *وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ*

⁵⁰⁴ Toptaş, IV, 275-276.

⁵⁰⁵ Cuma 62/10 *فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ*

⁵⁰⁶ Toptaş, VII, 495.

mutlaka melekler etraflarını sarar, Allah'ın rahmeti onları bürür, üstlerine sekine iner ve Allah onları yanında bulunan (büyük melekler)lere anar" ⁵⁰⁷ hadisine göre toplanılacak yer tamamen kişilerin arzusuna bırakılmıştır. Evler, mescidler, medreseler, kırlar, dükkânlar vb. olabilir. Yine hadiste geçen zikir kelimesi, sadece Kur'an okunan, tesbihat yapılan yerler olarak anlaşılmamalı ve buna ilaveten sohbet, ilim gibi faydalı şeyler yapılan yerler olarak da anlaşılmalıdır. ⁵⁰⁸ Bu bakımdan Toptaş'ın verdiği kapsamlı açıklama akla ve mantığa daha uygun gelmektedir.

6. Tesbih

Lugatta, (s-b-h maddesi), سَبَّحَ: “Suda veya havada hızla gitmektir. Bu kökten, سَبَّحَ سَبَّحًا وَسَبَّاحَةً “yüzdükçe yüzdü” denir. تَسْبِيح yüce Allah'ı tenzih etmektir. Asıl anlamı Yüce Allah'a ibadet etmede hızlı hareket etmektir”. ⁵⁰⁹

Hadid Suresi'nde, “*Göklerde ve yerde her ne varsa Allah'ı tesbih etmektedir.*”⁵¹⁰ Toptaş'a göre, bu ayette yusebbihu kelimesinin kullanılmasından, yani *tesbih etmektedir* ifadesinden, içinde bulunulan an, geçmiş ve gelecek olarak tüm zamanları içinde barındırdığı anlaşılmaktadır. O, yaratılmışların hepsinin Allah'ın sıfatlarının ve esmasının kusursuz olduğunu bilerek tesbih ettiğini söylemektedir. Tesbih etmek Allah'ı tüm sıfatlarıyla eksiksiz ve mükemmel olarak kabul etmek anlamındadır. Toptaş, mü'minlerde namazlarda ve namazlardan sonra 33 kere “sübhane rabbiyel-azim”, “sübhane rabbiyel-ala” demektedir. İnsan bu tesbihi kendini kusurlu bir kul olduğunun farkında olarak yapmaktadır. Tüm kâinattaki diğer varlıklarda bunu bilerek tesbih eder ama onlar hal dili ile ikrar ederler, demiştir. ⁵¹¹

Toptaş, Enbiya Suresi'nde geçen, “*Onun (Yunus'un) duasını kabul ettik ve onu gamdan kurtardık*”⁵¹² ayetini anlatırken, burada Yunus Peygamber'in yaptığı tesbih ile kurtulduğundan bahsetmiştir. Ona göre, karanlıklar içindeki Yunus'un “*La ilahe illa ente sübhaneke inni küntü minez zalimiyn*” sözleriyle kurtulduğu gibi bizim de bu sözleri kalpten söylememiz ve küfrün karanlığı içinde olan tüm insanlara da bunu duyurmamız kurtuluşumuzu sağlayacaktır. Toptaş, burada küfrün hâkim olduğu

⁵⁰⁷ Müslim, Zikr 39, Tirmizi, Da'avât 7.

⁵⁰⁸ İbrahim Canan'ın görüşü belirtilmiştir. İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, ths: İsmail Karakaya-Ömer Parlak-Ahmet Tülek, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, 1. Baskı, Cilt: 7, ss. 199-200.

⁵⁰⁹ Halil b. Ahmed, Cilt: 3, s.151-152; Rağıb el-İsfahani, s.221.

⁵¹⁰ Hadid 57/1. سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

⁵¹¹ Toptaş, VII, 363.

⁵¹² Enbiya 21/88. فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ

yerlerde insanların karanlıkta olduğu benzetmesini yaparak, bu karanlığın sürmesinin ise, Müslümanların kendi kusurlarından kaynaklandığını ileri sürerek özeleştiri yapar. Tıpkı karanlığın içinde kalmasının Yunus’un kendi kusuru olduğu gibi bugün dünya genelindeki mevcut başarısız halin de inananların kendi kusurları olduğunu ifade etmiştir.⁵¹³

Sonuç olarak Toptaş, tüm kâinattaki canlı ve cansızların, Allah’ı farklı dillerle ve farklı şekillerle tesbih ettiğini dile getirmiştir. Toptaş’ın zikir bölümünde yaptığı geniş kapsamlı tanım, tesbih bölümüne gelince biraz daha dar bir tanıma dönüşmüştür. Tesbih kelimesinin içindeki dar mana Toptaş’ın tanımını sadece Allah’ı anmaktan başka bir manaya gelmemek üzere daraltmak zorunda bırakmıştır. Çünkü ayette geçen Yunus peygamberin, bir kelimenin çokça tekrar ederek Rabbinin merhametini kazanması açısından bakıldığında, tesbih kelimesi anlam olarak zaten tasavvuf ehlinin zikir kelimesinden anladıkları mana olan bir kelimeyi sürekli tekrar etmeyi çağrıştırmaktadır.

7. Şükür ve Hamd

Lugatta, şükür (ş-k-r maddesi) شُكْر “Nimeti tasavvur edip onu göstermektir. شُكْر kelimesinin, keşf/ortaya çıkarmak anlamındaki كَشْر den dönüştüğü söylenmektedir. Onun karşıtı, nimeti unutmak ve onu gizlemek anlamındaki كَفْر kavramıdır.”⁵¹⁴

Lugatte hamd (h-m-d maddesi) “Yüce Allah’a حَمْد (hamd) etmek: O’nu erdemlerinden dolayı övmektir. Bu methetmekten daha özel, şükürden daha geneldir.”⁵¹⁵

Toptaş, Nahl Suresi’nde geçen, “Siz hiçbir şey bilmezken Allah sizi annelerinizin karınlarından çıkardı. Sizin için kulaklar, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz”⁵¹⁶ ayetlerini yorumlarken yüce Allah’ın bizlere verdiği nimetleri hatırlattığını söyler. Allah bizlere kâinatın mükemmelliğini görmek için gözler, kâinattaki sesleri işitmek için kulaklar ve tüm güzellikleri ayrıca hissedebilmek için de kalpler vermiştir. Aslında nimetleri görmekten kasıt nimetlerin ardındaki varlığı görmektir; nimetleri yaratana görmektir. Şükür nimetler içindir fakat asıl aranması

⁵¹³ Toptaş, V, 182.

⁵¹⁴ Halil b. Ahmed, Cilt: 5, s. 292; Rağıb el-İsfahani, s. 265.

⁵¹⁵ Halil b. Ahmed, Cilt: 3, s. 188-189; Rağıb el-İsfahani, s. 131.

⁵¹⁶ Nahl 16/78. وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِّنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ.

gereken o muazzam güzellikleri gören gözün o yüce yaratıcıyı gönül gözüyle görebilmesidir.⁵¹⁷ İbrahim Suresi’nde geçen, “*Eğer şükrederseniz bende nimetimi artıracam. Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz azabım şiddetlidir*”⁵¹⁸ ayetinde Toptaş’a göre, burada şükredilen nimetin artırılmasından her şey kastedilmektedir. Toptaş, nimetlerin kapsamından söz ederken başta iman olmak üzere, sağlık, servet, ibadet, rızık, hatta İslâm devleti gibi örneklerden söz eder. Sebe Suresi’nde geçen, “*Hamd, göklerde ve yerde olanların hepsi kendisine ait olan Allah’a aittir. Hamd, ahirette de ona aittir.*”⁵¹⁹ âyetiyle ilgili olarak şunları ifade eder: Hamd kelimesi her ne kadar övmek olarak tercüme edilse de bunun tam karşılığı değildir. Hamd övgüsünü sadece her şeye gücü yeten ve yoktan var edebilen hak eder. İnsanların yaptığı eserler ise Allah’ın onları bu eserleri yapacak şekilde donatmış olması sayesinde; kendilerinde olan özellikler dolayısıyla değildir. Bu bakımdan övgü yalnız Allah’ın olmalıdır.⁵²⁰

Sonuç olarak kul hem farz hem de nafilelerle şükrünü yapabilir. Şükür, nimete vesile olana değil asıl verene yapılmalıdır. Cahil şükür etmez ancak ilim sahibi kişi şükür eder. Tasavvufta şükür, varılan son derecedir. Şükreden kula Rabbinden hediye olarak nimetin artırılması ve cennetler vardır. Allah’ın kullarının şükrüne ihtiyacı yoktur.⁵²¹ Toptaş, benzer şekilde, gerçek şükrün Allah’a yapılan şükür olduğunu söyleyerek aslında diğer varlıklara da şükrün yapılabileceğini ortaya koymuştur. Diğer varlıklara yapılan şükür ise teşekkür ifadesi ile belirtilir. Toptaş, hamd kelimesinin *övgü* olarak açıklandığını dile getirdikten sonra aslında bu kelimenin tam karşılığının *övgü* olmadığını da ifade eder. Çünkü *övgü* insanlara da yapılmaktadır ancak insan Allah tarafından donatılmış yeteneklerle *övgü* almaktadır. Ancak asıl *övgüyü* hak eden insana bu yeteneği verendir.

8. Takva

Lugatta, (v-ky maddesi) وقى: “Bir şeyi, onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden koruma وَقَاةٌ adı verilmiştir. وقى ise, insanın kendi canını korkutan

⁵¹⁷ Toptaş, IV, 372.

⁵¹⁸ İbrahim 14/7. وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

⁵¹⁹ Sebe 34/1. الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ

⁵²⁰ Toptaş, VI, 306.

⁵²¹ İhsan Soysaldı, *İsmail Hakkı Bursevi’nin Kitabı’n-Netice Adlı Eserindeki Tasavvufi İstilahlar*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 1998, s. 48.

şeylerden sakındırmasıdır. Bunun yanında bazen korku takva diye adlandırılır, bazen de takva korku diye isimlendirilir.”⁵²²

Takva konusu Kur'an'da pek çok yerde geçtiği için Sufiler takvaya çok önem verirler. Takvalı olmayı arzu ederler. Allah insanların üstünlük belirtisini takvaya göre belirlemiştir. Bu bakımdan takva kulluğun en üst derecesidir. Tevekkül, teslim, sabır ve rızayı hayatlarının merkezine oturtan kişiler ancak takva sahibi olanlardır.⁵²³

Toptaş, Bakara Suresi'nde geçen, “*Bu kitap muttakilere yol gösteren bir kitaptır*”⁵²⁴ ayetini açıklarken önce takvanın izahını yapar ve takvayı tüm vücudunun organlarını haramdan uzak tutarak hayatını yaşamak olarak tarif eder ve dikenli yolda ayakkabısız yürüyen kişinin diken batmaması için harcadığı emek gibi bir çaba harcanması gerektiğini söyler. Toptaş ayrıca takva üzere kurulan ve devam eden devletlerin, kurumların ve yapıların asla yıkılmayacağını vurgular.⁵²⁵ İman ise, tıpkı bir çekirdek gibi insanın kalbine girip orada kök salar ve takva ile dallanır. Daha sonra da amel ve ihsan ile dallarda açan çiçekler olur. Nihayetinde tıpkı dallarda açan çiçekler gibi takvanın meyvesi olan amel ve ihsan yolu ile Allah'ın rızası kazanılır.⁵²⁶

Toptaş'a göre, Tevbe Suresi'nde geçen, “*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun*”⁵²⁷ ayetinde takva sahibi kişinin kendisini koruyabilmesinin en güzel yolu sadık olan kişilerle birlikte olmasıdır. İnsan nerede olursa olsun mutlaka doğru insanlar bulmalıdır. Onlarla birlikte olduğu sürece ister istemez onlar gibi olmaya başlar. Fakat insan Allah'ı unutturacak kişilerle birlikte olursa kendini ne kadar korumaya çalışırsa çalışsın sonunda kendini koruyamaz ve tavizler vermek zorunda kalır. Yine ailesini ve çocuklarını korumanın en iyi yolu Allah'ı hatırlatacak dostlar edinmektir. Toptaş daha sonra bu ayeti sufilerin nasıl yorumladıkları bahsine geçer. Sufilerin bu ayette geçen sadık kelimesini tarikat şeyhleri olarak yorumladıklarına işaret eder. Toptaş'a göre, yolu Kur'an ve Sünnet olan tarikat şeyhleri de sadıklardandır, fakat burada sadıktan kasıt sadece şeyhler değildir. Kendini Kur'an ve sünnet çizgisinden ayırmamış olan her insan sadıklardan olabilir diyerek sadık kelimesini dar halkadan kurtarıp daha geniş bir mecraya açarak yorumlar.⁵²⁸

⁵²² Halil b. Ahmed, Cilt: V, s. 238; Rağıb el-İsfahani, s. 530.

⁵²³ Hayrani Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yayınları/379, Kaynak Eserler/14, Ankara, s. 51.

⁵²⁴ Bakara 2/2 ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

⁵²⁵ Toptaş, I, 81.

⁵²⁶ Toptaş, I, 427.

⁵²⁷ Tevbe 9/119. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

⁵²⁸ Toptaş, III, 414.

Sonuç olarak Takva, Allah'ın emirlerine sıkıca sarılıp kişinin kendisini tehlikeden korumasıdır. Yani kişinin haramları, şüpheli şeyleri, mubahları, hatta kendisini takvalı olarak görmeyi bile terk etmesidir; tüm mâlâyani şeylerden kendini uzak durmak, şüpheli olan her şeyden kendini korumak, özellikle de kendi nefsinin kötülüklerinden korumaktır. İşte bu durumda olan seçkin kişi Allah ile beraber olur.⁵²⁹ Muttakilerin dereceleri vardır. Bu dereceler içinde en önemlisi ise takvadır. Bunlar söylediklerini Allah için söylerler, bir şey yapacaklarında ise Allah için yaparlar.⁵³⁰ Toptaş da takva kavramını buna benzer açıklamıştır. Haram olan herşeyden sakınmak ve kendini korumak olarak nitelendirmiştir. Takva en önemli konulardan biridir. Kur'an'da takva ehli (muttakiler) övülmüş ve onlara cennetin en güzel yerleri olan adn cenneti⁵³¹ vaat edilmiştir.⁵³² Günümüzde takvası eksik olan bir Müslümanın ne kadar kötü örnek olduğunu ve hem kendisine hem de başkalarına fayda yerine birçok zararlar verdiğini görmekteyiz. Bu bakımdan Müslümanların takvalı olmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Sufilerde takva dar çerçeve de anlaşılmışsa da Toptaş, bu çerçeveyi genişletme çabası içerisinde.

9. Havf ve Reca

Lugatta havf, (h-v-f maddesi) خَوْف, yani, korku, zanna ya da bilgiye dayanan bir işaretten yola çıkarak istenmeyen bir şeyin meydana geleceğini beklemektir. Tıpkı طَمَع ve رَجَاء kelimelerinin zanna veya bilgiye dayanan bir işaretten yola çıkarak istenen bir şeyin meydana geleceğini beklemek anlamına geldiği gibi.⁵³³

Lugatta reca, (r-c-v maddesi) رَجَا: Kuyu, gök ve benzeri şeylerin kenarına denir. رَجَاء: Mutluluğun olduğu şeyin meydana gelmesini gerektiren zandır. رَجَاء: Ümit etmenin verdiği iç açıcılığı/sevinci veren kırmızı renk anlamındadır.⁵³⁴

Enbiya Suresi'nde geçen, “*Hakikaten onlar hayırlara koşarlar, ümit ve korku içerisinde bize dua ederler ve bize karşı saygı duyanlardı*”⁵³⁵ ayetinin yorumunda

⁵²⁹ Yüksel Göztepe, **Abdülkerim Kuşeyri'de Haller ve Makamlar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2006 Ankara, s. 294

⁵³⁰ Mustafa Altunkaya, **Bahru'l-Ulum Tefsirinin Tasavvufi Açısından İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012, s. 244.

⁵³¹ نَحْنُ بَدْخُلُونَهَا نَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ 16/31

⁵³² Şu'ara 26/90 وَأَزْلَفْتُ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ “Cennet Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılacak.”

⁵³³ Halil b. Ahmed, Cilt:4, s. 312; Rağıb el-İsfahani, s. 191.

⁵³⁴ Halil b. Ahmed, Cilt: 6, s. 174; Rağıb el-İsfahani, s. 190.

⁵³⁵ Enbiya 21/90. إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ

Toptaş, söz konusu havf ve recanın peygamberlerin dua şekli olduğunu ifade eder. Onların hem cennet ümidi ile ibadet ettiklerini, hem de yapamadıkları şeylerden hesap vereceklermiş gibi korkarak dua ettiklerini belirttikten sonra Hz. Ömer'in şu sözlerini aktarır. *“Tek kişi cennete gidecek olsa bu ben olurum ümidi beslerim yine tek kişi cehenneme gidecek olsa bu ben olurum korkusu hissederim.”* Toptaş, ayetin tefsirine devamla, havf ve recanın birlikte zikredilme sebebinin; hastalık, sıkıntı, darlık durumlarında evliyanın kabirlerinden istemek yerine Allah'a dua etmek gerektiğini belirttikten açıklar. Sırf dua ile yetinmenin yeterli olmadığını; tedbirin de alınması gerektiğini ve hastalıklar için gerekli tedavi yollarının da araştırılması gerektiğini ifade eder. Ayrıca Toptaş, dua ederken korku ve ümit arasında olmanın, Allah'ın müslümanlara öğrettiği bir dua şekli olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁶ Yusuf Suresi'nde geçen, *“Kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez”*,⁵³⁷ âyetinin yorumunda Toptaş, Yakup peygamberin oğullarına Yusuf'u ararken ümitsizliğe kapılmamaları gerektiğini ve ümitsizliğe kapılanların ancak kâfirler olduğunu tembih ettiğini ifade ettikten Sonra Mehmet Akif'in şiiriyle açıklamasına devam eder.

Dünyada inanmazdım, hani görsem de gözümle,

İmanı olan kimse gebermez bu ölümle.

Ey dipdiri meyyit, iki el bir baş içindir.

Davransana ... Eller de senin, baş da senindir.⁵³⁸

Toptaş'ın, şiiri ayetle bağdaştırması, *“Geleceği karanlık görerek ümidi bırakanların ölmesi ölümlerin en alçağıdır. Müslümanların ne olursa olsun cesareti bırakmamaları gerekir. Cihad ederken sadece kullanılması gereken iki el ve bir baş vardır. Bu bakımdan ümitsizlik yapmak ancak kâfir topluluğuna yakışır. İslami hayat yeniden iktidara getirilebilir. Yeter ki ümitsizliğe düşülmesin”* şeklindedir.⁵³⁹ Toptaş, Ankebut Suresi'nde geçen Nuh Peygamber ile ilgili bölümü⁵⁴⁰ açıklarken Nuh Peygamberin, kavminin inançsızlığı karşısında bıkmadan usanmadan onlara İslâm'ı tebliğ ettiğini ve ümitsizliğe kapılmadan yıllarca bu görevine sabırla devam ettiğini söyledikten sonra

⁵³⁶ Toptaş, V, 186-187.

⁵³⁷ Yusuf 12/87 لَا يَبْتَاسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ

⁵³⁸ Akif, s. 232.

⁵³⁹ Toptaş, IV, 180-181.

⁵⁴⁰ Ankebut 28/14. وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ

yine Mehmet Akif'in yukardaki şiirinin baş kısmında geçen iki kıtayı da buraya eklemiştir.

Atiyi karanlık görerek, azmi bırakmak,
Alçak bir ölüm varsa, eminim budur ancak.

Toptaş, Ankebut Suresi ile bu şiiri bağdaştırarak kişinin mazeretler uydurup ümitsizliğe kapılmasının yanlış olduğunu belirtir. Nuh peygamberin yaptığı mücadele sonunda Allah, tufan ile kavminin kâfirlerini helak etmiştir. İnananlar da ümitsizliğe kapılmak yerine çalışmalı, gayret etmeli ve sonunu Allah'a bırakmalıdırlar.⁵⁴¹

Sonuç olarak Toptaş, havf ve reca konusunu önemli bularak bu konuyu ayetlerle delillendirmiş, şiirlerle de konuyu pekiştirme yoluna gitmiştir. İnananların Allah'ın koyduğu hudutlara riayet etmeleri gerektiğini ama bu durumda iken kendilerini hiçbir zaman cennete girme ve Allah'ın merhametini elde etme konusunda emin olarak görmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Mü'minlerin her zaman korku ve ümit arasında yaşamaları gerektiğinin altını çizmiştir. Enes'ten rivayet edilen hadiste peygamber ölmekte olan bir gencin yanına girdi ve kendini nasıl buluyorsun diye sordu. Genç, Allah'tan ümidim var ancak günahlarımdan korkuyorum dedi. Peygamberimiz de şu cevabı verdi. *“Bu durumda olan bir kulun kalbinde (ümid ve korku) birleşti mi Allah o kulun ümid ettiği şeyi mutlaka verir ve korktuğu şeyden de onu emin kılar”*⁵⁴² Peygamberimizin *kendini nasıl buluyorsun* sorusu aslında ölmekte iken kalbinde Allah'a karşı ümid mi yoksa korku mu hissediyorsun demek istemiştir. Genç zaten bunu anladığı için bu şekilde cevap vermiştir. Âlimler de bu durumdan yola çıkarak idam, kısas ve düşmanla savaşırken gibi durumlarda ölüm ile karşı karşıya iken Allah'tan ümid edip günahından dolayı korku hissedenlere bu hadisin müjde niteliğinde olduğunu söylemişlerdir⁵⁴³.

10. Sabır

Lügatta sabır (s-b-r maddesi) صَبْرٌ: Darda tutmaktır. صَبْرْتُ الدَّابَّةَ: Hayvanı yemsiz hapsettirdim صَبْرْتُ فُلَانًا: Falan kişiye öyle bir şey bıraktım ki, ondan kurtulması

⁵⁴¹ Toptaş, VI, 63.

⁵⁴² Tirmizi, Cenâiz 11; İbnu Mâce, Zühd 31.

⁵⁴³ İbrahim Canan'ın görüşü belirtilmiştir. Kütüb-i Sitte, VI, 351.

mümkün değildir. صَبْر: Nefsi, akıl ve şer'in gerektirdiği konular üzerinde ya da onu tutmayı gerektiren konulara karşı hapsetmektir.⁵⁴⁴

Bakara Suresi'nde geçen, “*Ey inananlar sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah, sabredenlerle birlikte dir*”⁵⁴⁵ âyetinin yorumunda Toptaş, Peygamberimizin davranışlarının Müslümanlara örnek olduğunu dolayısıyla sünnet kapsamında değerlendirildiğini söyler. Buradan hareketle ayette de geçtiği gibi bizlere sıkıntılar sırasında hem sabır etmemiz hem de namaz kılmamız tavsiye ediliyor. Bundan dolayı Toptaş, Peygamberimiz sıkıntılı günlerde rahatlamak için abdest alıp namaz kıldığından ve hatta rahatlamak için Bilal-i Habeşi'den ezan okumasını istediğinden bahsetmiştir. Çünkü ezan namazın habercisidir. Günümüz açısından da bir değerlendirme yapan Toptaş, stresin çaresini insanların yogada bulmaya çalıştıklarını, insanlara yogayı tavsiye ettiklerini, yoga sırasında belli bir kelimenin sık sık tekrar edildiğini dile getirir. Oysaki namaz bunların tümünü zaten insanlara vermektedir. Fakat insanların çoğu bunu bilmiyor. Namaz, stresin en büyük ilacıdır. Namaz veya sabır insana zor gelebilir. Fakat Allah'tan hakkıyla korkan için ağır gelmez, bunu yapanlara da Allah yardımını esirgemez. İnsan psikolojisinin zinde kalması için namaz en güzel deşarj vasıtasıdır. Toptaş, devamla sabır konusunda peygamberlerin örnek alınması gerektiğini ve Musa peygamberin Firavun karşısında, İbrahim peygamberin Nemrut karşısında göstermiş oldukları sabrın Müslümanlara örnek olduğunu dile getirmiştir.⁵⁴⁶ Bakara Suresi'nde, “*Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyiniz. Şüphesiz ki bunlar, Allah'a huşuyla boyun bükenlerden başkasına zor gelir*” denilmektedir.⁵⁴⁷ Toptaş, âyetin tefsirinde sabır edilecek yerin iyi tespit edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Sabrın nerede yapılması gerektiği konusunda ise, Allah'ın emrettiği işleri yapmak ve haram kıldığı fiillerden uzak durmak fakat düşman ülkeneye saldırdığı sırada cihat etmeyip, evde oturarak sabır zikri çekmek sabır değildir. Savaşı kazanmak için tüm gücünle mücadele etmek sabırdır. Allah'tan hakiki olarak korkanlara namaz ve sabır ağır gelmez, şeklinde açıklamıştır.”⁵⁴⁸ Müdessir Suresi'ndeki, “*Rabbin için sabret*”⁵⁴⁹ ayeti Toptaş'a göre hakkı tebliğ ederken yaşanan sıkıntı ve eziyetlere sabretmek demektir. İnsanların hak davasını öğrenmeleri için, insanlığın kurtuluşu için, Allah'ın rızasını kazanmak için sabır

⁵⁴⁴ Halil b. Ahmed, Cilt: 7, s. 115-116; Rağıb el-İsfahani, s.273.

⁵⁴⁵ Bakara 2/153. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

⁵⁴⁶ Toptaş, I, 298-300.

⁵⁴⁷ Bakara 2/45. وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

⁵⁴⁸ Toptaş, I, 131-132.

⁵⁴⁹ Müdessir 74/7. وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ

göstermek gerekir. Günahla karşılaştığımız zamanda günah işlememek için direnmekte bir sabır çeşididir.⁵⁵⁰ Mearic Suresi'nde, “*Güzel şekilde sabret*”⁵⁵¹ Toptaş’a göre bu ayette bahsedilen sabır, sabrın bir çeşididir. Ona göre, sabrın iki çeşidi vardır. Güler yüzle sabır veya asık suratla sabır. Birisi haksızlık yaptığı zaman eğer kızarak karşılık verilirse olay büyür fakat yumuşak ve güler yüzle karşılık verilirse durum düzelir. Yakın akraba ve komşulardan gelen sıkıntılara sabır etmenin en iyi yolu güler yüzle yapılanıdır.⁵⁵²

Sonuç olarak Toptaş, sabır ve namaz ile Allah’tan yardım istenmesinin gerekli olduğunu belirtir. Sıkıntı, üzüntü, fakirlik gibi problemlerde sabır etmek gerektiğinin ancak ülkeye düşmanlar saldırdığı zaman kenara çekilmenin sabırla alakası olmadığını ve bunun için mücadele (cihad) etmenin gerekli olduğunu altını çizerek. Kişinin nefsiyle cihad etmesi gerektiği gibi düşmanlarla da cihad etmesi gerekir; hatta bu zorunludur. Çünkü Peygamberimiz ömür boyu her iki cihadı birlikte gerçekleştirmiştir. Peygâmbirimiz “*Gerçek mücâhid, nefsiyle cihâd edendir*”⁵⁵³ sözüyle nefisle cihadın önemine işaret ederken şu ayette ise düşmanla cihadın ehemmiyeti vurgulanmıştır. “*Mü’minlerden, bir özürlü olmaksızın oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla mücahede edenler bir olmaz.*”⁵⁵⁴

11. Tevekkül

Lugatta, (v-k-l maddesi) وكل: bir kişiye güvenmek, onu kendi yerine tayin etmek demek olan توكيل kökünden türetilmiştir. “Vekil tutulan” manası taşıyan وقيل sözcüğü, وعيل formunda olmasına rağmen مفعول formu anlamındadır.⁵⁵⁵

Tevekkül, her şekilde çaba göstererek tedbir aldıktan sonra yapılan işi Allah’a emanet etmektir. Tevekkül, kalple ilgilidir eğer kalp ıstırap içinde ise tevekkül olmaz. Tevekkül olması için kalp ıstıraptan uzak olmalıdır. Tevekkül makamına ulaşan kişi Allah’ın huzurunda ölü yıkayan kişinin karşısındaki ceset gibi olmalıdır.⁵⁵⁶

Toptaş, tarlaya tohum atmadan tevekkül edilmesinin yanlış olduğunu ve bir işi yaparken önce üzerine düşen görevi yaptıktan sonra Allah’a tevekkül edilmesi

⁵⁵⁰ Toptaş, VIII, 102.

⁵⁵¹ Mearic 70/5. فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا.

⁵⁵² Toptaş, Cilt:8, s. 57.

⁵⁵³ Tirmizi, Fedâilu’l-Cihâd 2.

⁵⁵⁴ Nisa 4/95. لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ.

⁵⁵⁵ Halil b. Ahmed, Cilt: 5, s. 405; Rağıb el-İsfahani, s. 531.

⁵⁵⁶ Ferit Kam, **Vahdet-i Vücud**, Sadeleştiren: Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Halk Kitapları/91, Ankara, 1994, s.658.

gerektiğini dile getirir. Ayrıca Peygamberlere de böyle emredilmiştir. O, tevekkül eden Müslüman ile kâfir arasındaki farkı ise şöyle açıklıyor: Her ikisinin yaptığı işler bozulsa dahi tevekkül eden kişinin kazancı kâfirden daha fazladır. Çünkü o kişi tevekkül sevabı alır ve tevekkül ettiği için stres olmaz. Her ikisinin de işleri güzel sonuç verse yine tevekkül edenin kazancı diğerine göre daha fazladır.⁵⁵⁷

Toptaş, Uhud harbiyle ilgili inen, “*Bir kere de karar verdin mi Allah’a tevekkül et. Şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever*”⁵⁵⁸ ayetini şöyle yorumlar: “Cihada yönelik her türlü iç ve dış hazırlık yapıldıktan sonra Allah’a tevekkül edilmesi gerekir. Ya da istişâre sonucunda verilen karardan sonra da tevekkül edilmesi gerekir. Örnek olarak, o bunu tarlaya tohumunu, ilacını, gübresini, sulamasını yaptıktan sonra ürün almak için Allah’a tevekkül etmek (bırakmak) olarak yorumlamaktadır.”⁵⁵⁹

Toptaş, Maide Suresi’de geçen, “*Ey iman edenler! Allah’ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir kavim ellerini size uzatmak istemişti de Allah onların ellerini sizden alıkoymuştu. Allah’tan korkun! Mü’minler ancak Allah’a tevekkül etsinler*”⁵⁶⁰ ayetinin Peygamberimizi öldürmek isteyen ellerin güçsüz hale getirilişine işaret ettiğini ifade eder. Ayet, Müslümanları iman ve amel bakımından Peygamber gibi kuvvetli olup, tüm güçle çalışıp çabalamaları ve tevekkül etmeleri durumunda Allah’ın da düşmanların kalplerine korku verip ve onları güçten düşüreceğini anlatır.⁵⁶¹

Toptaş, Neml Suresi’ndeki, “*Allah’a tevekkül et (güven). Şüphesiz sen apaçık hak üzeresin*”⁵⁶² ayetini açıklarken tevekkülün ülkemizde yanlış bilindiğini, kelimenin hiçbir tedbir almadan işleri doğrudan Allah’a bırakmak olarak algılandığını ifade eder. Oysaki gerçek tevekkül bir işe girişildiğinde kişinin kendisine düşen her türlü sorumluluğu yerine getirdikten sonra sonucunu Allah’a bırakmasıdır.⁵⁶³

Toptaş, Yunus Suresi’nde geçen, “*Onlara Nuh’un haberini oku. Hani o, kavmine “Kavmim eğer benim makamım ve Allah’ın ayetlerini hatırlatmam size büyük geldiyse, ben Allah’a tevekkül ettim”*”⁵⁶⁴ ayetinin yorumunda Nuh peygamberin

⁵⁵⁷ Toptaş, III, 273.

⁵⁵⁸ Ali İmran 3/159. قِيمًا رَحْمَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّكَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

⁵⁵⁹ Toptaş, II, 175.

⁵⁶⁰ Maide 5/11 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقِ اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ وَعَلَى الْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَئِنَّ تَوَكَّلَ الْمُؤْمِنُونَ

⁵⁶¹ Toptaş, II, 411.

⁵⁶² Neml 27/79. فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ

⁵⁶³ Toptaş, V, 527.

⁵⁶⁴ Yunus 10/71. وَائْتِلْ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذِكْرِي بآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ

kavminin arasında uzun zaman kaldığını ve sürekli tebliğ vazifesini yerine getirdiğini fakat iman edenlerin gemiyi dolduracak kadar az olduğunu dile getirir. Onların azgınlıkları karşısında Nuh (as), inkâr edenlere “*Elinizden ne geliyorsa yapın fakat ben Allah’a tevekkül ettim*” der. Tevekkül etmesinin neticesinde Nuh (as), iman edenlerin az olmasına rağmen galip duruma geçmiştir. Kişi bir işe girişeceği zaman tüm şartları göz önünde bulundurarak ve gereken her şeyi planlayıp hesap ettikten sonra azimle çalışarak Allah’a tevekkül etmelidir.⁵⁶⁵

Ahzâb Suresi’nde geçen, “*Allah’a dayan, vekil olarak Allah yeter*”⁵⁶⁶ ayetinde yer alan ahzab Toptaş’a göre, tüm İslam düşmanlarının toplanması demektir. İslam düşmanlarının her zaman için Müslümanlara karşı bir araya toplanması ve bir ahzâb ordusu meydana getirmesi olası bir durumdur. Böyle bir durumda Müslümanların yapacağı şey elinden geleni yaptıktan sonra Allah’a tevekkül etmektir. Allah dilerse düşmandan dost meydana getirebilir. Uhud’da Peygamberimize sıkıntı veren, Hâlid b. Velid’in kalbini çeviren ve İslam ordusunun başına getiren Yüce Allah yine başka düşmanların kalplerini çevirmeye de kadirdir. Her şey Allah’ın elindedir.⁵⁶⁷

Sonuç olarak, Toptaş, tevekkülü sebeplere sarılarak her türlü tedbir aldıktan sonra ve yapılması gereken her şeyi yaptıktan sonra sonucu Allah’a bırakmak olarak ifade etmiştir. Toptaş’a göre Allah emredici vasfında, insan ise görevi yapma vasfındadır. Eğer sadece hiç bir şey yapmadan sırf Allah’a tevekkül edersek bu eylem Allah ile kul arasındaki rollerin değiştirilmesi olarak algılanır bu ise kulluk vasfından ayrılıp ilahlık vasfına yükselmek şeklinde yanlış bir pozisyona düşer. Toptaş’a göre, tasavvuftaki tevekkül konusu, zamanla gerçek manasından saparak farklı anlamlara kaymıştır. Kelimenin sebeplere sarılmak anlamı değiştirilerek sebepleri bırakmak anlamı verilmiştir. Allah’ın onu görüp gözettiğinin idrâkı ile sadece zikir çekerek ve ibadet ederek tüm işleri Allah’a havale etme olarak kabul edilmiştir. Örneğin, Zünnûn-i Mısri’ye (ö. 245/859)⁵⁶⁸ göre, tevekkül kişinin kendisi için gerekli olan tüm ihtiyaçları konusunda önlem almayı bir kenara bırakıp, güç hırsından vazgeçip Allah’ın onu görüp gözetme şuuru ile kendini sırf ibadete vermesidir.⁵⁶⁹ Erzurumlu

⁵⁶⁵ Toptaş, III, 505-506.

⁵⁶⁶ Ahzab 33/3. *وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا*

⁵⁶⁷ Toptaş, VI, 235.

⁵⁶⁸ Açıklama 136. Dipnotta vardır.

⁵⁶⁹ İbni Arâbi, **Şeyhi Ekber’in Kaleminden Bir Sufinin Portresi Zunnun-ı Mısri**, çev: Ali Vasfi Kurt, Gelenek Yayıncılık/125, Tasavvuf/24, İbn Arâbi Kitaplığı, İstanbul, 2005 s. 139.

İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780)⁵⁷⁰ tevekkülü “Tedbiri terk ederek hakka yaklaşmak” şeklinde tabir etmiştir.⁵⁷¹ Necmüddin Kübra⁵⁷² (ö. 618/1221) ise tevekkülü, “tüm sebep ve tedbiri terk ederek yalnız Allah’a güvenmek” olarak tanımlamıştır.⁵⁷³

12. Uzlet/Halvet/Çile/Erbain

Lugatta uzlet, (a-z-l maddesi) اِغْتِرَال: “Beden veya kalb ile bir şeyden ister karşılıklı, ister karşılıksız/ister suçlu, ister suçsuz, ister de onların dışında başka bir şeyle olsun, kaçınmaktır.”⁵⁷⁴

Uzletin mana olarak benzeri halvettir (yalnızlık). Halvet ve uzlet ilk dönemlerde aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat bazı kişiler aynı manada kullanmaya devam etse de diğerleri aralarında fark olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre halvet herkesten uzaklaşmak, uzlet, nefis ve Allah’a yakınlaşmayı engelleyici şeylerden uzaklaşmak olarak ifade edilir.⁵⁷⁵ Çile (Farsça 40 demektir)⁵⁷⁶ ve erbain (Arapça 40 demektir) de halvet ve uzletin irtibatlı olduğu kelimelerdir. Çile ve erbain sufilerin 40 gün yemek, içmek ve uykularını azaltıp kendilerini ibadete vermeleridir.⁵⁷⁷ Abdulkadir Geylânî, Ahmet er-Rifai gibi tarikat kurucusu mutasavvıflar döneminde bu manada erbain ve çileye rastlanılmamıştır. Bu tür ibadetler sonraki dönemlerde yaygınlaşmış olduğu yazılmış bir takım eserlerden anlaşılmaktadır. Erbain ve çile, Kadiriyye, Suhreverdiyye, Çiştîyye, Halvetiyye, Kubreviyye taraftarları arasında görülür.⁵⁷⁸ Halvette kırk gün kalınması yaygın olanıdır. Fakat uzun bir zaman halvette kalanlara da rastlanabilir. Halvetiyye Tarikatı’nın Sivasîyye Kolu şeyhlerinden Abdülehad-i Nuri Efendi (ö.1061/1650)’nin kırk halveti peş peşe çıkardığı yani toplam 1600 gün halvette kaldığı söylenmektedir. Halvet genelde tekkelerde, halvethane veya çilehane adı verilen yerlerde yapılır. Mağaralarda veya sessiz yerlerde de halvet yapılabilir.

⁵⁷⁰ Sufi ve şairdir. Marifetname adlı eseri ile ünlenmiş âlimdir. Mustafa Çağrııcı, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, Cilt: 21, ss. 305-311.

⁵⁷¹ Hulusi Arslan, **Mehmet Akif’in Kader ve Tevekkül Anlayışı**, Hikmet Yurdu Araştırma Dergisi, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 13, s. 21.

⁵⁷² Ebü’l-Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hîvekî el-Hârizm. Kubreviyye Tarikatı’nın kurucusudur. Hamid Algar, “Necmeddin-i Kübrâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, ss. 498-450.

⁵⁷³ Necmüddin Kübra, **Tasavvufî Hayat**, Dergâh Yayınları/59, İslam Klasikleri/5, İstanbul, 1980 s. 49.

⁵⁷⁴ Halil b. Ahmed, Cilt: 1, s.353; Rağîb el-İsfâhânî, s. 334.

⁵⁷⁵ Yıldırım, s. 395

⁵⁷⁶ Farsça çihl (چهل) kelimesinden gelmiş çile, çihle veya çille kelimeleri ile söylenen kırk anlamına gelen kelimedir. Selçuk Eraydın, “Çile”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1993, Cilt: 8, ss. 315-316.

⁵⁷⁷ Yıldırım, s. 396

⁵⁷⁸ Yıldırım, ss. 396-397

Halvet yapılacak yerin, genelde dar ve ışığı çok az olanı tercih edilir ve şeyhin gözetiminde gerçekleştirilir. Halvette olan kişi sürekli ibadet, zikir işleri ile meşgul olur ve oturduğu yerde uyur, az yer ve içer; yemeği, suyu yanına getirilir. Kırk günün ardından şeyhi onu halvetten çıkarır ve gördüğü rüyaları dinler ve tabir eder. Kurban kesilir. Banyo ve çamaşır gibi temizlik yaptırılır. Halvetin gayesi dünya ve içindekilerden uzaklaşmaktır. Nefsin azgınlığını frenlemek ve Allah'a yakınlaşmaktır.⁵⁷⁹

Toptaş, Maide Suresi'nde geçen, "*Ey iman edenler! Size gereken kendinizi düzeltmenizdir*"⁵⁸⁰ ayetinin sûfiler açısından önemli olduğunu ve uzlet konusunu bu âyetten çıkardıklarını belirtir. Sûfilerin de tıpkı Hristiyanlar'ın manastıra çekildikleri gibi çekilerek hayatın tadını almadan sırf ibadet ederek yaşadıklarını ve ayette geçen *kendinizi düzeltinden* kast edilenin sadece kendi nefsinizle ilgilenin manasını çıkardıklarını bunun da yanlış bir yorum olduğuna işaret eder. Ona göre, aslında nefsiyle ilgilenmek, Allah'ın koyduğu kuralları tam olarak yerine getirmek ve toplumun içine karışarak onların da doğru yola girmeleri için çaba sarf etmektir.⁵⁸¹ Duhan Suresi'nde geçen, "*Eğer bana iman etmiyorsanız bari benden uzak durun*"⁵⁸² ayetini açıklarken, Musa peygamberin, "*Bana iman etmiyorsanız beni kendi halime bırakın*" demesinin uzlet manasında kullanılmadığını çünkü Müslüman'ın uzlete çekilmesinin doğru olmayacağını dile getirir. Musa peygamberin söylediği söz, "beni tebliğimle ve iman edenlerimle baş başa bırakın ve bize işkence etmeye kalkmayın, siz de kendi işinize bakın" anlamındadır. Toptaş, bu ayetleri birbiriyle bağlantılı olarak açıklar. Sufilerin kenara çekilerek ibadet etmelerini ve hiçbir şeye karışmamalarını doğru bulmaz. Çünkü Müslüman'ın en önemli görevi cihâd etmektir.⁵⁸³ Toptaş, Bakara Suresi'nde geçen, "*Hani Musa'ya kırk gece vadetmiştik*"⁵⁸⁴ âyetinde Musa peygamberin kırk gün tur dağında itikâfda kalmasını ve yine peygamberimizin Medine'ye hicretten sonra Ramazan'ın son on gününü itikâfa ayırmasını örnek olarak gören sûfilerin bunları örnek alarak uzlete çekildiklerini, bunun adına da çile dediklerini aktarmaktadır. Birkaç günlük çile hayatının insanın ruhunu dinlendirdiğini

⁵⁷⁹ Tüerer, ss. 115-116.

⁵⁸⁰ Maide 5/105 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ

⁵⁸¹ Toptaş, II, 501.

⁵⁸² Duhan 44/21 وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاَعْتِزُّوا

⁵⁸³ Toptaş, VII, 106.

⁵⁸⁴ Bakara 2/51 وَإِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

ve tekrar hayatı yaşamak için güç, kuvvet verdiğini ve halktan uzak olup hakka yaklaşmanın tüm peygamberlerin hayatında var olduğunu açıklar.⁵⁸⁵

Sonuç olarak, sûfiler, Müslümanların uzlet hayatını tasvip etmiş, hatta onların manevi olgunluğu için yani seyri süluk için gerekli görmüşlerdir. Seyri süluk, Allah'a gidilen yoldur. Allah'a ulaşmak için geçilmesi gereken makamlar vardır. Bu makamlar; tevbe, mücahade, halvet, uzlet, vera, zühd, susma, korku, ümit, hüzn, açlık, şehveti terk, huşu ve tevazudur.⁵⁸⁶ Selefi âlimlerin bazıları sokakta, çarşıda, vb. yerlerde İslam'a ters olan şeyleri değiştirmeyi güç yetiremedikleri zaman uzlete çekilmişlerdir.⁵⁸⁷ Gazali de uzlet hayatına girmiştir. Ancak halkın imanının zayıflaması ve fitnenin artmasından dolayı dönemin sultanın çağrısı üzerine uzletini yarıda kesip ilim meclislerine devam etmiştir.⁵⁸⁸ Toptaş ise bundan daha farklı bir yorum yapmıştır. Onun uzlet hakkındaki yorumu aslında çelişkili gibi görünmektedir. Bir tarafta, birkaç günlük çile hayatının insanın ruhunu dinlendirdiğini ve tekrar hayatı yaşamak için güç ve kuvvet verdiğini ve halktan uzak olup Hakka yaklaşmanın tüm peygamberlerin hayatında var olduğunu söylemiştir. Fakat diğer tarafta, Sûfilerde tıpkı Hristiyanlar'ın manastıra çekildikleri gibi çekilerek hayatın tadını almadan sırf ibadet ederek yaşadıklarını ve ayette geçen *kendinizi düzeltinden* kast edilenin sadece kendi nefsinizle ilgilenin manasını çıkardıklarını bunun da yanlış bir yorum olduğunu söylemiştir. İşte bu iki çelişkili sözleri şöyle uzlaştırabiliriz: Cihad etme zamanında tüm Müslümanlar cihad etmelidir. O zaman uzlet zamanı değildir; cihad zamanıdır. Toptaş, tıpkı Gazali gibi gerektiğinde ve fitne arttığında uzletini yarıda kesip cihad etmenin Müslüman'ın üzerine düşen bir vazife olduğunu anlatmak istemiştir. Hz. Muhammed'in hayat tarzı örnek alınmalıdır. Kanaatimizce, Toptaş cihad etmek için gereken acil durum ortadan kalkmışsa Müslümanlar da tıpkı peygamberler gibi halktan uzaklaşıp ibadet etmek için ara sıra uzlet hayatı yaşayabilirler. Bu insanın ruhu açısından sağlıklıdır. Fakat sufilerin yaptığı gibi yıllar süren bir uzlet hayatını da tasvip etmez. Uzlet kısa süreli olmalıdır. İnsanın toplum hayatının içinde olması gerektiğini düşünmektedir.

Bize göre, Müslüman'ın nefsiyle cihad etmesi önemlidir. Fakat Müslüman bunu hayatının her anında yapmakla yükümlüdür. Ömrünün sonuna kadar uzlet hayatı

⁵⁸⁵ Toptaş, I, 136-137.

⁵⁸⁶ Seyyid Cafer Seccadi, **Tasavvuf İrfan Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, 1. Basım, İstanbul, 2007, s. 432

⁵⁸⁷ Mustafa Altunkaya, s. 219.

⁵⁸⁸ İmam Gazali, **el-Münkiz Mine'd-Dalâl**, çev: Şemsettin Yeltekin, Gelenek Yayıncılık, Tasavvuf Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s. 113.

olamayacağına göre Müslüman insanlara hizmet ederek de nefsiyle cihad edebilir. Toplumsal yaşamın her döneminde İslam'a hizmet etme ihtiyacı vardır. İslam'ın mükemmel olarak yaşandığı dönemlerde bile kişinin toplum içinden sıyrılması ve uzak bir yerde senelerce kendisiyle uğraşması yerine insan yetiştirmekle meşgul olması daha önemlidir. Zaten İslam da kıyamete kadar yaşayan Müslümanlar için son noktayı koymuştur. Uzlet yapmak isteyenler için sınır belirlenmiştir. İtikâf (on günlük uzlet hayatı) Peygamberimiz⁵⁸⁹ tarafından bizzat uygulanmış ve müminlere de yapılması tavsiye edilmiştir. Yine peygamberimizin söylediği şu hadis uzlete çekilme zamanını tayin etmek açısından önemlidir. Peygamberimize en efdal kimse sorulunca cevap olarak peygamberimiz şu hadisi söylemiştir. “Birincisi Allah yolunda malıyla canıyla cihad eden mü'min kişi, ikincisi ise, tenhalardan bir tenhaya Allah korkusuyla çekilip, insanları şerrinden bırakan kimsedir.”⁵⁹⁰ Hadiste de görüleceği gibi peygamberimiz faziletli kişinin yapması gerekeni ortaya koymuştur. Yani kişi şartlara göre hareket etmesi istenmiştir. Cihad zamanı gelmişse cihad, şer zamanı gelmişse uzlet etmelidir.

13. Şefa

Lugatta (شفع) Şefa, “Bir şeyi benzerine eklemektir. مَشْفُوع eklenen demektir; الوثر : “Çifte ve teke yemin olsun”⁵⁹¹ anlamına gelir. Bazılarına göre ayette geçen الشفع kelimesinden kasıt, mürekkep/birleşik oldukları için mâhlukattır/varlıklardır. Bazılarına göre de bu kelimedenden kasıt kurban bayramı günüdür; çünkü peşinden gelen bir benzeri vardır. الوثر den kasıt ise Arefe günüdür. شَفَاءَة: Yardımcı olmak ve halini sormak amacıyla başkasıyla bir araya gelmektir.”⁵⁹²

Yunus Suresi'nde geçen, “Ancak O'nun izni ile olmadıkça hiç kimse şefa edemez”⁵⁹³ ayetinden hareketle Toptaş şefaatin var olduğunu kabul etmektedir. Ancak Allah'ın izni olmadan kimsenin şefa yetkisi olmayacağına bu ayeti delil getirir. Allah dilediği kullarına bu hakkı verecektir. Şefaatin karşılığı aracı olmaktır. Dünyada da araçlar vardır. Bazı kimseler parasını, itibarını kullanarak araçlarla işlerini yürütebilir. İsteddiği çirkin işlerini, kötü işlerini araçlar yolu ile ceza almadan örtbas

⁵⁸⁹ Buhârî, Fadlu Leyletü'l-Kadr 3, İtikâf 1,14; Müslim, İtikâf 5; Muvatta, İtikâf 7; Tirmizî, Savm 71; Nesâî, Mesâcid 18; Ebu Dâvud, Sıyâm 77; İbnu Mâce, Sıyâm 59.

⁵⁹⁰ Buhari, Cihâd 2, Rikâk 34; Müslim, İmâret 122,123, 127; Ebu Davut Cihad 5; Tirmizi, Fedâilu'l-Cihad 24; Nesai, Zekât 74, Cihâd 7; İbnu Mâce, Fiten 13.

⁵⁹¹ Fecr 89/3. وَالْوَثْرُ

⁵⁹² Halil b. Ahmed, Cilt: 1, s. 260-261; Rağıb el-İsfahani, s. 263.

⁵⁹³ Yunus, 10/3. مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ

ettirebilir. Ancak ahirette işler bu şekilde yürümez. Orada torpil, para, itibar işe yaramaz. Yapılan her kötü amel ortaya çıkarılacak ve hesap verilecektir. Toptaş, Peygamberlerin, salih kimselerin, Allah’a yakın kimselerin ve ameli güzel kimselerin şefaathaneğine dair hadislerin varlığından bahsetmiştir. Toptaş, hadislerden hareketle bu kimselerin Allah’ın izni ile şefaathaneceklerini kabul etmektedir.⁵⁹⁴ Şefaathane edecek kimseler ancak Müslüman olanlara şefaathane edebilirler. Fakat Müslüman olmayan kimselere şefaathane edilmeyecektir, dedikten sonra bazı Müslümanların şefaathane şirk olarak gördüğünü söyleyen Toptaş şefaathane ahirette Allah’ın izni ile yapılacağına dair birçok hadis ve ayetlerin bulunduğunu hatırlattıktan sonra o kişilerin yanlış içinde olduğunu söylemiştir.⁵⁹⁵ Ayrıca, bu yanlış sebebini de velilerin herkese hatta Yahudilere bile şefaathane edecekine dair düşüncelere itiraz ettikleri için şefaathane kabul etmediklerini oysa bir yanlış yüzünden başka bir yanlış düşmenin hata olduğunu dile getirmektedir.⁵⁹⁶ Toptaş şahıs isimleri vererek şefaathane beklentisinin yanlış olduğunu hatta şeyhin şefaathane edecek düşüncesinin de yanlış olduğunu çünkü şeyhin de imansız bir şekilde ölebileceğini ve bunu kimsenin bilemeyeceğini hatırlatır.⁵⁹⁷

Sonuç olarak, Toptaş şefaathane peygamberler, salih kimseler ve güzel amel sahibi kişilerin Allah’ın izin verdiği kişilere şefaathane edecekini ancak kâfirlerin bu durumun dışında kaldığını belirterek kabul etmiştir. Şefaathane konusunu kabul etmeyenlere karşı bu konuda ayet ve hadisin varlığını delil göstermiştir. Fakat Toptaş, tasavvuf erbabı kişilerin şeyhinin kesin şefaathane edecek gözüyle bakmalarını da yanlış bulmaktadır. Çünkü şeyhinin imanla gidip gitmediğini veya onun Allah katındaki yerinin bilinmeyeceğini düşünmektedir. Toptaş’ göre, kişi üzerine düşen her türlü ibadet ve itaati yaptıktan sonra kusurlu bir kul olduğunu kabul ederek sürekli tevbe edip Allah’tan yardım isteyerek yaşamalıdır. Yoksa başkalarından medet umarak yaşamak Kur’an’ın iniş sebebine terstir. Kendisine gerekirse şefaathane edilmesine de karar verecek tek merci Allah’tır.

14. Veli

Lugatta, ولي (v-l-y maddesi) وَلَاء ve تَوَالِي kelimeleri, iki şey arasına başka bir şeyin girmesine müsaade edilmemesi anlamındadır. Yakınlık ifade eder. Bu

⁵⁹⁴ Toptaş, III, 429.

⁵⁹⁵ Toptaş, V, 135.

⁵⁹⁶ Toptaş, I, 505.

⁵⁹⁷ Toptaş, III, 430.

yakınlaşma mekân, soy, din ve dostluk açılarından olabildiği gibi dayanışma, yardımlaşma ve inanç biçimi açısından olabilir.⁵⁹⁸

Yunus Suresi'nde geçen, “*Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de*”⁵⁹⁹ âyeti ile ilgili olarak Toptaş, veliyi tarif ederken onların Kur'an'a ve sünnete sıkıca sarılan kimseler olduğunu vurguluyor. Yani ilmi olmayan kimseler veli olamazlar. Ayrıca veliler düzgün ve temiz giyimlidirler; pis ve kötü giyimli kimseler veli olamazlar. Bazı insanlar deli ve üstü başı yırtık dolaşanları veli zannediyor. Bu kişilere yardım etmek, onları ara sıra hamama götürmek, karnını doyurmak herkes için bir görevdir. Fakat onları Allah'ın veli kulu saymak yanlış bir düşüncedir. Veli; Allah'ın kitabını koruyan, hayatında yaşayan, Peygamberin sünnetini uygulayan kişidir; Kur'an'a dil uzatan, onu ortadan kaldıranlarla cihad edendir. Kur'anı yeryüzüne hâkim kılmak için mücadele edendir; yoksa tembel bir şekilde oturan kişi veli bir kul değildir. Toptaş, ayrıca, velilerle ilgili olarak anlatılan ve onları havada uçan, deniz üzerinde yürüyen kişiler olarak gösteren menkıbelerin uydurma olduğundan bahsetmiştir.⁶⁰⁰

Toptaş'a göre yukarıda adı geçen ayette veli kulların vasıflarından da bahsedilmektedir. Allah'ın veli kulları korkmazlar, üzülmezler. Onlar başlarına gelen sıkıntıların imtihan olduğunu bilirler. Mal ve mülklerini kaybetseler üzülmezler. Din düşmanlarının saldırılarına karşı endişelenmezler. Çünkü verecek bir canları vardır. Hapse atsalar yine üzülmezler; bunu daha çok ibadet etmek için vesile sayarlar. Sürgüne gönderseler yine üzülmezler; bu durumu başka bir şehri görmek için vesile sayarlar. Öldürülseler şehitlik makamına erişecekleri için sevinirler. Bu nedenle onlara hem dünya hayatında hem de ahirette müjdelere vardır. Toptaş, velilerin ölü olanlarından yardım istemenin Kur'an ve sünnette yeri olmadığından bahsetmiştir. Ayrıca bu tür hikâye anlatan kitapların olduğunu fakat onların yanlış ve uydurmadan öteye geçemediğini de sözlerine eklemiştir.⁶⁰¹

Yunus Suresi'nde geçen, “*Onlar iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır*”⁶⁰² ayeti, o veli kulların vasıflarını saymaya devam etmektedir.

⁵⁹⁸ Halil b. Ahmed, Cilt: 8, s. 365; Rağıb el-İsfahani, s. 533.

⁵⁹⁹ Yunus, 10/62. أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

⁶⁰⁰ Toptaş, III, 493-494.

⁶⁰¹ Toptaş, III, 495-496.

⁶⁰² Yunus, 10/63. الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَنْقُونَ

Ona göre veli mayınlı bir tarlada yürüyormuşcasına adımlarına dikkat eden, haramlara basmamak için çaba sarfeden kişidir.⁶⁰³

Sonuç olarak, Toptaş veli kavramını tasavvuftaki bilinenin, anlatılanın tersine farklı açıklamıştır. Veli Kur'an'ı tam olarak hayatında yaşayan, takvalı kişidir; yeri geldiğinde cihad edendir. Keramet gösteren değildir. Toptaş, ölmüş velilerden yardım istemenin yanlışlığını da dile getirmiştir. Ona göre veli, Allah'ın kitabını en iyi uygulayan ve dostu olan kimsedir. Toptaş, delirmiş kişileri, Allah'ın veli kulları olarak görenlerin yanlış içinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tembel veya üstü başı kirli dolaşan kimselerin de velilik vasfına yakışmadığını söylemesi haklı bir sebeptir. Toptaş'ın kitabı ve sünneti tam uygulayan takva sahiplerini veliliğin vasıfları konusunda ölçüt olarak alması günümüzde müminleri kandıran veli postuna bürünmüş kişileri ayırt etmek açısından önemlidir.

15. Rabıta

Lügatta, (r-b-t maddesi) رَبَطُ الْفَرَسِ: “Atı korumak için onu bir yere bağlamak”tır. رَبَاطُ الْجَيْلِ: “At zinciri” bu anlamdan gelmektedir. Korumaların ikametine tahsis edilen yere رَبَاط denir. رَبَاطٌ ve رَبَطْتُ fillerinin masdarıdır. مُرَابَّطَةٌ formu, مُحَافَظَةٌ formu gibidir.⁶⁰⁴

Ali İmran Suresi'nde geçen, “Ey inananlar, sabredin, sabırda yarışın, vatanı savunun, Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz”⁶⁰⁵ ayeti açıklarken Toptaş, rabıta konusunda kısa bir bilgi vermiş ve çok detaya girmemiştir. Ayette geçen *râbitû* kelimesini *sabır yarışı edin* şeklinde çevirmiştir: Yani bu vatanı savunmada kenetlenin demektir. Müminlerin kenetlenmeleri can, mal, unvan ve rütbe gibi her konuda birbirlerine tam olarak bağlanmaları ve bu kopmaz bağlılığı Allah yolunda kullanmalarıdır. Tuğlaların bir binayı sağlam şekilde birbirine bağladıkları gibi, müminlerin de siyasi, ekonomik ve diğer tüm ilişkilerinde birbirine sıkıca bağlanıp kopmamaları şarttır. İşte bu bağlanma rabıta'dır.⁶⁰⁶

Sonuç olarak, Toptaş rabıtayı müminlerin birbirine kenetlenmeleri, birbirlerine sıkıca bağlanıp kopmamaları ve Allah yolunda koşmaları şeklinde değerlendirir. Toptaş'ın rabıta anlayışı bazı sufilerden çok farklıdır. Sufiler genellikle rabıtayı

⁶⁰³ Toptaş, III, 494.

⁶⁰⁴ Halil b. Ahmed, Cilt: 7, ss. 422-423; Rağıb el-İsfahani, s. 185.

⁶⁰⁵ Ali İmran, 3/200. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

⁶⁰⁶ Toptaş, II, 206.

yalnızca şeyhleriyle kurulacak bağ olarak değerlendirirler. Toptaş'ın söylediği gibi müslümanların birbiriyle kenetlenmeleri özellikle bugün için çok gereklidir. Müslümanlar birbirlerine sahip çıkmayıp ötekileştirmesi gizli düşmanların sevinmesinden başka bir işe yaramamaktadır. Müslümanların birbirleriyle rabıtayı bırakması fakir, aşağılanmış, eziyet ve işkencelere maruz kalmış bir topluluk haline getirmiştir. Bu bakımdan Toptaş'ın yaptığı bu yorumu yerinde ve anlamlı buluyoruz.

16. İhsan

Lugatta, (h-s-n maddesi) حُسْن: Hoşa giden, arzulanan şeyi anlatır. Bu da iki farklı türdedir. Akıl tarafından, arzu tarafından ve duygu tarafından güzel görülen şeyler. İhsan ise, iki şekilde kullanılır. Birincisi, başka bir şahsa iyilikte bulunmaktır. İkincisi, kişinin içinde bulunan iyiliktir. Bu da güzel bir ilim tahsil etmek ve güzel bir eylemde bulunmak gibi şeylerdir.⁶⁰⁷

Yunus Suresi'nde geçen, “İhsanda bulunan kişiler için daha güzeli ve daha fazlası vardır.”⁶⁰⁸ âyetini tefsir ederken Toptaş, ihsan kelimesinin manasını hadis vererek açıklamıştır: “İhsan Allah'ı görür gibi ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu göremesen de O seni görmektedir.”⁶⁰⁹ Toptaş'a göre hadisten sonra her işte, ticaretle, alışverişte dikkatli olmak, sözümüzde, fiillerimizde ne işle meşgulsek dikkatli olmak şarttır. Çünkü o, her şeyi meleklerin kaydettiğini söylemektedir.⁶¹⁰

Maide Suresi'nde geçen, “İnanıp yararlı işler yapanlar, Allah'tan sakınıp, iman edip güzel davranışta bulunduklarında, sonra imanlarını koruyup, iman edip, sonra yine korunup da iyilikte bulunduklarında daha önce yediklerinde hiçbir günah yoktur. Allah güzel eylemde bulunanları sever”⁶¹¹ âyetinin tefsirinde Toptaş, kişinin varacağı son makamın ihsan makamı olduğunu ifade etmiştir. Bu makamın kişinin varacağı en önemli makam olduğunun altını çizmiştir. İhsan makamına gelenlerin güler yüzlü, tevekkül sahibi ve dünyası davranışlarından belli olan kişiler olduğunu, yani muhsinlerin, Allah'ın sevdiği kulları olduğunu ifade etmiştir.⁶¹²

⁶⁰⁷ Halil b. Ahmed, Cilt: III, ss. 143-144; Rağıb el-İsfahani, s. 118.

⁶⁰⁸ Yunus 10/26 لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

⁶⁰⁹ Buhari, İman 1.

⁶¹⁰ Toptaş III, ss. 453-454.

⁶¹¹ Maide 5/93 لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

⁶¹² Toptaş, II, 485.

Sonuç olarak, güzel, hoa giden, beğenilen Şeyleri ifade etmede kullanılan ihsan kelimesi dinimizde iyilik yapmak, salih amellerde bulunmak ve tüm bunları yaparken de sadece Allah rızasını kazanmayı hedeflemek demektir. İyiliği ve ihsanı gaye edinen insanlar yüce bir mertebe olan ihsan makamına ulaşmayı başarabilen kişiler olacaklardır.

SONUÇ

Mahmut Toptaş'ın sekiz ciltlik “Şifa Tefsiri” adlı eserinin yöntem açısından incelendiği bu çalışmada tefsirin birtakım güçlü ve zayıf yönleri sahip olduğu görülmüştür. Her şeyden önce Toptaş'ın, tefsirini oluştururken birçok kaynaktan faydalandığı fark edilmektedir. Tefsirde, Kuran'dan, hadislerden, Sahabe, Tabiun, mezhep imamları ve daha önce yaşamış âlim ve mutasavvıflardan faydalanılmıştır. Bununla birlikte faydalanılan kaynakların yeterince açık ve düzenli bir şekilde ortaya konulmadığı görülmektedir. Kaynaklar verilirken belli bir yol takip edilmemiş, kullanılan kaynaklar bazen verilmiş bazen de ihmal edilmiştir. Verilen kaynaklarda birçok eksiklik bulunduğundan tümüne ulaşmak mümkün olmamıştır. Toptaş, yararlandığı bazı hadislerin sahih olup olmadığını göstermek için daha önce yapılmış tahlilleri tefsirine almıştır. Bu da tefsirin değerini artırmıştır.

Ayrıntılı olarak incelendiğinde tefsirde bazı özelliklerin ön plana çıktığı müşahade edilmektedir. İlk olarak onun tasavvuf ile tasavvuf karşıtlığı arasında bir köprü vazifesi üstlendiği ve tasavvufa yöneltile eleştirilere karşı bir cevap verme çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Bu görevi ifa ederken kendisince doğru olan bakış açısını savunduğu ancak eleştirilerin bir kısmını da haklı bularak itidalli bir çizgi izlemeye özen gösterdiği gözlemlenmektedir. Özellikle şirk konusunda hassas bir tavır takındığı, tevhid dairesinde kalmaya çabaladığı da bir gerçektir. Yazar, farklı mezheplerin görüşlerine yer vererek tefsirine çeşitlilik katma gayreti sergilemiştir. Fıkhi konularda mezhepçi ve katı bir tutum sergilememiş olması, ayrıştırıcı değil, birleştirici bir yol izlemesi, günümüz problemlerine ilişkin çözümler üretme çabası, tasavvuf konusunda orta yolu takip etme gayreti ve dilinin basit ve anlaşılır olması eserin olumlu yönleri arasında zikredilebilir.

Kur'an ilimleri bölümünde, nüzul sebepleri bazen açık bazen de kapalı ifadelerle verilmiştir. Huruf-u Mukattaa konusunda harfleri tek tek açıklama yoluna gidilmemiş, onun yerine söz konusu harflerin topluca verdiği mesajın aktarılması amaçlanmıştır. Huruf-u Mukattaa ve Kur'an'ın müteşabihleri konularında yazarın görüş beyan etmediği müşahade edilmiştir. Toptaş, nesh konusunda tercihini neshi kabul edenler yönünde kullanmış ve Kur'an'da bir ayetin başka bir ayeti neshedilebileceğini ifade etmiştir.

Toptaş'ın Kur'an-ı Kerim'i tefsirinde öncelikle ayetleri esas almaya özen gösterdiği, daha sonra hadislerle müracaat ettiği ve şahsi fikirlerinden çok önceki âlimlerin görüşlerinden yararlanmaya gayret ettiği görülmektedir.

Toptaş'ın, hadis rivayetlerini esas alarak recmi ve peygamberimizin hüküm koyma hakkını kabul ettiği görülmektedir. İsrailiyyat açısından bakıldığı zaman, Vehb İbn Münebbih'ten iki rivayet alması hariç, İsrailiyyat haberlerini tefsirine dahil etmeme konusunda titiz davranmıştır. Söz konusu eserde şiirlerin kullanması istişhad amacı değil, tefsiri şiirle destekleme gayesi taşımaktadır. Hafs kıraatinin dışındaki kıraatlara fazla temas etmemiştir. Arapça kelimelerin izahatının azımsanamayacak oranda yapıldığı görülmektedir. Bu durumun tefsirine zenginlik kattığı söylenebilir.

Kelam ilmi açısından, isim zikredilmeksizin farklı mezheplere ait hatalı gördüğü görüşleri üstü kapalı eleştirmiştir. Tefsirde kelami mezheplere sadece atıf yapılmış fakat isimleri açıkça verilmemiştir. Ayrıca, kendi kelami mezhebi ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Rivayet ve dirayet yöntemi açısından incelendiği zaman Toptaş'ın tefsirinin hem rivayet hem de dirayet örneklerini barındırdığı söylenebilir. Ancak rivayet yönünün biraz daha ağırlıklı olduğunu ifade etmek yanlış olmaz diye düşünüyoruz.

Bir başka dikkat çeken husus da tefsirin akademik yönünün bulunmamasıdır. Kullanılan dil bazen özenle seçilmiş cümlelerden oluşurken bazen de halka hitap eden ve karşısındaki kitleye seviyelerine uygun, avami denilebilecek özellikte olmuştur. Zaten takriz bölümünde belirtildiği gibi eser Toptaş'ın konferans ve sohbetlerindeki ses ve görüntü kasetlerinin çözülerek yazılı metinler haline getirilmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Eserde dipnotlarının bulunmamasının yanı sıra zaman zaman kaynak belirtilmediği de müşahade edilmiştir. Bazı durumlarda anlatılmak istenen konunun yeterince net verilmediği ve eserin sohbetlerin derlenmesinden oluşan bir çalışma olması nedeniyle yer yer cümle düşüklükleri ile anlatım bozukluklarının bulunduğu görülmüştür.

Kanaatimizce Mahmut Toptaş'ın tefsiri ile ilgili ileride yapılabilecek yüksek lisans ve doktora çalışmalarında bizim değindiğimiz bazı konular daha ayrıntılı ve münferit olarak ele alınabilir veya mevcut diğer tefsirlerle kıyaslamalı şekilde yeni bir çalışma ortaya konulabilir. Bizim çalışmamız müfessir ile ilgili daha iyi tezler ortaya konulabilmesi adına bir başlangıç çalışması olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan. “Cebriyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İstanbul 1993.

-----“Eş’âri”, Ebu’l-Hasan, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 11, İstanbul 1995.

Abdülkadir Bedrân, **el-Medhal ilâ Mezhebi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, Beyrut, ths. (Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî).

Acurri, Ebû Müslim el-Keccî, Ebû Şuayb el-Harrânî. **Kırk Hadis Şerhi**, Rabva İslami Davet Bürosu, Riyad 1999.

Ağrı, Murat. “Ya’kûbî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, İstanbul 2013.

Ahmad, Anis. “Mevdûdi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 29, İstanbul 2004.

el-Albani, Muhammed Nasuriddin. **Zayıf Uydurma Hadisler ve Bunların Ümmetteki Kötü Etkisi** (Silsiletü’l-eḥâdîṣi’z-za‘ife ve’l-mevzû‘a ve eşeruhe’s-seyyi’ü fi’l-ümme), Riyad 1996.

el-Âlim, İsmâil Ahmed. **Menhecü İbn Hişâm fî Rivâyeti Şi‘ri’s-Sîre**, Dirâsât, XV/3, Amman 1988.

Algar, Hamid. “Necmeddin-i Kübrâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, İstanbul 2006.

-----“İmâm-ı Rabbânî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 22, İstanbul 2000.

Altıkulaç, Tayyar. “Hafs b. Süleyman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İstanbul 1997.

Altıntaş, Hayrani. **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

Altundağ, Mustafa. **Kur'an'da Müşkil Bir Mesele: Cehennem Azabının Ebediliği**, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Elmi Mecmuası, Bakü 2007.

Altunkaya, Mustafa. **Bahru'l-Ulum Tefsirinin Tasavvufi Açıdan İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2012.

Apaydın, H. Yunus. "İbn Kayyım el-Cevziyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 20, İstanbul 1999.

Arslan, Hulusi. "Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı", **Hikmet Yurdu Araştırma Dergisi**, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 13, Malatya 2014.

el-Askalânî, İbn Hacer. **ed-Dürerü'l-Kâmine**, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ths. ----- **Lisânü'l-Mîzân**, Beyrut 1971.

Aydemir, Abdullah. **Tefsirde İsrailiyyat**, Beyan Yayınları: 169, İstanbul 1992.

Ayhan, Bayram. İlk İnen Vahye Dair Rivayetlerde Geçen Bazı İbarelerin Tahlili, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Güz 2015, Cilt:3, Yıl:3, Sayı: 6, Bolu 2015.

Azamat, Nihat. "Abdülhakim Arvâsi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İstanbul 1988.

el-Bağdâdî, Ahmed Mübârek. **Dirâsât fi's-Siyâseti's-Şer'yye**, Kuveyt 1408/1987.

el-Baytâ, Abdurrezâk b. Hasan b. İbrâhim İbn Hasan. **Hilyetü'l-Beşer**, nşr. M. Behcet, Dımaşk 1383/1963.

el-Bedevî, Abdurrahman **Mezâhibü'l-İslâmiyyîn**, Beyrut 1979.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin**, Ravza Yayınları, İstanbul 2008.

el-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahih-i Buhari**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987.

----- **Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1968.

Canan, İbrahim. **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

el-Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr. **el-Beyân ve't-Tebyîn**, nşr. Abdüselâm M. Hârûn, Kahire 1975.

Cerrahoğlu, İsmail. **Tefsir Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

----- “Garibu’l-Kur’an”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:13, İstanbul 1996.

el-Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. **Ahkamü’l-Kur’an**, 1. Basım, Beyrut 1994.

el-Cezîrî, Abdurrahman. **el-Fıkh ‘ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a**, Beyrut 1969.

----- **Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı**, Bahar Yayınları, İstanbul 2003.

Çağrııcı, Mustafa. “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 21, İstanbul 2000.

Çelebi, İlyas. “Mu’tezile”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 31, İstanbul 2006.

Çiçekler, Mustafa, “Sa’di-i Şirâzî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 35, İstanbul 2008.

Demirci, Muhsin. **Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

----- “İstiâze”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 23, İstanbul 2001.

----- **Tefsir Usulü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

Durmuş, İsmail-Demirayak, Kenan. “el-Müncid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, İstanbul 2006.

Ebü'l-Abbas Şemseddin İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman**, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dâru Sâdır, 1397/1977.

Efendioğlu, Mehmet. “Metruk”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 29, İstanbul 2004.

el-Endelüsî, İbn Saîd. **Neşvetü't-Tarab fî Târîhi Câhiliyyeti'l-'Arab**, nşr. Nusret Abdurrahman, Amman 1982.

el-Hamevî, Yâkut b. Abdullah. **Mu'cemu'l-Buldan**, Beyrut 1957.

Eraydın, Selçuk. “Çile”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 8, İstanbul 1993.

Erbaş, Muammer-Cüneyt Eren, **Kur'an İlimleri ve Tefsir İstılahları**, Ebru Yayınları, İzmir 2012.

Eroğlu, Muhammed, “Alusî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul 1989.

Ersoy, Mehmet Akif, **Safahat**, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.

Fayda, Mustafa. “Halid b. Velid”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 15, İstanbul 1997.

----- “İbn Sa'd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 20, İstanbul 1999.

el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. **Kitâbü'l-Ayn**, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Müessesetü'l-âlemi li'l-Matbuat, Beyrut 1988.

Ferruh, Ömer. **el-Fikrû'l-'Arabî**, Beyrut 1386/1966.

el-Fîrûzâbâdî, **el-Bülga fî Terâcimi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luga**, nşr. Muhammed el-Misrî, Kuveyt, 1407/1987.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed, **el-Münkiz Mine'd-Dalâl**, Gelenek Yayıncılık, Tasavvuf Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Gedük, Salih. Ulumu'l-Kur'an, Usulü't-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usulün İmkânı Meselesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 39 Yıl: 2015/2.

Görgün, Hilal. "Seyyid Kutub", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 37, İstanbul 1992.

----- "Muhammed", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, İstanbul 2009.

Görmez, Mehmet. "Terhib ve Terğib", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 40, İstanbul 2011.

Göztepe, Yüksel. **Abdülkerim Kuşeyri'de Haller ve Makamlar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2006.

Günay, Hacı Mehmet. "Semerkandi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, İstanbul 2009.

Gürkan, Nejdet. **Ekev Akademi Dergisi**, Cahiliyye ve İslami Dönemlerde Arap Şiir Sanatının Mücadele/Sıra İşlevselliği Üzerine, Sayı: 72, Erzurum 2017.

Hacı Bektâş-ı Velî, **Makâlât**, nşr. Esad Coşan, İstanbul, 1986.

<http://belgelerlegercektarih.net/mealistler-hangi-mezhepten/27.03.2019>.

İbn Arâbi, **Şeyh-i Ekber'in Kaleminden Bir Sufinin Portresi: Zunnun-ı Mısırî**, Gelenek Yayıncılık/125, Tasavvuf/24, İbn Arâbi Kitaplığı, İstanbul 2005.

İbn Düreyd, Muhammed b. Hasen. **Cemheretü'l-Luğa**, Remzi Münir Baalbekkî, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.

Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker, nşr. Nûreddin İtr, Dimaşk, 1413/1992.

İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. **Vefeyâtü'l Â'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zemân**, Beyrut 1977.

İbn Hazm, **Mûlahhasu İbtâli'l-Kıyâs ve'r-Re'y ve'l-İstihsân ve't-Taklîd ve't-Ta'îl**, Dimaşk 1960.

İbn Kâdî Şuhbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed, **Tabakâtu's-Şâfiyye**, thk. Abdulalim Hân, Âlemu'lkütüb, Beyrut 1407/1987.

İbn Kesir, **Tefsirü'l-Kurani'l-Azim**, Terc. Savaş Kocabaş, Thk, Abdürezzak el-Mehdi, Karınca-Polen Yayınları, Cilt: 1, İstanbul 2010.

----- **el-Bidaye ve'n-Nihaye fi't-Tarih**, Mısır, 1351/1932.

İbn Kuteybe, **el-İhtilâf fi'l-Lafz**, nşr. M. Zâhid Kevserî, Kahire 1349.

İbn Kutluboğa, **Tâcü't-Terâcim fî men Şannefe mine'l-Hanefiyye** (nşr. İbrâhim Sâlih), Beyrut 1412/1992.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem, **Lisânu'l-Arab**, Daru's-Sadr, Beyrut 1955.

----- **Muhtasaru Târîhi Dimaşk**, nşr. Riyâz Abdülhamîd Murâd, Dimaşk 1404/1984.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Beyrut 1985.

İbn Tağrıberdî, Yûsuf. **en-Nucûmü'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire**, Kahire, Mısır, ths.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. **Mecmû'u Fetâvâ**, nşr. Abdurrahman b. Muhammed, Riyad 1381-86.

----- **Mukaddime fî Usuli't-Tefsir**, İrşad Kitabevi, Kahire 2006; Takıyyüddin, **Mukaddime Fî Usûli't-Tefsîr**, Beyrut 1988.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. **Telbîsü İblîs**, Kahire 1340.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin. **Câmi'u'l-Usûl**, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût, Beyrut 1403/1983.

----- **el-Kâmil fî't-Târîh**, Beyrut 1995.

İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, nşr. İbrâhim Ramazan, Beyrut 1415/1994.

el-Kafiyeci, Muhyiddin. Eba Abdullah Muhammed b. Süleyman, **Kitabu't-Teysir fi Kavaidi İlmi't-Tafsir**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 187, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989.

Kahraman, Âlim. “Tâhirülmevlevî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 39, İstanbul 2010.

Kam, Ferit. **Vahdet-i Vücud**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Halk Kitapları/91, s. 658, Ankara 1994.

Kandemir, M. Yaşar. “Bezzâr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:6, İstanbul 1992.

----- “Beyhaki”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İstanbul 1992.

----- “Müslim b. Haccac”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 32, İstanbul 2006.

Kaya, Eyyüb Said-Okuyucu, Nail. “Şevkani”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 39, İstanbul 2010.

Kılıç, Hulusi. “İbn Manzûr”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 20, İstanbul 1997.

Kılıç, M. Erol. “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 20, İstanbul 1999.

el-Kîrânevî, Habîb Ahmed. **Ebû Hanîfe ve Ashâbüh**, Beyrut, 1989.

el-Kirmânî, **el-Kevâkibü'd-Derârî**, Beyrut 1401/1981.

el-Kureşî, Ebü'l-Fidâ. **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azim**, Thk: Muhammed İbrahim el-Benna, Kahraman Yayınları, Arapça Temel Eserler Serisi No: 9, İstanbul 1984.

el-Kübra, Necmüddin. **Tasavvufî Hayat**, Dergâh Yayınları/59, İslam Klasikleri/5, İstanbul 1980.

Küçük, Raşit. “İbn Ebû Hâtim”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 19, İstanbul 1999.

Küçükkalay, Hüseyin. **Abdullah b. Mesud ve Tefsir İlmindeki Yeri**, (Doktora Tezi), Deniz Kuşları Matbaası, Konya 1971.

Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Trc: İbrahim Canan, ths: İsmail Karakaya-Ömer Parlak-Ahmet Tülek, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

el-Leknevî, **el-Fevâ'idü'l-Behiyye**, nşr. Ahmed ez-Za'bî, Beyrut, 1418/1998.

Mevdûdi, Ebu'l A'lâ. **Tefhimu'l Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.

el-Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Niysaburi, **Sahih-i Müslim ve Tercemesi**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1988.

Necmeddîn-i Dâye, **Menârâtü's-Sâ'irîn ve Makâmâtü't-Tâ'irîn**, nşr. Saîd Abdülfettâh, Kahire 1999.

en-Nesâî, **Hasâ'isu Emîri'l-Mü'minîn Alî b. Ebî Tâlib**, nşr. Ahmed Mîrîn el-Belûşî, Kuveyt 1406/1986.

Öğmüş, Hârun. **Tefsirde Şiirle İstişhad Açısından Hicrî 2. Asrın Önemi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2010.

Öz, Mustafa. “Şia”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2010, Cilt: 39.

Özarslan, Selim. Mu'tezile: Basra ve Bağdat Mu'tezilileri ve Başlıca Görüşleri, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: VII / 1, Haziran, Sivas 2003.

Özel, Ahmet, “Ahkâm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:1, İstanbul 2003.

Özen, Şükrü, “Kâdi Şüreyh”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 24, İstanbul 2001.

Özkan, Halit. “Suyûtî” , **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 38, İstanbul 2010.

Öztürk, Hayrettin. Hazreti Peygamber (a.s) Döneminde Kur'an Ayetlerinin ve Surelerinin Tespit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 34, Samsun 2013.

er-Râzi, Fahreddin. **Tefsir-i Kebir (Mefatihü'l- Gayb)**, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

er-Ragıb el-İsfehani, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed. **el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an**, thk. Muhammed Seyyid Geylani, Daru'l Ma'rife, Beyrut 2010.

es-Salih, Subhi. **Ulûmi'l-Kur'an**, Beyrut 1965.

Sarı, Mehmet Ali, "Âsım b. Behdele", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 3, İstanbul 1991

es-Seccadi, Seyyid Cafer. **Tasavvuf İrfan Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, 1. Basım, İstanbul 2007.

es-Sehmî, **Târîhu Cürcân**, nşr. M. Abdülmuîd Han, Beyrut 1407/1987.

Soysaldı, İhsan. **İsmail Hakkı Bursevi'nin Kitabı'n-Netice Adlı Eserindeki Tasavvufi İstilahlar**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 1998.

es-Subkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvahhâb b. Ali b. Abdülkâfî, **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettah M. el-Hulv, Kahire 1385/1965.

----- **el-İntika**, Kahire 1350.

es-Suyuti, Celaledin Abdurrahman. **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an**, Matbaa-i Ezheriyye, Mısır 1318.

----- **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Beyrut ths.

Şâkir Mustafa, **et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-Mü'errihûn**, Beyrut 1980.

Şeyh Vecihüddin, Şeyh Celaledin Muhammed, Kadı Muhammed Hüseyin, Molla Hamid, Burhanpurlu Şeyh Nizam **Fetava'l-Alemgiriyye=Fetâvâyı Hindiyeye**, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi ve Ehaviyye, 1323.

Şihabuddin Ahmed b. **Ali**, **ed-Dureru'l-Kâmine fî Ayâni'l-Mieti's-Sâmine**, Dâru'c-Ceyl, Beyrut ths.

et-Tabâtabâî, **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an**, Beyrut, 1393-94/1973-74.

et-Taberî, Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, 1954.

et-Tahtâvî, **Hâşiye alâ Merâkı'l-Felâh**, Kahire 1356.

et-Tarâbîşî, Mutâ. **Ruvâtü Muhammed b. İshâk b. Yesâr fî'l-Megâzî ve's-Siyer ve sâ'iri'l-Merviyât**, Beyrut 1414/1994.

Taş, Aydın. “Şeybânî”, Muhammed b. Hasan, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:21, İstanbul 2000.

Taşköprizâde, **Tabakatü'l-Fukahâ**, nşr. Ahmed Neyle, Musul 1954.

Tatçı, Mustafa. “Yunus Emre”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 43, İstanbul 2013.

et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, **Sünen-i Tirmizi Tercemesi**, Çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınları, İstanbul 1976.

Topal, Şevket. “Şürûnbülâli”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 39, İstanbul 2010.

Toptaş, Mahmut. **Şifa Tefsiri**, Cantaş Yayınları Kaynak Eserler: 2, İstanbul 2009.

----- **İhsan, Tasavvuf ve Tarikatlar**, Cantaş Yayınları, No: 5, İstanbul ths.

Tuğ, Salih-Yaşaroğlu, M. Kamil. “Muhammed Hamidullah”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2005.

Uğur, Mücteba. “Ebû Ya'lâ el-Mevsili”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:10, İstanbul 1994.

----- “Hasen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul 1997.

el-Uleymî, **el-Menhecü'l-Ahmed**, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd – Âdil Nüveyhiz, Beyrut 1403/1983.

Yalar, Mehmet. **Arap Şiiri ve Hz. Peygamber**, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, 2009.

Yaran, Rahmi, “Ömer Nâsuhi Bilmen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İstanbul 1992.

Yardım, Ali. **Hadis**, Damla Yayınevi, İstanbul 1997.

Yardım, Mehmet Nuri. **Yunus Emre Seçme Şiirler**, Bordo Siyah Türk Klasikleri, İstanbul 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:11, İstanbul 1995.

----- “Peygamber”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 34, İstanbul 2003

Yazır, Elmalılı Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili**, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1936.

Yıldırım, Ahmet. **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2009.

Yücel, Ahmed. “Sika”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 37, İstanbul 2009.

ez-Zebîdî, **Tâcü'l-arûs**, nşr. Hüseyin Nassâr, Beyrut 1369/1969.

ez-Zehebî, M. Hüseyin. **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Kahire, 1381/1961-62.

----- **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1963.

----- **A'lâmü'n-terâcimü'l-E'immeti'l-Kibâr Ashâbi's-Sünen ve'l-Asâr**, nşr. Fehmî Sa'd, Beyrut 1413/1993.

ez-Zevâvî, Îsâ b. Mes'ûd. **Menâkıbü Seyyidinâ el-İmâm Mâlik**, Kahire 1325.

ez-Zübeydî, **Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn**, nşr. M. Ebü'l-Fazl, Kahire 1373/1954.

